

Heller Farkas Könyvek 5.

XX. SZÁZADI HÍRES MAGYAR KÖZGAZDÁSZOK

XXI. században is érvényes gondolatai

Szerkesztette:

Katona Klára – Schlett András

PÁZMÁNY PRESS

XX. századi híres magyar közgazdászok
XXI. században is érvényes gondolatai

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

HELLER FARKAS KÖNYVEK 5.

Sorozatszerkesztő: *Katona Klára*

XX. SZÁZADI HÍRES MAGYAR KÖZGAZDÁSZOK

XXI. században is érvényes gondolatai

Szerkesztette:

KATONA KLÁRA – SCHLETT ANDRÁS

PÁZMÁNY PRESS

Budapest

2019

Szakmai lektor:
Kolozsi Pál Péter

A kiadvány a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
támogatása keretében valósult meg:
Központi Alapok Program KAP19-11002-1.1-JÁK azonosítószámon.

©Szerzők, 2019
© PPKE JÁK, 2019

ISSN 2064-681X
ISBN 978-963-308-372-7

Kiadja:
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara,
Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Korrektúra: Csizner Ildikó
Nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült a PPKE Egyetemi Nyomdában
Felelős vezető: Ulrich-Hesz Margit

TARTALOM

Előszó.....	7
-------------	---

MAGYARORSZÁGON ALKOTÓ NAGYHATÁSÚ KÖZGAZDÁSZOK

BOTOS Katalin	
A „két szomszéd vár” – Heller és Navratil	13
BOTOS Katalin – MÁNYÓ-VÁRÓCZI Violetta	
Varga István, a tudós gazdaságpolitikus	35

KÜLFÖLDÖN KARRIERT BEFUTÓ MAGYAR KÖZGAZDÁSZOK

GAZDASÁG- ÉS MONETÁRIS POLITIKA

BOD Péter Ákos	
Egyéni választás, gazdasági szabadság, fejlődés	
– Bauer Péter Tamás szellemi örökségéről	53
KATONA Klára	
Lámfalussy Sándor munkássága a tíz éve kezdődött	
pénzügyi válság tükrében	69

KÖZGAZDASÁGTAN ÉS JÓ(L)LÉT

SCHLETT András	
Egy nem utilitarista közgazdász. Scitovszky Tibor (1910–2002)	
a viselkedési közgazdaságtan előfutára	87
KÖRÖSI István	
Gazdaság és erkölcs – Muzslay István SJ a közgazdaságtanról	103
Summaries	139

ELŐSZÓ

A PPKE JÁK Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézetének egyik fontos kutatási iránya a gazdaságtörténet. Jelen kötetünk a XX. század kiemelkedő – de már nem élő – magyar közgazdászainak elméleti munkásságát kívánja a teljesség igénye nélkül bemutatni. A kötet szemelvény jelleggel emel ki hét híres magyar közgazdászt, ami természetesen azt is jelenti, hogy jó néhány nagy név hiányzik majd a bemutatásból. Akik viszont bekerültek a kötetbe, mind érdemesek a figyelmünkre.

A tanulmányok három téma köré szerveződnek, melyek Intézetünk további kutatási témáihoz is kapcsolódnak, és korábbi köteteinkben is foglalkoztunk velük:

- Az egyéni szabadság, piaci szabadság és az egyéni választások összefüggései.
- A gazdaságpolitika, kiemelten a monetáris politika hatókörének vitatott és nem vitatott pontjai.
- A gazdaság és erkölcs kérdésköre, melynek a közgazdaságtan és jó(l)lét címet adtuk.

A neves tudósok elméleti munkásságának bemutatását tehát nem egyszerű gazdaságtörténeti visszatekintésnek szánjuk, hanem határozott célunk a fentiekben felvázolt témakörök máig aktuális diskurzusának ismertetése és állásfoglalás megfogalmazása is.

Az egyes tanulmányok felépítése hasonló: röviden ismertetik a választott közgazdász életútját, főbb kutatási területeit, kiemelve a fejezet témájához kapcsolódó legfontosabb téziseit és azok hatását a közgazdaságtudomány fejlődésére és jelenlegi állására.

Külön fejezetben tárgyaljuk azokat a neves közgazdászokat, akik Magyarországon alkottak és gyakoroltak hatást a gazdasági folyamatokra – köztük intézetünk névadója, Heller Farkas is bemutatásra kerül. A második fejezet foglalkozik a külföldön karriert befutó magyar közgazdászok munkásságával, a fenti témakörök szerint külön tárgyalva a gazdaságpolitika hatókörét kutató, illetve az emberi személyiség teljességét elemző tudósok nézetrendszerét.

Az első tanulmányban Botos Katalin a világháborúk közötti közgazdaságtan két kimagasló alakjának munkásságát együttesen mutatja be. Heller Farkas és Navratil Ákos egymásra reflektáló és egymással vitázó közgazdaságtudományi iskolák képviselői voltak. Míg Heller, a Műegyetem egykori rektora, az ún. osztrák iskolához, Navratil, a Duna másik oldalán, a Pázmány Péter Tudományegyetem tanszékvezetőjeként, a történeti iskolához állt közelebb. Botos Katalin tanulmányának címe „A két szomszédvár” is tükrözi ezt a „térbeli” és elméleti kettősséget. Heller Farkas széles körű tudományos munkásságából Botos Katalin úgy emel ki megállapításokat, hogy azokat párhuzamba állítja más szerzők megállapításaival és a jelen tendenciáival. Heller tőkefogalmát, amelyet emberi viszonyként értelmez, Marx elméletéhez hasonlítja. A jövedelemelosztás egyenlőtlenségének hangsúlyozását Stiglitz jelenkori kritikájával veti össze. Rámutat, hogy Heller felismerése az üzleti banki pénzteremtésről egy 2018-as „Bank of England” tanulmányban köszön vissza. Botos kifejti, hogy a foglalkoztatás bővítésének és a közmunkának a fontossága nemcsak a jelen gazdaságpolitikájának, hanem Heller érvelésének is fontos része volt, ahogy az adózás előnyeinek és hátrányainak a mai napig érvényes megállapításai is. Navratil bemutatása rövidebben, inkább csak Heller munkásságával párhuzamba állítva jelenik meg a tanulmányban, rávilágítva a piac és az állam szerepének Hellerétől eltérő felfogására. Navratil ugyanis nem hisz a piaci verseny tökéletességében és szükségesnek tartja az állami beavatkozást, amely révén a válságok elkerülhetőek, vagy legalábbis hatásuk csökkenthető.

Mányó-Váróczy Violetta és Botos Katalin közös tanulmánya Varga István talán kevésbé ismert alakját villantja fel, pedig karrierje és munkásságának jelentősége nem marad el a sokkal többet hivatkozott kortársaitól, gyakorlati hordereje pedig felülmúlja azokét. A második világháború előtt a Magyar Gazdaságkutató Intézet vezetőjeként elmondhatta magáról, hogy tudományos kutató tevékenysége közvetlen hatást gyakorolt az akkori gazdaságpolitikára, ami minden gyakorlat iránt érdeklődő közgazdász vágya. Varga behatóan foglalkozott nemcsak a makrogazdasági folyamatokkal, de az üzleti élet szempontjából fontos mikrogazdasági mutatókkal is. Az MGI jelentései, kutatási anyagai a korszak legfontosabb gazdasági kimutatásai, és mint ilyenek, a világháború előtti magyar gazdaság kordokumentumai is.

A tanulmány meggyőzően bizonyítja, hogy Vargának elévülhetetlen érdemei voltak a hiperinflációt lezáró stabilizációban, bár ezt követően mellőzik. 1957-ben Varga István elvállalta a Közgazdasági Bizottság elnöki tisztjét, hogy kidolgozza a tervgazdaság reformkoncepcióját. A történelem megismételte önmagát, és javaslatai lekerültek a napirendről, majd csak 1968-ben használták

fel azokat újra. Varga tehát a '68-as reformok szellemi atyjának is tekinthető. Tevékenysége Magyarország három korszakának gazdaságpolitikai lépéseit befolyásolta.

A külföldön nevet szerző magyar tudósokat bemutató fejezetben belül az első tanulmány Bod Péter Ákos tollából született, és Bauer Péter munkásságát dolgozza fel, aki budapesti zsidó család sarjaként Angliában futott be kimagasló tudományos és tanácsadói karriert és lett az angol Lordok Házának tagja. Bauer folyamatos tudományos vitát folytatott minden olyan baloldali törekvéssel, amely a piac szabadságának korlátozása irányába hatott. Már egyetemi doktoranduszként és *Joan Robinson* tanítványaként szembekerült mentorával, mert nem osztotta tanárának a szovjet tervgazdaság iránti lelkesedését, hanem a piacgazdaságot tartotta a fejlődés megfelelő intézményének. Olyan befolyásos intézményekkel és személyekkel fordult szembe, mint az UNCTAD vagy Raul Prebisch és Gunnar Myrdal, amiatt, hogy tagadta és ellenezte a szegény országok segélyezését mint fejlesztésgazdasági módszert. Bauer szerint a segélypolitika lényege: *a gazdag országok szegényeitől pénz áramlik a szegény országok gazdaságaihoz*. A segély *járadékszerű* jövedelemmé válik. A vitának a kelet-európai országok uniós támogatása ad aktualitást, melynek kapcsán Bod rávilágít arra, hogy Bauer álláspontja valójában nem volt merev, hiszen elismerte a rendszerváltozás kezdetén a nyugati segély átmeneti jelentőségét, de a nyugati piacnyitást még fontosabbnak találta.

Katona Klára az „euró bölcse”, Lámfalussy Sándor munkásságát a 15–20 év múlva bekövetkező empirikus tények és közgazdasági szakirodalom tükrében állította mérlegre. Lámfalussy nemzetközi elismertségét elsősorban mint a BIS (Nemzetközi Fizetések Bankja), majd az euróövezet kialakításának koncepciójáért felelős Delors Bizottság elnökeként szerezte meg. Katona Klára tanulmánya ezért e két terület, az euró bevezetése és a nemzetközi pénzügyi folyamatok kapcsán ütköztette Lámfalussy érveit a későbbi történésekkel és elméletekkel. A tanulmány rámutat arra, hogy az euróövezet válságkezelésének lehetséges forgatókönyvei és kockázatai kapcsán Lámfalussy ugyanazokat a gyenge pontokat azonosította, mint a megnyilatkozásait húsz évvel követő közgazdasági szakma: a munkaerőpiaci mobilitás gyengéi, a belső leértékelés korlátai, a fiskális politikák összhangjának hiánya vagy a politikai döntés el-sőbbbsége.

A 2008-ban kirobbant pénzügyi válság okait illetően még egyértelműbbek és pontosabbak voltak az előrejelzései: a FED alacsony kamatlábai által indukált hitelexpanzió, likviditásbőség, majd ingatlanbuborék, az olcsó lakáshoz jutás kockázatai, a felügyelet alá nem tartozó, nem banki vállalkozások szabályo-

zatlansága, az értékpapírosítás miatt elvesző számonkérhetőség, a pénzügyi innovációk átláthatatlansága, a bankok kimentéséből fakadó erkölcsi kockázat. Lámfalussy meglátásai a későbbi történések tükrében szinte váteszszerűnek bizonyultak.

Schlett András az előkelő Scitovszky család sarjáról, Scitovsky Tiborról írt, aki a Stanford Egyetem (USA) közgazdász professzoraként mint a boldogság közgazdaságának kutatója vált világszerte híressé, és a viselkedési közgazdaságtan (*behaviourial economic*) egyik előfutáraként tartják számon. Joggal, hiszen a gazdaság és jólét összefüggéseiről írt munkáit világszerte rendszeresen hivatkozzák, mint az utilitarista közgazdaságtan elméletének kritikáját. Scitovsky szerint a kézenfekvőnek tűnő várakozásokkal ellentétben a jövedelmek gyors emelkedése nem jár együtt a jólét-, az öröm- és boldogságérzés növekedésével. Scitovsky megkérdőjelezi a célracionális gondolkodás mindenhatóságát is, mivel a túlzott célra koncentráció épp a tevékenység lényegétől, a belefeledkezés örömetől fosztja meg az embert. A tanulmány rámutat, hogy ennek a célracionális szemléletnek esik áldozatul többek között a tudomány és a kutatás is, hiszen a kíváncsiságon alapuló (autotelikus) témaválasztást felváltják a pályázati rendszerek által determinált (exotelikus) kutatások. A projekt alapú kutatásoknál a kívülről megfogalmazott céloknak való megfelelés kerül előtérbe, azt kell kutatni, amire igény mutatkozik, ami eladható. Scitovsky állításainak helyességét visszaigazolja, hogy meglátásai nagy hatást gyakoroltak a tudományfejlődésre, például a humánerőforrás menedzsment, és a már említett viselkedés gazdaságtan területein is.

Kőrösi István munkájában a Leuveni Katolikus Egyetem professzorát, Muzslay Istvánt mutatja be, akinek tézisei a gazdaság és az erkölcs kérdéskörének megkerülhetetlen hivatkozási pontjai. Muzslay alapvetése, hogy a „[...] *gazdálkodás az emberi kultúrának egyik legfontosabb részterülete, nemcsak anyagi, hanem szellemi valóság is, erkölcsi vonatkozásokkal átszőtt folyamat*”. Nézeteit alapvetően befolyásolják a katolikus egyház társadalmi tanításának gazdaságra vonatkozó állításai, melyeket „Az Egyház szociális tanítása” című könyvében fejt ki részletesen. Ennek fényében vitatja, hogy a zabolátlan önérdék-követés képes lenne biztosítani a közjó érvényesülését. Hangsúlyozza, hogy a gazdaság működése nem vezet automatikusan az egyensúly és a fejlődés spontán létrejöttéhez. Ehelyett a gazdasági folyamatok irányításán számonkéri a szolidaritás és szubszidiaritás katolikus alapelveit, melyeket a későbbi, különféle üzleti etikák újra felfedeztek. Elveti a *homo oeconomicus* mesterséges konstrukcióját, hiszen az embert nemcsak a gazdasági elv és az észszerűség vezeti, hanem „[...] az alkotás öröme, képességeinek és tapasztalatainak a

hasznosítása, családja és munkatársai jelene és jövője, a tekintély- és becsvágy, a sorsközösség (szolidaritás) tudata stb.” Scitovskyhoz hasonlóan Muzslay is kijelenti: „Lehetetlen, hogy megértsük az ember gazdasági tevékenységét életének más, nem gazdasági vonatkozásaitól függetlenül”. Muzslay arra is rámutat, hogy az elidegenedés alapja „az élet igazi értelmének elvesztése”, az igény kielégítés előtérbe helyezése a személyiség kibontakoztatása helyett.

A tanulmánykötet bizonyítéka annak, hogy a közgazdaságtan nem megcsontosodott dogmák gyűjteménye, hanem reflektív, élő, változó és sokszínű tudomány. Fontos üzenete, hogy a tudomány az emberért van, olyan körülmények megteremtését kell segítenie, melyben a társadalom tagjai boldog emberként élhetnek.

Budapest, 2019. május 15.

Katona Klára – Schlett András

A „KÉT SZOMSZÉD VÁR” – HELLER ÉS NAVRATIL

Botos Katalin*

„Tudományt a munkás élettel egybekötni...”

A 20. század első felében Heller Farkas, és mellette Navratil Ákos (1875–1952) tekinthető az elméleti közgazdaságtan két legtekintélyesebb képviselőjének. A Duna két partján lévő egyetemeiken, a *két szomszédvárban* tanítottak gazdaságtant: Heller a Műegyetemen, Navratil a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

Míg Heller a neoklasszikusok, Navratil a klasszikusok alapján gondolkodott. Csató Katalin így értékeli a két tudóst:

„Mindkét professzor egyetemi előadói-szemináriumi (a Pázmány Péter Tudományegyetemen illetve a Műegyetemen) és elméleti-tudományos tevékenysége egyaránt kiemelkedő. Heller és Navratil is művelt, elkötelezett elmélet-történészek is, mindketten az elmélet-történet eredeti műveinek ismeretére építették műveltségüket. A történeti látószög számukra nem amolyan tudományos, munkájuk mívésséget emelő díszítő elem volt, hanem gondolkodásmódjuk lényege.” [Csató (2008b), 5. old.]

„A második világháborút követő években a polgári irányzatok kiszorultak a tudományos életből, hagyományos intézményi, szervezeti kereteikkel együtt és rangos, vagy kevésbe rangos képviselői a szellemi és fizikai lét periferiájára kerültek. A szakmai intézmények, orgánumok, az oktatási rendszer, a tudós testületek, a tudományos teljesítmények elismerése, minősí-

* PPKE JÁK, SZTE Professor Emerita. E-mail: evmkabor@gmail.com

tése, a tudományos munkák értékelése, az oktatók, a kutatók kiválasztása, a hallgatóság megválasztása, összességében a szakmai megnyilvánulás valamennyi lehetősége az újpolitikai hatalom, a pártirányítás kezébe került.” [Csató (2008b), 4. old.]

Ennél jobb kezdést nem is lehetne találni a két jeles magyar közgazdász teljes életművének a bemutatásához. Hiszen sorsukban minden szakmai különbség ellenére éppen az a közös vonás: mindketten a diktatúra áldozatai lettek.

Jelen tanulmányunkban valamivel több figyelmet szentelünk a XX. században külföldön legismertebb korabeli magyar közgazdásznak, Heller életrajzának. Ennek az a magyarázata, hogy a PPKE Közgazdaságtudományi Intézete az ő nevét viseli megalakulása óta.

1. Heller Farkas, a Műegyetem nagy alakja

Nem titkolom, tanulmányom cím-idézetét Sipos Béla Heller-tanulmányából kölcsönöztem. [Sipos (1990)] Valóban nem lehet kifejezőbb mondatot találni Heller Farkas – de Navratil Ákos munkásságának jellemzésére sem –, mint Kölcsey ezen szavait.

Heller Farkas valóban kora gyermekségétől készült a tudósi pályára. S álmait meg is valósította (akkor is, ha a történelem csúnya tréfákat űzött vele). Közgazdász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett. 1949-ben azonban tagságától megfosztották. A kommunista rendszerben az Akadémia, amikor tudományos fokozatát kérte, elutasító válasszal küldte vissza a munkásságát bemutató kérelmének csomagját, felbontatlanul.

Csak mintegy négy évtized múlva, a rendszerváltozás előestéjén rehabilitálták – a többi, méltatlanul az Akadémiáról kitessékelt jeles magyar közgazdász-szal és tudóssal együtt... Pedig nemzetközileg elismert, nagy tudású, és – mint látni fogjuk –, haladó gondolkodású, szociálisan érzékeny ember volt.

1.1. Gyökerek

Milyen forrásokból merített ez a széles látókörű magyar tudós?

Heller Farkas szüleinek első gyermeke volt. Heller Ágost, az édesapa elismert tudománytörténész volt, a MTA tagja. Felesége, Bolberitz Georgina, nagy műveltségű asszony, aki életét a családjának szentelte, három fiának nevelését

maga felügyelte és irányította. Heller Farkas a négy elemít magántanulóként végezte el, majd a II. kerületi Kir. Egyetemi Főgimnázium tanulójaként érettségizett le. Ide járt a másik két fiú is. Mindhárman kiváló eredménnyel tanultak. Egyikük vasúti mérnök lett, míg ketten apjuk nyomdokába lépve, jogászként és közgazdászként az Akadémia tagjai lettek. A tudomány szeretetét a családi környezetből szívták magukba, de azt a vasakaratot is, amellyel választott szakmájukban a legmagasabb minőségre törektek. Nagy szerepe volt ebben édesanyjuknak, akinek sugárzó személyisége külső szigor alkalmazása nélkül is elérte gyermekeinél a kiemelkedő fegyelmet és szorgalmat. Neki volt köszönhető fiának a társadalmi kérdések iránti vonzódása is.

Heller Farkas német nyelven már gyermekkorában anyanyelvi szinten beszélt. Nagyszülei Sziléziából származó iparos emberek voltak, de később angolul és franciául is megtanult. Gimnazistaként a latin és görög nyelv is tanulmányai tárgya volt. Az egyetemre beiratkozva, történelemtudományi és jogtudományi szigorlatokat tett, majd a statisztika és a közgazdaságtan iránti érdeklődése alapján megszerezte a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem (BKMT) Jog és Államtudományi Karán az államtudományi tudori fokozatot is. (Ez a diploma adott képesítést a különböző magasabb állami hivatalok betöltésére.) Az egyetemen olyan kiválóságok voltak a tanárai, mint Concha Győző jogász, Földes Béla közgazdász, vagy Láng Lajos, statisztikus. Mint tudjuk, a BKMT volt a későbbi Pázmány Péter Tudományegyetem (PPTE) elődje. (A Heller Farkas Intézet munkatársai bemutatták, hogy a PPTE-n két diplomát adtak, *jogtudományi és államtudományi tudori* címmel. Az utóbbi képzésnek nagyon jelentős részét tette ki a közgazdasági képzés. Ezért is tekintette annak idején, 1995-ben Zlinszky János, a PPKE JÁK alapító dékánja olyan fontosnak a közgazdasági képzés komoly súlyát a jogi karon.)

1.2. Szakmai pályája

Bár vágya és álma az egyetemi oktatói státusz megszerzése volt, a diploma megszerzése után nem sikerült nyomban egyetemi állást szereznie. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál kapott fogalmazói állást. Innen a Földművelési Minisztériumba került, ahol 1914-ig dolgozott a közgazdasági osztályon, egyre feljebb lépve a hivatali ranglétrán. Volt előnye ennek az alapos gyakorlati tapasztalat-szerzésnek, hiszen számos gyakorlati gazdasági kérdéssel volt módja megismerkedni. Vámügyek, tőzsdeügyek, szövetkezeti és birtokpolitikai kérdések tartoztak feladatai közé. Megismerte alaposabban a dolgozó osztályok

helyzetét is. Nem vágyott hivatali vagy politikai karrierre, egész idő alatt azon dolgozott, hogyan szerezhetne tudományos munkája alapján egyetemi oktatói kinevezést. Erre azonban csak 1914-ben került sor.

Pedig tudományos munkával a kezdetektől foglalkozott. Az MTA 1901-ben pályázatot hirdetett a *határhaszon elmélet* akkori állásának megírására. Ezt a jelíges pályázatot Heller Farkas nyerte meg, és munkája könyv alakban 1904-ben kiadásra is került. Ezen túlmenően számos tudományos publikációt találunk tőle a Közgazdasági Szemle, a Társadalomtudományi Szemle és más folyóiratok hasábjain is, amelyek többnyire a gyakorlati kérdésekkel foglalkoztak. Ezek alapján igyekezett az akkori nagy-Magyarország valamelyik egyetemére bekerülni. Próbálkozott a Kassai Jogakadémián, de ott még túl fiatalnak találták... 1904-ben megpróbált a kolozsvári Egyetemen magántanári habilitációt szerezni, de ott – a sors furcsa fintoraként – éppen Navratil Ákos fektette el kérelmét. (Navratil, akiről majd beszámolunk, hogy majdan a Pázmány Péter Tudományegyetem jeles közgazdasági tanára lett.) Később ugyan dolgoztak együtt, például a Konjunktúra-kutató Intézet Tanácsában, és kölcsönösen megbecsülték egymás munkáját, de más típusú közgazdaságtant műveltek. Heller, az osztrák iskolához, míg Navratil a történeti iskolához állt közelebb. (Lehet is úgy hivatkozni tanszékeikre, mint a *két szomszédvárra*, hiszen Navratil Ákos a pesti oldalon lévő Pázmány Péter Tudományegyetem tanszékvezetője volt, míg Heller Farkasnak a *Duna másik partján* lévő Műegyetemen volt katedrája.)

Heller Farkas habilitáció iránti kérelme végül is a Műegyetemen talált befogadásra. 1907 tavaszán a Királyi József Nádor Műegyetem vámpolitikából magántanárrá képesítette. Ez azt jelentette, hogy külső óraadóként előadhatott az Egyetemen. Ebből természetesen nem lehetett megélni, így hivatalnokai létét még hosszú ideig folytatnia kellett. Viszont az óraadás lehetővé tette, hogy Hellert a Műegyetemen megismerjék, és később, üresedés esetén, nagyobb esélye legyen tanszéket kapni. (Próbálkozott közben kétszer is álláshoz jutni, 1906-ban, majd 1912-ben, a Nagyvárad Akadémián. Valaki azonban mindig megelőzte; a protekció befolyásolta a kinevezéseket.) Végül, 1914-ben a Műegyetemen Gaál Jenő támogatásával – a gazdaságpolitikai és szociálpolitika tanszék nyilvános rendkívüli tanárrá nevezték ki. (Heller Farkas Gaál tanszékén volt óraadó 7 évig.)

Figyelemre méltó a Műegyetem indoklása arról, miért szükséges ott az alaposabb közgazdasági képzés. (Sipos Béla fentebb hivatkozott tanulmányát idézzük):

„[... Napjainkban] a közgazdasági kérdések váltak korunk vezető problémáivá, amelyek ilyen módon az általános érdeklődés középpontjába kerültek. Ha – mint a technikai munka vezetőinek – elsősorban a technikusoknak van szükségük a mélyrehatóbb közgazdasági ismeretekre, nem kevésbé rászorul azokra az is, aki mezőgazdasági vagy kereskedelmi képzettséggel óhajt az életben vezető és irányító szerepre jutni és kétségtelenül *nagymértékben rászorul azokra a jogász is*, különösen akkor, ha hivatása a közgazdasági étellel őt is mindjobban és sűrűbben hozza össze.” [Kiemelés tőlem.]

Ma is igaz figyelmeztetés:

„Az egyszerű rutin ma már nem elegendő arra, hogy valaki a közgazdasági élet szövevényes jelenségeit áttekinthesse, és azok között eligazodjék. Csak alapvető, rendszeres közgazdasági képzés adhatja meg a közgazdasági élet gyakorlati embe-reinek azt a körültekintést, mellyel a teljes felelősség érzése és a vezetés képessége együtt jár. Ily általános közgazdasági képzés azonban nem szorítkozhat elvont elméleti tanokra, történeti fejtegetésekre és lélektani magyarázatokra; ki kell terjeszkednie a hazai közgazdaság és a világgazdaság részletes, ténybeli ismertetésére. Feladata, hogy a gazdasági élet intézményeit és vállalatait leírja, a folyton fejlődő tudományos technikának kihatását a gazdasági tényezőkre tanulmányozza, a gazdasági tények egymás mellé sorakozásában és változásukban észlelhető törvényszerűségeket felismerje, az öntudatos kritikát és az ebből eredő elhatározási és cselekvési képességet fejlessze. A közgazdasági tudományoknak a technikai tudományokkal karöltve matematikai és természettudományi alapokon nyugvó tudományos szellemben való művelése és ápolása a tovább fejlesztés szempontjából valóban nagy jelentőségű.” (Sipos, 1990)

Heller Farkas éppen a fenti szellemiségű közgazdaságtant művelte. Elég későn került főállásban a Műegyetemre. Ekkor már 36 éves volt. Ettől kezdve azonban töretlenül folytatta kutató és tanári pályáját. Ámbár, azzal kellett kezdenie, hogy az I világháború miatt bevonult a hadsereghez. Csak 1916-tól

sikerült olyan beosztást kieszközölnie, hogy megtarthassa az egyetemen az óráit.

Érdemes – ismét Sipos Béla tanulmányát idézve – felsorolni, közéleti tevékenységét és érdemeit:

„1921-től az Országos Közoktatási Tanács tagja lett Heller. 1922-ben a genfi nemzetközi munkaügyi értekezleten ő képviselte Magyarországot. A Népszava 1922. október 28-i száma az első oldalon »A genfi ígéret« címen számol be Heller küldetéséről. A többek között ezt írja: »Mert Heller Farkas nemcsak ismerője a magyar és külföldi szociális törvényhozásnak, nemcsak tudja, hogy a magyar törvényhozás milyen mostohán bánt a magyar munkásokkal, de világosan látja a következményeit is ennek a mostoha bánásmódnak.« Idézi a Népszava Heller korábbi munkáit, megállapítva: »Heller Farkas sorra-rendre felsorolta, hogy mi mindent nem tett meg a magyar törvényhozás a munkások érdekében, amit tennie kellett volna.«”

1922-től az Országos Közélelmezési Tanács, a Magyar Statisztikai Társaságnak az alapítás évétől (1922) tagja. 1924-től a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének ügyvezető alelnöke, a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatója. 1925-től az Országos Takarékosági Bizottság tagja és e Tanácsban a népjóléti tárca előadója, valamint a Közgazdasági Szemle szerkesztője (1949-ig). 1926-tól tagja a Biztosítási Szaktanácsnak, a Magyar Statisztikai Társaság Választmányának, és (1951-ig) a Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke. 1930-tól az Országos Statisztikai Tanács tagja. 1933-tól a Kartellbizottság alelnöke, az Országos Közoktatásügyi Tanács tagja, és a Magyar Társadalomtudományi Társaság elnöke. 1934-től az MTA Nemzetgazdasági Bizottságának elnöke. 1935-től az Országos Felsőoktatásügyi Tanács és egyúttal végrehajtó bizottságának tagja, valamint az Akadémia Értekezések a Nemzetgazdaságtan és Statisztika Köréből c. sorozatának szerkesztője. 1936-tól az Országos Ösztöndíjtanács alelnöke, az Országos Felső Kereskedelmi Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, és az Árvizsgáló Bizottság alelnöke.

1937-től – a Kartellbizottság elnöke, az Országos Iparügyi Tanács tagja és szociálpolitikai osztályának elnöke, az Országos M. Kir. Gazdasági Szaktanárvizsgáló Bizottság és a Gazdasági Szaktanárképző Intézet igazgatótanácsának tagja. 1939-től a Biztosítási Szaktanács tagja, a Magyar

Társadalomtudományi Társulat és a Debreceni gróf Tisza István Tudományos Társaság tiszteleti tagja.

Megjegyezzük, hogy amint utaltunk rá, tagja volt a két világháború között működő magyar Gazdaság-és Konjunktúrakutató Intézet Tanácsának – Navratil Ákossal együtt –, tehát a napi kérdésekkel is folyamatosan tisztában kellett lennie. (Mutatja egyébként az akkori tudomány nyitottságát, hogy a két más-más szemléletű nagy tudós együtt tudott működni, a magyar tudomány és gazdaság érdekében.)

Színvonalas tudományos oktatói munkájáért és közéleti szerepléséért számos elismerésben részesült:

A Szent István Akadémia 1920-ban rendes tagjává, a Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben levelező, 1934-ben rendes tagjává választotta. 1948. január 12. és 1949. november 29. között, az MTA II. Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Osztályának osztályelnöke. (1870–1949 között ez volt a II. osztálynak a neve.) Heller Farkas a megalapításától –1930. október 11-től – kezdve megkapta a magyar Corvin-koszorút.

Erről így ír Sipos Béla:

„A magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú volt 1930. és 1944. között a legmagasabb tudományos, írói és művészeti kitüntetés. Az alapszabály szerint csak azok kaphatták, »akik a magyar tudomány, irodalom vagy művészet terén, vagy a magyar nemzeti művelődés fellendítése körül kimagasló érdemeket szereztek és ezzel kitüntetésre méltónak bizonyultak«. A magyar Corvin-lánccal megadományozottak száma egy időben a tizenkettőt, a magyar Corvin-koszorúval megadományozottak száma egy időben a hatvanat, és a magyar Corvin-díszjelvénnel megadományozottak száma egy időben a tizenkettőt nem haladhatta meg. Ha tehát a létszám betelt, csak elhalálozás után lehetett kitüntetés adni. Corvin-koszorút olyan kiválóságok kaptak még Hellereken kívül 1930-ban, az alapítás évében, mint például Bajor Gizi színésznő, Bartók Béla zeneszerző, Gombocz Zoltán nyelvtudós, Fejér Lipót matematikus, Horváth János irodalomtörténész, Kandó Kálmán a vasút villamosítás úttörője, Kodály Zoltán zeneszerző, Lenhossék Mihály orvos, Pauler Ákos filozófus, Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrász, Szekfű Gyula történész, Zilahy Lajos író.)

1935-ben Heller a II. osztályú Magyar Érdemkereszt tulajdonosa lett.

Tudományos téren nyert további kitüntetései:

- MTA Sztrókay díja (Közgazdaságtan c. munkájáért 1921-ben);
- Szent István Akadémia Fraknoi díja (Közgazdaságtan c. átdolgozott könyvéért 1923-ban);
- MTA Chorin díja (1934.)
- MTA Horthy Miklós díja (1938.).”

Heller Farkas a Műegyetemen többször töltött be vezető tisztségeket. A M. Kir. József Műegyetem Közgazdasági Osztályának az 1920/21–1922/23, valamint az 1925/26–1926/27 tanévekben, a Gépészmérnöki Osztálynak az 1927/28–1928/29 tanévekben volt dékánja. A Műegyetem Közgazdasági Osztályának az addig önálló közgazdasági egyetemmel egy karrá történt összeolvasztása után ő lett az 1934/35. évben e kar első dékánja. Az ügy előzményei a következők: A kormányzat 1920-ban a Budapesti Tudományegyetem mellett új fakultást alakított ki. E „közgazdaságtudományi fakultás” létesítése ügyében nem folytattak konzultációt a Műegyetemmel, mint az addigi egyetlen közgazdasági képzést nyújtó egyetemmel, amivel biztosíthatták volna a közgazdászok képzés koordinációját. Heller Farkas válaszul a kormányzat önkényére „Az egyetemi autonómia” c. írásával válaszolt. Ezen írásának néhány fontos, ma is aktuális gondolatát idézzük a következőkben:

„Az egyetemi autonómia az egyetemek intézményének két sarkalatos föltételét kívánja biztosítani. Az egyik a tanszabadság, a másik a tudomány szabadsága. E két kultúrkinccs védőbástyája az egyetemi autonómia, és minden rés, melyet e bástyán ütnek, az egyetem intézményének alapköveit ingatja meg. *A főiskolai tanárnak függetlennek kell lennie, akárcsak a bírónak, különben ő is a mindenkori kormány és az éppen fölülkerekedett politikai áramlat rabszolgája. Ott pedig, ahol rabszolgák nevelik az országban vezetésre hivatott férfiakat, csak szolgálélek fejlődhetnek bennük, mely a tág látókör és az igazi törvénytisztelet, valamint gerinces magatartás legnagyobb ellensége.* Ezért bástyázza körül minden művelt állam az egyetemi tanári állást az elmozdíthatatlanság és áthelyezhetetlenség sáncaival és ezért védik meg az egyetemi tanárt a kormány önkényéből

folyó nyugdíjazással szemben. Ha ezt elmulasztjuk, a kutatás szabadságának ássuk meg sírját. Az egyetemi autonómia tehát egyszerűen a kultúra követelménye. Nélküle nincsen független tudomány, de nincsen másrészt biztosítéka annak sem, hogy illetéktelen elemek be nem tolakszanak az egyetemekre, és nem veszélyeztetik azok kulturális színvonalát.” (Sipos, 1990) (Kiemelés: BK Ezt a szemléletet nem viselhette el az 1945 utáni diktatúra.)

A szakirodalom művelésében, fejlesztésében és szervezésében is elévülhetetlenek az érdemei. 1925–49-ig a Közgazdasági Szemlének is szerkesztője volt. A Szemle, jogelődjeit is beszámítva, 1877-től létezett, s tulajdonképpen Európa legrégebbi közgazdasági folyóirata volt. Foglalkozott a lap magyar problémákkal, de figyelemmel kísérte a tudomány nemzetközi fejlődését is. Fontosnak tartotta Heller, hogy a magyar társadalom megismerkedjen a tudományterület nemzetközi eredményeivel, vitáival. 4-5 évébe került, hogy valóban a kor színvonalának megfelelő szintű szaklappá fejlessze a Közgazdasági Szemlét. A folyóirat felhívta a figyelmet számos külföldi eredményre, így mind W. Röpke, mind a korabeli szovjet közgazdászok (Kondratyev, Oparin) munkásságát is bemutatta. Hangsúlyt helyezett a modern matematikai-statisztikai módszerek alkalmazására. Vagyis, minden irányban tájékozódó, korszerű közgazdaságtant mutatott be olvasóinak.

1.3. Jelleme, személyisége, politikai magatartása

Példás családi életet élt. Három gyermeket neveltek. (Négy gyermekükből egy kicsi korában meghalt.) Felesége, Klasz Paula Angliában is tanult, képzettségét tekintve tanár és könyvtáros volt. Házassága után otthon maradt, és férjének segítőtársa, angol lektora lett. Heller Farkas szeretett zongorázni, csendes, visszavonult, társaság-kerülő életet élt. Mindazokon túl, amik már az eddigi életrajzi adatokból is kiderültek, külön fel kell hívni a figyelmet e polgári közgazdász kifejezetten erős szociális érzékenységre. Már fiatal korában együtt dolgozott több baloldali beállítottságú magyarral, így Szabó Ervinnel, s jó viszonyban volt az emigrációba kerülő Jászi Oszkárral is. A munkás-érdekvédelem ügyét kifejezetten szívén viselte. A Centrum fogyasztási Szövetkezetekben igazgatósági tag volt, de soha díjazást nem fogadott el érte. Giesswein Sándorral, a XX század eleji kereszténydemokrata politikussal ugyancsak szoros kapcsolatot ápolt, sőt,

1919–21-ig az általa alapított progresszív pártnak alelnöke is volt. Későbbiekben nem vett részt a pártpolitikában, de határozottan ellene szegült a Gömbös féle faji orientációnak. A Közgazdasági Társaság elnöki tisztét, melynek a vezetője Éber Antal volt, sose foglalta el. Amikor 1942-ben Éber zsidó származása miatt lemondott posztjáról, Heller egyszerűen nem továbbította a levelét. Hallgatóit a zsidótörvények alatt is, származásra tekintet nélkül ledoktoráltatta, csillaggal a mellükön. (Számos politikus megbotránkozására.) Németországi kiadójával a 30-as években megszakította a kapcsolatot, mert nem volt hajlandó náci nézeteket vallók szerzőkre hivatkozni munkáiban. A legsötétebb fasizmus idején is mindent megtett hallgatóiért, a tananyagok mentésért, az emberek és az eszközök Magyarországon tartásáért. A felszabadulás után is konstruktív módon viselkedett. De mindez nem volt elég az akkori hatalomnak...

Magatartását – mint láttuk – a kommunista rezsim messze nem méltányolta. Özvegyének férje 1955-ben bekövetkezett halálakor megalázó módon kellett nyugdíj-kiegészítésért folyamodnia. (Ami egyébként megillette volna, ha a doktori címét férje megkapta volna.) Az akkori rendszer mentségére mindössze az szolgált, hogy a Közgazdasági Egyetem legalább élete végéig folyósította Heller Farkasnak az egyetemi tanári fizetését. *Csak tanítani nem engedte... Nem adhatott elő.* Ami pedig a hivatása volt.

Sipos Béla hivatkozott tanulmányában ezzel kapcsolatban Goethe versét idézte:

„... ekkora kincset újra el nem árok.
Azért égek, hogy hasznát lássa más;
Mért kerestem az utat oly mohón,
ha társaimnak nem mutathatom?”

Egy ilyen egyéniségnek a hallgatásra kényszerítés a súlyosabb büntetés.

1.4. Tudományos munkássága

Rendkívül szorgalmas, hatalmas munkabírási tudós-egyéniesség volt, aki ugyanakkor soha nem szakadt el a való élettől Igazi elemének mégis a tudomány művelését érezte. Nagy tanár-egyéniesség, elmélyült kutató. „Hatalmas életművet hagyott maga után. Generációk nevelkedtek a keze alatt. Hatása igen nagy volt. Iskolát alapított.”– írja róla Mátyás Antal professzor, az elméletörténet jeles magyar művelője. [Mátyás (1994), 14–51. old.] Egykori tanítványai, így Hetényi István is, a volt OT-elnökhelyettes, majd pénzügyminiszter, hasonló

módon idézte. [Hetényi (2002), 174. old.] Olyan tekintélye volt a maga idejében is a szakmai körökben, hogy még az elkötelezett marxista közgazdász, Nagy Tamás, (a Tőke fordítója) is elismerő szavakkal búcsúzott tőle. Itthon azonban könyvei negyven éven át még az antikváriumokból se voltak megszerezhetők. Csupán néhány könyvtárban rejtőzött egy-két példány belőlük... Pedig a Heller Intézet első vezetői úgy látták a PPKE-n, hogy e munkák megismerése alapján érdemes ma is tanítani az értelmiség minden területén a gazdasági ismereteket.

Igen. Amit a toll leír, fejsze se vágja ki – mondja egy orosz közmondás. Mint bűvópatak, lappangtak a művek a raktárak mélyén. De előbukkantak, amikor alkalmas lett rá az idő. A rendszerváltozás utáni időkben reprintként adta ki a Közgazdasági Kiadó és az Aula Heller Farkas (és több más régi közgazdász) műveit. Gondosan ápolta Heller és a hozzá hasonló tudósok emlékét a Közgazdasági Egyetem Elmélettörténeti Tanszéke. (Amíg lehetett. Mert a nemzetközi trendnek megfelelően, *ma már a mainstream közgazdasági oktatásnak nem kötelező része az elmélettörténet*. Sok mai reformközgazdász kiáll amellett, hogy ezt vissza kell hozni a curriculumokba!) Heller Farkas legfontosabb munkája éppen *elmélettörténete* volt, csak a legmagasabb elismerés hangján nyilatkozott róla minden értékelője. A 40-es években a MacMillan szándékozott kiadni angol nyelven is. Nagy kár, hogy a könyv fordítása – fordítójával, Buday Kálmánnal együtt – odaveszett a második világháborúban. Bizonyos, hogy komoly nemzetközi elismertséget hozott volna, nemcsak az ő személyének, de a magyar tudományosság számára is. Közgazdaságtana szintén alpmű. Két részre osztotta. Az Elméleti és az Alkalmazott közgazdaságtan részben funkcionálisan, részben pedig ágazati bontásban tárgyalja a gazdasági témákat. Máig érvényesek a benne megfogalmazott tételek! Heller Farkas az a Magyarországon dolgozó közgazdász, akinek a munkásságát szinte a világ minden táján ismerték. Könyveit számos világnyelven, németül, angolul, sőt spanyolul is kiadták, Közgazdaságtanából Németországban, Latin-Amerikában, de még Ausztráliában is tanítottak, még az 50-es években is!

Mint idéztük, az osztrák iskola híve és követője volt. Később az áralakulás, jövedelem-eloszlás egyensúlyi elmélete felé hajlott. Behatóan foglalkozott a konjunktúrakutatással, e területen a cambridge-i iskolához közeledett. A piaci folyamatok elemzésében Marshall tanaiból indult ki, és mind több figyelmet fordított a kvantitatív vizsgálatokra és azok eredményeire. Balás Károly így ír róla: „Heller Farkas Magyarországon a határhaszon-elmélet meghatározottabb képviselője.” [Mátyás (1994), 16. old.] Heller Farkas a matematikai közgazdaságtan akkor legkorszerűbb ágát követte. Későbbi munkáiban nagy hatással voltak rá Keynes megállapításai. Egész munkássága során sokat foglalkozott

a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának bonyolult kérdéseivel. Élete utolsó évtizedében nagyszabású pénzülméleti és külkereskedelem-elméleti kutatásokat végzett. „Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?” címmel 2006-ban jelent meg egy kötet, amely válogatott tanulmányait tartalmazza, s átfogó képet ad munkásságáról (Bekker Zsuzsa szerkesztésében, Madarász Aladár elemző értékelésével). Ha e kötetben összefoglalt tanulmányoknak a címeire egy futó pillantást vetünk, látjuk, hogy a munkásságáról elmondott fentebbi tömör összszegzés indokolt. Idézzünk néhányat!

A határhaszon-elmélet és az uralkodó értékelméletek.

A drágaság kérdése, elméleti megvilágításban.

Korunk gazdasági bajai és a közgazdaságtudomány.

A pénzülmélet fejlődése.

A háború és a közgazdaságtan elmélete.

Új felfogások a hitelmélet terén.

Áralakulás és nemzeti jólét.

A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata

No, és a 2006-os művének címadó tanulmánya: Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?

Mert valóban, *ez a fő kérdés*. Heller alaposan ismerte a közgazdasági elmélet ókori és középkori művelőit, Arisztotelészt és Aquinói Szent Tamás munkásságát. Világosan látta, hogy ezekben a gazdaság, *mint eszköz* kerül elemzésre. Megállapítja, hogy a merkantilizmussal elszakad a gazdasági elmélet az etikától, s a legújabb korban - a gazdaságkorban- a gazdasági elemzés, mint önálló tudomány jelentkezik.

Napjainkban jelent meg John Mueller könyve: „A közgazdaságtan megváltása.” Ez a mű rámutat, hogy a modern közgazdaságtudomány *eszközből céllá* változott, amikor is a középkori skolasztikus gazdaságtant félresöpörve, csak arra koncentrálnak a szakemberek, hogy hogyan lehet nagyobb gazdasági növekedést elérni. Háttérbe szorul, hogy ezt minek az érdekében teszik. Vagyis, *maga az ember* szorul háttérbe. Legfőképpen a *jólétnek* nem materiális vonatkozásai. Ezt más mai írók, így M. Hudson is idézik. [Hudson, 2017]

Pedig számos modern elemzés mutat rá, hogy az emberi boldogságnak, jó érzésnek, *jólétnek* nem csak anyagi tényezői vannak. Létünk nem önmagáért való. Célja nem a pusztá létezés, hanem az, hogy érényes életet élve, boldogság legyen osztályrészünk. Ezt a szempontot a tudomány fejlődése és az ideológiák változása teljességgel a lomtárba tette. (Különösen a túlvilági boldogságra utalást.) Mueller azonban hangsúlyozza: A jelen tudomány az emberiséget a pusz-

tulásba dönti. *Meg kell váltani*, vissza kell hozni az erkölcsi tartalmát. Nos, ezt *Heller Farkas több, mint fél évszázaddal korábban világosan megfogalmazta*.

Heller tézisei közül néhányat kicsit részletesebben kiemelnék.

Különösen az *érték, ár és jövedelem-eloszlási elmélet* terén hozott előrelépést, mutatott fel önálló tudományos teljesítményt. Bár a határhaszon elmélet alapján gondolkodott, igyekezett a társadalmi hatásokat is beilleszteni Közgazdaságtanába. Helyenként közel került ahhoz, amit ma *institucionalista* felfogásnak nevezünk. Hangsúlyozta a fogyasztói magatartásnál az egyének különböző társadalmi helyzetéből fakadó differenciákat. Szerinte a határhaszon-elmélet kiegészítésre szorul, az értékre ható távolabbi tényezők figyelembevételével. Ilyen értelmezésben nála a szubjektív tényezők mellett az objektív tényezőknek is van befolyása az értékre.

Figyelemre méltó a *határpárok elmélete*. A profit keletkezésének a magyarázatát kereste. A profit kérdése ugyanis a tökéletes verseny feltételezése közepette – ami a valóságban már akkor sem volt megalapozott – nem megoldott. Tulajdonképpen a profit számára nincsen hely a termék értékében... Ugyanis minden termelési tényező azt kapja, ami jár neki. Napjainkban M. Hudson ezt úgy bírálja, hogy a *mainstreamben* gyakorlatilag nincs is járadék: *minden jövedelem jogos*. [Botos, 2017]

Hellernek azonban segített a határpárok elmélete e probléma megoldásában. Szerinte az ármechanizmus a szabad-verseny körülmények közepette is profitot eredményezhet. A határpárok között ui. a vállalkozó mindig ügyesebben mozoghat, mint pl. a munkás, (aki nem tudja munka-kínálatát visszatartani, mert meg kell élnie.) Így egyre alacsonyabb bérért is kénytelen dolgozni. [Mátyás (1994), 30. old.] Heller, noha meg kívánt maradni az elmélet keretei között, s nem ideologikusan közelítette meg tárgyát, mégis így fogalmazott:

„A történelem fényes bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy az uralkodó társadalmi osztályok miként kényszerítették a tömeget nemcsak munkára, hanem egyúttal arra is, hogy alacsony életszínvonalon élve, termelésük legnagyobb részét nekik bocsássa rendelkezésére. Természetesen, ebben az uralkodó osztályokat a legkevésbé se vezette a közérdek [...] de [...] a folyamat] eredménye az emberiség életszínvonalának [...] emelkedése lett...”

Vagyis a *kizsákmányolás tényének magyarázatára* – mert így is fogalmazhatunk –, mentséget szolgáltatott Heller azzal, hogy végső soron a technológiai

eljárások tökéletesedésével a világ előbbre ment, s lassan az emberek életszínvonala is javult. Azonban látta, hogy mégsem csupán erről van szó. A profit-szerzés a tőke számára hatalmi kérdés, nem szűkíthető le pusztán a személyes jólét kérdésére, fogyasztási mohóságra:

„[...] *a tőkében rejlő hatalom* [...] a gazdasági eredményt mintegy önmagáért, az annak birtokában lévő vállalkozó *személyes szükségleteinek legmesszebbmenő kielégítésén túl is keresi*. (Kiemelés: BK) Csak ebből magyarázható a tőke szervező erejének úgyszólván korlát nélküli terjeszkedési törekvése...”
[Heller (1921), 367. old.]

Szerinte „a tőke olyan társadalmi tényező, az emberek között keletkezett társadalmi viszonylat, amelyet a hatalmi tényező gazdasági válfajának mondhatunk”. [Heller (1921), 318. old.] Vagyis, nem magukat a tőke-javakat nevezi tőkének, hanem azt a *viszonyt*, ami a tőke tulajdonosa és a többi szereplő között van. Meg kell mondanom, ez elég ritka megfogalmazás a polgári közgazdaságtanban. Viszont a marxista politikai gazdaságban 1960-ban éppen így tanultuk a tőke-fogalmat... *A tőke: termelési viszony. Emberek közti viszony*... Látható, hogy noha kétség nem fér ahhoz, hogy Heller Farkas polgári közgazda volt, szociális érzékenysége, a valóság és a munkáskérdés alapos ismerete arra vezette, hogy a tőkefogalmat, *mint viszonyt* definiálja. Az előbbi idézetek azt is mutatják, hogy tisztában van a kizsákmányolás tényével – még ha nem is így fogalmaz elég nyíltan. Mert mi más is lenne „a kényszer hatására átengedett termelési érték?” Heller Farkas tehát azon gondolkodóknak, társadalomtudósoknak is az elődje, akik a modern kapitalizmust, mint *hatalomgazdaságot* értelmezik. [Vass (1997)] A maga korában igen fontos volt – és például Navratiltól ez is elválasztotta –, hogy a tőkefogalomba beleértette az *immateriális tőkét is*. Ezzel szemben Navratil Ákos a tőkét azonosította a fizikai tőke javakkal.

Egészen modernnek tűnnek a jövedelemelosztásról vallott gondolatai. Ha arra gondolok, Joseph Stiglitz hány munkájában ostorozza a mai amerikai társadalom jövedelmi viszonyait, az egyre aránytalanabb jövedelem-eloszlást, akkor némi büszkeséggel tölt el, hogy a magyar Heller Farkas ezt a problémát majd egy évszázaddal korábban látta. Idézem őt:

„A kapitalizmus megtanulta a termelés növelését, de nem tanulta meg ennek szükségszerű kiegészítőjét, a *fogyasztók megteremtését*. Ez a kapitalizmus tragikuma. Csak ha ezt

megtanulja, fogja termelési erejét kihasználni tudni. És ha ez a népjólét igazi fokozásával fog bekövetkezni, akkor el fognak némulni a kapitalizmus elleni vádak és a *fantasztikus tervek*, mert a kapitalizmus azzá lesz, amire termelő erejénél fogva hivatva van: a nemzeti jólét hatalmas tényezőjévé.”¹[Kiemelés tőlem, BK]

A *fantasztikus tervek* nyilván a kommunista kísérletet jelenthették, amely, mint láttuk, nem bocsátotta meg Hellernek, hogy így minősítette őket... Pedig alig akad Hellernél haladóbb polgári gondolkodó.

Szociálpolitikai munkáiban kifejezetten úgy fogalmaz, hogy a gazdasági erők szabadon hagyása egyes osztályok tagjainak emberi mivoltát veszélyezteti. Kiáll a béremelésekért, hangsúlyozza, hogy ez a technikai haladás ösztönzője is egyben.

A foglalkoztatás megoldása szerinte létkérdés. Nem zárkózik el a közmunkák szükségességétől. Nem fogadja el, hogy a munkanélküliség oka a dolgozók szakszervezeti harca, éppen ellenkezőleg, a monopolista profitokat, s azok termelés-korlátozó tevékenységét hibáztatja. A piacgazdaság fennmaradása „a technika és az organizatorikus haladás mai üteme mellett csak javuló jövedelemelosztás és fokozódó népjólét mellett lehetséges, mely a fogyasztók körét a gazdasági haladásnak megfelelően szélesíti.” [Heller (1920), 39. old.] Ezt a gondolatot nemcsak a Nagy Válság szele váltotta ki belőle, hanem a Giesswein Sándorral folytatott keresztény-szocialista politizálás, már a 20-as évek legelején.

Pénzügyesként igen fontos számomra Heller Farkas pénzülméleti munkássága. Pénzügytanával kapcsolatban azt mondta, jobban illenék rá a *közületi gazdálkodás* címszó. Hiszen Heller elsősorban makro-szemponctokból foglalkozott – hogy saját terminológiámmal éljek – a *kötelező és önkéntes újraelosztás két nagy rendszerén belül*, a banki pénzteremtés szabályozásával, de főképp az államháztartás finanszírozásával. Nem az üzleti pénzügyek, inkább az állampénzügyek érdekelték. A pénzügytan feladatának azt tekintette, hogy eligazítást nyújtson a pénzügyi politika irányításában. Egy, a hitelelmélet fejleményeit vizsgáló tanulmányában rámutatott, *hogy a kereskedelmi bankok képesek vásárlóerőt teremteni*, és ezért az állam részéről céltudatos hitel-és kamatpolitikára van szükség, hogy mindez ne vezessen torzulásokhoz, inflációhoz. (Azért egy kicsit mosolyogtató, hogy a Bank of Englandnek az elmúlt

¹ A vitát Varga Istvánnal Ormos Mária idézte. A munkára MADARÁSZ Aladár hivatkozott az „Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?” c tanulmánykötet bevezetőjében. Ld. MADARÁSZ i. m. 16. old.

esztendőben kellett olyan tanulmányt publikálnia, amely bizonygatja, hogy *a kereskedelmi bankok is teremtenek pénzt*. A magyar pénzügytan ezt már sok évtizede tanítja.)

Elmélyülten vizsgálta a közületi kiadásokat, és az azok finanszírozásához szükséges *adóztatás* témáit.

Az adók *kiszorítási hatását* fontosnak véli, hiszen az adók erős növekedése vásárlóerőt von el a közösségtől. (Legalább is átmenetileg, jegyzem én meg, hiszen valamilyen célra visszapumpálja azt az állam a gazdaságba. Hacsak nem külföldre fizeti, külső tartozás törlesztésére. Mert akkor bizony kifolyik a gazdaságból.) Természetesen, ha hitelből finanszírozza tevékenységét az állam, akkor valóban jelentkezik a verseny a forrásokért, amelynek van kamatláb-emelő hatása. Ez valóban nehezíti a reál-vállalkozások forráshoz jutását. Márpedig a beruházások, a technikai fejlődés nélkül nincs termelékenység növelés. A hitelből történő finanszírozás is előbb-utóbb az adók emelését vonja maga után. Hiszen előbb-utóbb vissza kell a felvett hitelek fizetni. Ezért írta Kautz Gyula néhány évtizeddel korábban állampénzügyi tankönyvében, hogy csak beruházásra szabad eladósodni, amely megtermeli a visszafizetés feltételeit... Heller hangsúlyozza, hogy az adók növekedését meg kell, hogy haladja a termelékenység emelkedése. Akkor nem okoznak gondot. Heller azonban utal arra is, hogy a helyesen felhasznált állami kiadások elősegítik gyümölcsöző magánberuházások létrejöttét, amelyek adott esetben bőséges adózási képességgel teszik lehetővé a hitelek visszafizetését, tehát nem olyan mereven értelmezendő a Kautz-i tétel.

Mint mondja, az is igaz, hogy az állam pénzkibocsátásból is finanszírozhatja kiadásait. Ezt azonban veszedelmes módszernek tartja, mivel inflációt gerjeszthet. (Mai ismereteinkkel természetesen tudjuk, hogy a kormányzati pénzkibocsátás valóban kockázatos, de a jelen gazdaságban a kereskedelmi bankok szinte korlátlan pénzteremtése legalább akkora kockázatot jelent!) [Turner (2016)] Heller szerint fejlett gazdaságban a *jövedelmi adó rendszere* a legtokéletesebb megoldás. Ugyanakkor látja, hogy az adókötelesek hajlamosak az adó eltitkolására. Ennek mértékét a jövedelmek egy-harmadára becsülte. Ezért a kevésbé fejlett országokban a hozadéki adók a célszerűbbek, még ha torzító hatásuk lehet is. *A forgalmi adók*, mivel az alacsony jövedelmű rétegek fogyasztásra költik jövedelmük döntő részét, ezeket a rétegeket sújtják jobban. „A fogyasztási adók az alsó néposztályokat sokkal súlyosabban terhelik, mint a vagyonos társadalmi rétegeket” – írja Pénzügytanában. [Heller (1921), 209. old.] Érdekes ezt ismét egybevetni korunk tendenciáival, amelyek éppen a forgalmi adókra helyezik a hangsúlyt, a jövedelemadók helyett... Vajon a körülmények

változása, vagy inkább csak a magas jövedelmű kortárs-rétegek érdekérvényesítő képessége vezetett-e ehhez?

Pénzügyi nagyságát mutatta a valutatervek fontosságának megértése és értékelése is, a Bretton-Woods-i rendszer létrejötte után.

Elmondhatjuk: Heller Farkas mind embernek, mind tudósnek egyaránt kiemelkedő volt. Vitathatatlanul nagy szorgalmának köszönhető széles ismeretanyaga. De ez önmagában ez nem lett volna elég ahhoz, hogy olyan megállapításokat tegyen, amelyek majd egy évszázad távlatában is megállják a helyüket, s amelyekhez hasonlót a közgazdaságtudomány élvonala csak napjainkban kezd el feszegetni. Ehhez valóban istenáldotta tehetség kellett. Az pedig az ötvenes évek kommunista rendszerének szégyene, hogy ezt a szociálisan érzékeny, nagy tudású embert megalázta, és belső emigrációba kényszerítette. Kései utódok kötelessége a nagy elődöt az ismeretlenség homályából kiemelni, és erényeit követni!

2. Navratil Ákos: a PPTE nagy tudósa

Navratil Ákos Heller Farkassal ellentétben nem a matematikát alapul vevő módszerek híve volt. Érthető, hiszen jogászokat tanított közgazdaságtanra, nem mérnököket. Természetesen elméletének mélyebb gyökere is van.

Átfogó művében, *Közgazdaságtanában*, nem alkalmazta a *ceteris paribus* elvét, amely a modell-alkotáshoz elkerülhetetlen; a jelenségeket mindig komplex hatások eredőjeként elemezte.

2.1. Életíve

Navratil Ákos középiskolai tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban végezte. A Budapesti Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet 1899-ben, (*sub auspiciis regis* kitüntetéssel) majd Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. 1902-ben közgazdaságtanból magántanári képesítést nyert el a Budapesti Tudományegyetemen. 1904-ben a Kassai Jogakadémiára nevezték ki a közgazdaságtan, pénzügytan és magyar pénzügyi jogrendes tanárává. A következő évtől, 1905-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a nemzetgazdaságtan és pénzügytan nyilvános rendkívüli, 1909-től 1918-ig nyilvános rendes tanára volt.

1918 és 1948 között a Budapesti Tudományegyetem – 1922 utáni nevén Pázmány Péter Tudományegyetem – nyilvános rendes tanára, a közgazdaságtan és pénzügytan tanszékvezetője, ezzel párhuzamosan az egyetemi közgazdasági intézet és szeminárium igazgatója volt. Magyar pénzügyi jogi előadásokat is tartott, valamint két ízben, 1928–1929-ben és 1939–1940-ben a jog- és államtudományi kar dékáni, majd 1941–1942-ben az egyetem rektori tisztségét viselte. Már 1929-ben az Akadémia levelező tagjává választották, majd 1939-ben rendes tag lett. 1949-ben tanácskozó taggá minősítették vissza, gyakorlatilag kizárták az akadémikusok sorából. 1948-ban tanárságából is kényszernyugdíjazták.

Az 1948-ban újonnan szervezett közgazdaságtudományi egyetemről – ahol még vizsgáztatott – Navratil eltávolítását feltehetően egyenesen maga Friss István „rendelte el”. A Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete osztályvezetőjéhez például az alábbi sorokat írta:

„December 13-i levelében közöltekkel kapcsolatban emlékeztetem az elvtársakat arra, hogy ismételten kifejtettem már a szakszervezet illetékes vezetői előtt azt a véleményemet, hogy a közgazdaságtan a hites könyvvizsgálók vizsgatárgyai között az a tárgy, amelyből polgári közgazdászt nem szabad vizsgáztatni hagyni. Mód Aladár elvtárstól nemrég megütközéssel hallottam, hogy újból Navratil vizsgáztatott. Ennek szerintem többé nem szabad előfordulnia, és hogy ez elkerülhető legyen, feltétlenül ki kell szélesíteni a vizsgáztatók körét, mert két ember – Mód és én – kevés. Nagyon gyakran előfordulhat, hogy egyikünk sem ér rá és Navratil beállítása még kényszer megoldásnak sem felel meg. Kérem az Elvtársakat, hogy ennek megfelelően oldják meg a kérdést a legközelebbi jövőben.”²

Minden lehetőséget elvettek hát tőle. A méltánytalanságoktól lelkileg megtörtén halt meg 1952-ben.

² FRISS István válasza. Magyar Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete, Andersen Tibor Osztályvezető elvtársnak. 8. december 16. M-KS-276-115/96 öe. 7. Csató Katalin közlése szerint.

2.2. Tudományos munkássága

Már pályája elején díjazott művel jelentkezett az elmélettörténetről. [Navratil (1898)] Számára a klasszikusok jelentették a tudományosság mércéjét. Nem fogadta el kritikátlanul az új törekvéseket, a határhaszon-iskolát. [Navratil (1928)] Az egyéni javak mellett helyet adott a *közjavaknak* is. A munkabér magyarázatául sem fogadja el a határtermelékenységi elméletet. Tökének a fizikai javakat tekinti a tökefogalom immaterializációját valló nézetekkel szemben. Ebben ütközik Heller nézeteivel. Nem hisz a tökéletes piacokban, úgy látja, belső ellentmondást rejt magában a magára hagyott piac, és tendencia van a monopolhelyzetek kialakulására.³ Választ keresett olyan, ma is izgalmas kérdésekre, hogy hogyan szűnik meg a gazdasági válság, mi az állam szerepe, vagy milyen a közgazdaságtan és a gazdaságpolitika kívánatos kapcsolata.

A pénzügyekben is eltért Hellertől az álláspontja. A metallizmus híve, a bankjegyet *nem tekinti pénznek*. De ha a bankjegy nem pénz, akkor a bank sem teremthet pénzt... Ismét csak ütközünk Heller felfogásával! Navratil a hitelt nem pénzteremtésnek, hanem a vásárlóerő ideiglenes átengedésének nevezte.

Úgy vélte, semleges pénz nincs. A konjunkturális ingadozásokat a gazdaság természetes jelenségének tekinti. De úgy gondolja, az állam által „igazgatott pénzzel” a súlyosabb válságok elkerülhetőek... Az állami beavatkozást a gazdasági életben szükségesnek vélte. A „neoszocializmus” előretörésével (ezen a náci gazdaságpolitikát értette) azonban inkább a beavatkozás korlátozására helyezi a hangsúlyt. Ahogyan Heller Farkas is, Navratil is megrettent a náci technikától, mely kormányzati megrendeléseivel és szabályozásával a magántulajdonban meghagyott termelést is teljesen maga alá gyűrte. Ezért nevezte Navratil „neo-szocializmusnak” ezt a rendszert. Jól meglátta a két ideológia közös vonásait. (Valószínűleg ezt a minősítést nem is tudták a későbbi marxisták megbocsátani neki.)

Heller Farkas minden nézetkülönbségük ellenére, mint rendkívül alapos munkát, sokra értékelte Navratil közgazdasági rendszerét, még 1935-ben, a Közgazdasági Szemlében írt értékelésében. (Nem úgy, mint az 1949-es kommunista hatalom által dominált MTA.)

Ma úgy látjuk, munkásságában sok ortodox elem volt, de ugyanakkor néhány fontos, előremutató elem is található. Igaz ugyan, hogy a modern közgazdaságtudomány és pénzügytan azt tanítja, hogy a kereskedelmi bankok teremthetnek

³ Navratil Ákos írásaiból adott közre egy válogatást a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdasági Elméletek Története Tanszék a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat 8. köteteként

pénzt. De ugyanakkor, éppen napjainkban jelent meg Adair Turner könyve arról, hogy a bankrendszer e képességét korlátozni kell! [Turner (2015)] Hiszen nemcsak az állam által teremtett pénz okozhat válságokat, hanem a bankrendszer által teremtett pénz is. Bizony, Turner is amellett áll ki – 2016-ban –, amit Navratil mondott még a XX. században: *„az állam által igazgatott pénz” is egy lehetséges opció.* (A svájci népszavazás a közelmúlt egyik példája erre! Igaz, nem fogadták el a svájciak a népszavazás tétjét, de egyre nagyobb tömegek értenek egyet az állam – és nem a bankrendszer – által teremthető pénzzel.) Mi több, vannak egészen friss, a metallizmusra, az aranyalapra való visszatérést szorgalmazó törekvések is! Az állam szerepvállalásának elmélete pedig ma már napjaink gyakorlata, ahol érdemes nagyobb figyelmet fordítani arra, mit mondott ennek mérsékléséről a jeles közgazdász.

Mindezt figyelembe véve, úgy tűnik, ma is érdemes Navratil munkásságával alaposabban foglalkozni.

3. Összefoglalás

Tanulmányunk Heller Farkas életútjáról, munkásságáról számolt be. Vázlatosan mellé illesztette a „szomszédvárban”, a PPKE elődjében tanító Navratil Ákos tevékenységét is. Bár nem azonos elveket követtek, képesek voltak együttműködni hazájuk gazdaságának és tudományának javára. Kölcsönösen megbecsülték egymást, és azonos sorsot szenvedtek el a 1945 utáni kommunista diktatúrától. 1989-ben bekövetkezett rehabilitálásuk az utókor megkésett főhajtása előttük.

3.1. Heller Farkas főbb művei

A határhaszon elmélete. Budapest, 1904.

Közgazdaságtan I. Elméleti közgazdaságtan. Budapest, 1919.

Közgazdaságtan II. Gazdaságpolitika. Budapest, 1920.

A társadalmi kérdés megoldásának útjai. Budapest, 1920.

Valutapolitika. Budapest, 1920.

Pénzügytan. Budapest, 1921.

Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie. Leipzig, 1921.

Vámpolitika. Budapest, 1922.

Magyarország szociálpolitikája. Budapest, 1923.

Nationalökonomie. Halberstadt, 1925.

Theoretische Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1927.

Konjunktúra-elmélet és konjunktúra-kutatás. Budapest, 1927.

Pénzügytan. Budapest, ²1943.

A közgazdasági elmélet története. Budapest, 1944.

Közgazdaságtan I. Elméleti közgazdaságtan. Budapest, ⁵1945.

Közgazdaságtan II. Alkalmazott közgazdaságtan. Budapest, ⁴1947.

Nemzetközi valutatervek. Budapest, 1946.

3.2. Navratil Ákos fő művei

Közgazdaságtan I–II. Budapest, 1934–1939.

Gazdaság és erkölcs. Budapest, 1904.

Smith Ádám rendszere és ennek bölcséleti alapja. Budapest, 1898. (1895/6-ban a Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem közgazdasági pályadíjával kitüntetett munka.)

A gazdasági élet elemi jelenségei. Budapest, 1901.

A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata. Budapest, 1908.

Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban. Budapest 1928.

A föld jövedelmezősége. Budapest, 1935.

Aranypénz és munkapénz. Budapest, 1941.

A nemzeti vagyon sorsa a háborúban. Budapest, 1945.

Irodalomjegyzék

- BOTOS K.: M. Hudson: J is for Junk Economics. (recenzió) *Pénzügyi Szemle*, 2017/4.
- CSATÓ Katalin: Megjegyzések Navratil Ákos elméletörténetéhez. *MT-DP*, 2008/2.
- CSATÓ Katalin: Néhány gondolat a fiziokratákról Navratil Ákos elméletörténeti fejtegetései kapcsán. *MT-DP*, 2008/28. 4.
- HELLER Farkas: *Valutapolitika*. Budapest, Németh József, 1920.
- HELLER Farkas: *Pénzügytan*. Budapest, Magyar Közgazdasági Társaság, ²1943.
- HETÉNYI István: Megemlékezés. Emlékek Heller Farkas professzorról. *Közgazdasági Szemle*, XLIX. évf., 2002. február, 174.
- M. HUDSON: J is for Junk Economics. ISLER Verlag, 2017.
- KAUTZ Gyula: Államgazdaság- vagy pénzügytan. Reprint kiadás. Budapest, Aula, 2004.
- MADARÁSZ Aladár: Bevezető Heller Farkas válogatott tanulmányaihoz. In: BEKKER Zsuzsa (sorozatszerk.): *Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?* Budapest, Aula, 2006., 7–17.
- MÁTYÁS Antal: Heller Farkas. In: MÁTYÁS Antal (szerk.): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Budapest, Akadémiai, 1994., 14–53.
- John MUELLER: *A közgazdaságtan megváltása*. Tihany, Mathias Corvinus Collegium, 2015.
- NAVRATIL Ákos: *Smith Ádám rendszere és ennek bölcséleti alapja*. Budapest, Eggenberger, 1898.
- NAVRATIL Ákos: *A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata*. Budapest, Grill Károly, 1908.
- OROSZI Sándor: Navratil Ákos. In: MÁTYÁS Antal (szerk.): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Budapest, Akadémiai, 1994., 142–174.
- SIPOS Béla: *Heller Farkas*. Budapest, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- SIPOS Béla: Heller Farkas tudományos pályafutása és irodalmi munkássága. In: MIHALIK István (szerk.): *Magyar közgazdászok arcképvázlatai*. [Közgazdasági (f)jrkák 68.], BKE, 1991. 121–181. MÁTYÁS Antal: Heller Farkas. In: *Magyar közgazdászok a két világháború között*. 1994, 14–53. BOTOS Katalin: Közgazdászok, statisztikusok, -izmusok. In: *Tanulmányok Katona Tamás tiszteletére*. Szeged, Szeged GTK – ÁJK, 2018. (in print)
- Joseph STIGLITZ: *The Price of Inequality*. New York, WW Norton, 2012.
- Adair TURNER: *Between Debt and Devil*. London, E Elgar, 2016.
- VASS Csaba: A globalizációs világrendszer-váltás és létmód-váltás. *Valóság*, 1997/9.

VARGA ISTVÁN, A TUDÓS GAZDASÁGPOLITIKUS

Botos Katalin* – Mányó-Váróczi Violetta**

A XX. század sok értékes közgazdász-tudóst adott hazánknak, de kevés olyan személyt, akinek gyakorlati jelentősége akkora lett volna az ország számára, mint Varga Istváné. Olyan tudós volt, aki az empiriára, a statisztikára nagymértékben támaszkodott. A sors többször is megadta számára, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor személyes tudása országos jelentőségű intézkedéseket alapozott meg. Ilyen volt 1946-ban a *magyar valutacsoda*, és ilyen az 1957-es *közgazdasági reform is*.

1. Élete

Polgári családban látta meg a napvilágot. 1916-ban felsőkereskedelmi végzettséget szerzett. A Markó utcai Főgimnáziumban érettségizett, de középiskolai tanulmányait megszakítva, 18 évesen katonai szolgálatra kellett bevonulnia. Szerencse a szerencsétlenségben: súlyos sebesülést szenvedett, s emiatt leszázalékolták. Ezután megkezdte egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. A jogi tanulmányok folytatása mellett a Műegyetem Közgazdasági Osztályának előadásait is hallgatta. Itt 1919. december 13-án kitűnő minősítéssel szerezte meg a közgazdaságtudományi oklevelet, 1920. május 29-én pedig államtudományi doktorrá avatták. Munkás életét már egyetemista éveitől kezdte, a KSH díjnokaként. Tanított a Ponty utcai középiskolában, és mindkét egyetemén adjunktusi, szemináriumvezetői munkát is vállalt. 1922–1923-ban Berlinben és Londonban folytatott tanulmányokat, majd – a sors fintoraként – néhány évig állástalan lett. 1926–1927-ben az USA-ban vendégtanárkodott és statisztikai tanulmányokat

* PPKE JÁK, SZTE Professor Emerita.

** PPKE JÁK, egyetemi adjunktus.

végzett. 1927-ben azonban végre testhezálló feladatot kapott: megbízták a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* megszervezésével. Az intézet elnöki tanácsa tagjainak névsorában olyan elismert közgazdászok szerepeltek, mint Fellner Frigyes, Heller Farkas és Navratil Ákos. Az intézet a KSH adataira alapozva a hazai gazdasági élet elemzését végezte, tájékoztatást adva mind a kormányzat, mind a közvélemény felé. Egyik legjelentősebb és talán máig a legismertebb, a saját korában nemzetközi elismerést is kiváltó kiadványuk a *nemzetijövedelem-számítás* volt. Ez Varga István és Matolcsy Mátyás nevéhez fűződik. Az intézetvezetői állása mellett oktatói tevékenységét is aktívan folytatta.

1933-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen egyetemi magántanárrá nevezték ki, 1940-től pedig már, mint nyilvános rendkívüli tanár tanított. 1939-től 1944-ig a német nyelven megjelenő *Südost Economist* nevű gazdasági hetilapnak volt a szerkesztője és felelős kiadója, amelyben írásainak egy részét névtelenül jelentette meg. Egyébként is számos kormánytag beszédei, írásai szerzőjének őt tekinthetjük (ami kéziratának hagyatékából pontosan kiderült). Nem volt bértollnok, pártérdekeknek soha nem rendelődtött alá, de szakértelmét készségesen rendelkezésre bocsátotta a kormányzatnak. 1944. március végén a nácik németellenes összeesküvés vádjával letartóztatták és elhurcolták. Kitudódott ugyanis, hogy 1943-ban Bethlen István felkérésére Varga István és Baranyai Lipót, az MNB elnöke, egy olyan koncepció kidolgozásán fáradoztak, melyben a szövetségesek győzelme esetére megtervezték a magyar gazdaság háborút követő újjászervezését. (Annyi bizonyos, hogy a háború alatt a magyar közgazdászok sokkal körültekintőbben mérték fel a jövőt, mint például a magyar érdekeket oly nagyvonalúan hanyagoló privatizációs politika a rendszerváltás után, több ciklus alatt.) Sajnos, az elkészült munkák nem maradtak fenn, azokat ugyanis az MNB-ben elégették. (Bár Csikós Nagy Béla közlése szerint, ő egyetlen példányt megőrzött, a magánkönyvtárában [Csikós-Nagy B. (1995)].)

Vargát a németek Berlinbe vitték. 1945. június 10-én érkezett vissza Budapestre. Ekkor az Újjáépítési Minisztérium főcsoportvezetője lett, s egyidejűleg kinevezték a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános, rendes tanárává. Heller és Navratil ajánlására a MTA is levelező, majd igazgató tanácsi tagjává választotta. 1946-tól – Csikós-Nagy Bélával együtt dolgozva – az Anyag és Árhivatal elnöki tisztét látta el. (Itt jegyzem meg, hogy ezt a posztot a későbbiekben Csikós-Nagy Béla töltötte be. Egy kései visszaemlékezésben utóbbi így írt: „1949-től elváltak útjaink ...” Ez bizony eufemisztikus megfogalmazása volt annak, hogy Vargát, a nagy tudású szakembert egyszerűen kirúgták, és korábbi akadémiai ajánlóival egyetemben, kiszorították a MTA-ról, valamint minden egyéb munkaterületéről. Csikós-Nagy azonban a kommunista hata-

lom alatt is tovább dolgozott mint az Országos Anyag és Árhivatal vezetője.) Vargát 1950-ben az egyetemről is nyugdíjazták. Holott csak alig néhány évvel korábban, 1946-ban jelent meg „*A magyar valutacsoda*” című írása, amelyben az új forint megteremtésének folyamatát írta le. Ezt az intézkedést a Kommunista Párt kisajátította mint politikai eredményt. Gondos kutatás azonban bebizonyította, hogy egyértelműen Varga munkáján alapult a megoldás. Nyilván éppen ezért vált nemkívánatos személlyé. Ezek után fordításokból, szerződéses munkákból keresett némi pénzt. Mint egyik kérvényében beszámolt róla, 60–70 állaspályázatot nyújtott be – *sikertelenül*. A népi demokráciának nem volt szüksége a tudós szakemberre, az erős forint megteremtőjére.

Azazhogy, kicsit később, mégis. Az 1956-os forradalom napjait követően, a felkelés fegyveres leverése után a Kádár-kormány belátta, hogy a dolgok nem mehetnek a régi kerékvágásban. *Gazdaságirányítási reformokra van szükség*. „Előhúzták” tehát a jeles polgári közgazdászt, és felkérték, hogy legyen a Közgazdasági Szakértői Bizottság vezetője. Varga István habozás nélkül elvállalta. Felmerülhet a kérdés: Segítette ezzel a Kádár-rendszer konszolidációját? Igen! Mert neki az ország fontosabb volt az ideológiáknál. És az ország érdeke egy jobb irányítási rendszer volt (lett volna). Javasatait azonban az elkövetkező években még nem váltották aprópénzre. Az 1968-as új gazdasági mechanizmus elvei azonban lényegében ezeken a tanulmányokon alapultak. Az árak szabadabb alakulása, az érdekeltségi rendszerek és bérezés fejlesztése egyaránt része volt az általa kidolgozott javaslatoknak. 1958-tól egyébként megengedték, hogy újra taníthasson a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, fogyasztás-gazdaságtant és reklámot. 1960-ban került kiadásra egyetemi jegyzeteinek és a témában végzett kutatásainak legterjedelmesebb és egyben legalaposabb (437 oldalas, színes fotókkal illusztrált) munkája, „A reklám”. Úgy vélte, a gazdasági életben a pszichológiai szempontoknak rendkívül nagy jelentőségük van. A téma mutatja gondolkodásának korszerűségét, időszerűségét. Az 1960-as évek elejétől több, a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó intézet, illetve bizottság kérte fel tudományos szakértőnek, tagnak. Külföldi kapcsolatait is feleleveníthette: lengyel, osztrák, és német egyetemek felkéréseit fogadta el előadások tartására. 1962-ben Luxemburgban is tartott előadássorozatot, angol nyelven. Váratlanul bekövetkezett halála miatt (1962. december 30.) sajnos, már nem értesülhetett arról, hogy a luxemburgi egyetem *díszdoktorává avatta*.

2. A Magyar Gazdaságkutató Intézet

Varga István – mint életének rövid vázlatából is kitűnik – mindig a tudomány és a gyakorlat határterületén tevékenykedett. Munkásságának néhány szakaszát a továbbiakban részletesebben is kibontjuk.

Az egyik első terület, ahol jelentőset alkotott, az 1928 decemberében megalapított Magyar Gazdaságkutató Intézet (MGI) létrehozása volt. Így fogalmazott a maguk elé tűzött célokról:

„A gyakorlatias irányú gazdaságkutatás iránytűjének a gyakorlati élet tapasztalataival kiegészített közgazdaságtani elméletnek kell lennie; [...] Elméletnek és gyakorlatnak kell egybefognia a magasabbrendű gyakorlati célok megvalósítása és a gazdasági haladás lehető zavartalansága érdekében.” [MGI, 1929. 04. 30., 13. old.] „A cél, melyet az Intézet maga elé tűzött, az, hogy a gazdasági élet küzdelmei számára a tudomány fegyvertárából szolgáltatson támadó és védő felszerelést.” [MGI, 1929. 04. 30., 3. old.]

A húsz évig működő Magyar Gazdaságkutató Intézet Egyesület

- ötvennégy gazdasági helyzetjelentést,
- harminc külön kiadványt,
- hét közleményt és
- számos magyar és idegen nyelvű cikket jelentetett meg.

A jelentések felépítésére jellemző volt, hogy Magyarország gazdasági helyzetét a kötet megjelenésének időpontjára vonatkozóan röviden ismertette, majd az általános áttekintés után az adott időszak gazdasági helyzetét fejezetenként tárgyalta. Részletesen foglalkozott a pénz- és tőkepiac, a mezőgazdaság, az ipari termelés és áruforgalom, a fogyasztás, a munkapiac, az áralakulás, a hitelbiztonság és a külkereskedelem helyzetével.

„Ezek a jelentések mindenkor hű, leplezetlen és kendőzetlen tükröképei a magyar gazdasági életnek. Ezekben a jelentésekben azonban nemcsak a magyar gazdasági élet jelenségei vannak regisztrálva, hanem ezek mély és nagy gazdasági tudással olyan harmonikus egységbe vannak összeolvasztva, hogy azok, akik ezt olvassák, nemcsak a gazdasági élet egyes tényeiről szerez-

nek tudomást, hanem egyszersmind elméleti tájékozottságra is szert tehetnek.” [MGI, 1937. 04. 12., 11. old.].

A külföldi kitekintések elengedhetetlenek voltak ahhoz, hogy a javulási tendencia érvényesülésének gátjait meg tudják magyarázni. És hogy rávilágítsanak arra a tényre, hogy a nemzetközi politikai helyzet komoly gazdasági következményekkel, sőt gazdaságpolitikai zavarokkal is járt. A világgazdasági helyzettel foglalkozó részek – melyek a kiadványok terjedelmének átlagosan a harmadát tették ki – áttekintést nyújtottak a világkereskedelem, a nemzetközi tőkeforgalom, valamint a nyersanyagtermelés, a nyersanyagok világpiaci helyzetének alakulásáról és változásának okairól. Részletesen bemutatták egyes nyersanyagok (például fa, gyapjú, zab, nyersolaj) világpiaci helyzetének és az MGI által fontosabbnak vélt országok (például Ausztria, Anglia, Egyesült Államok, Franciaország, Németország stb.) gazdasági helyzetének alakulását. Külön kiadványokat is kiadott az Intézet.

Érdemes végignézni e külön tanulmányok címjegyzékét, hogy lássuk, milyen átfogóan foglalkozott az intézet a magyar gazdaságpolitika fontos területeivel, a magyar gazdaság helyzetével és a világgazdasági beilleszkedéssel. A koncepciózus vezető széles látókörét jelezte például, hogy még a magyar tanárok belföldi utazásait is megvizsgálták. Az volt ugyanis Varga véleménye, hogy az ország megismertetése legalább olyan fontos, mint a tanárok képzése és oktatása. De részletesen foglalkoztak a kiadványok az ipar, a mezőgazdaság, a turizmus, a statisztika számos egyéb kérdésével is.

A 6. számtól már német tartalomjegyzéke is van kiadványoknak. 1936-ban az egyik külön kiadvány formájában jelent meg a nemzeti jövedelemszámtással foglalkozó, nemzetközi elismerést is kiváltó mű, amely Varga István és Matolcsy Mátyás nevéhez fűződik. A könyv angol nyelvű kiadását a King and Son londoni könyvkiadónál a Magyar Nemzeti Bank adománnyal is megtámogatta. (Megjegyzendő, az MNB elnökének az Intézethez fűződő kapcsolata igen fontos volt. Mindvégig szoros volt az együttműködés a két intézmény között. Láttuk, a második világháború alatt is.) A szerzőpáros elévülhetetlen érdemeit az is bizonyítja, hogy egy 2012-es tanulmány szerint ez a külön kiadvány tartalmazza a korszakról leginkább teljeskörűen a gazdasági adatokat és elemzéseket [Hüttl A. (2012), 1091. old.]. A 12. számú külön kiadvány bevezető részéből pedig megtudhatjuk, hogy az a szám a nemzetközi tudományos együttműködést szolgálta, ugyanis három nemzetközi szerv felkérésére készült. A kiadvány kétnyelvű (magyar és francia) táblázatokat tartalmaz, a szöveges részek tördelése tekintetében pedig két hasáb egymás mellett szerepel magyar és francia

nyelveken. A kiadvány I. része, mely Magyarország nyersanyaggazdaságára vonatkozó adatokat tartalmaz a párizsi Institut International de Cooperation Intellectuelle és a Nemzetek Szövetsége által a nyersanyagprobléma nemzetközi vizsgálatára kiküldött bizottságnak, s azokat a Commission Hongroise de Coordination des Hautes Études Internationale részére a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal állította össze [MGI 12. számú külön kiadvány, 1937., 5. old.]. A Központi Statisztikai Hivatal az adatok többségét adatgyűjtés útján, egy részét pedig körültekintő becsléssel állapította meg. A kiadvány II. része Magyarország élelmiszertermeléséről, annak külkereskedelmi forgalmáról és a fogyasztásról szól, melyek kiszámítását a Nemzetek Szövetsége népélelmezési bizottságának felkérésére a Magyar Gazdaságkutató Intézet végzett el. Az említett adatokon kívül, Beznák Aladár egyetemi tanár javaslatára és útmutatásával, a MGI a belföldi élelmiszerfogyasztás kalóriaértékét, fehérje-, zsír-, szénhidráttartalmát, valamint az 1929–1930-as gazdasági esztendőre vonatkozóan az egy felnőtt férfira eső napi átlagos vitaminfogyasztást is kiszámította, az A, B1, B2, C és D vitaminok tekintetében [MGI 12. számú külön kiadvány, 1937., 33–35. old.]. Mennyire gyakorlatias és a társadalom, a polgárok számára milyen fontos tevékenységről volt tehát itt szó!

Sokat elárul, hogy a kiadványok a magyar gazdaság nemzetközi kapcsolatai miatt a 15. számtól nemcsak német tartalomjegyzékkel, de német nyelvű összefoglalókkal jelentek meg. A második világháború után, a 28. kiadványtól kezdve már angol nyelven készül az összefoglaló. Sajnos, ez az utolsó három szám az Intézet végét is jelentette. A kommunista vezetés megszüntette az intézetet. A háború alatt jelent meg egy német nyelvű Südost Economist című kiadvány, amely az Intézettől ugyan független volt, de felelős szerkesztője Varga István volt. Az összességében több mint kétezer oldalnyi anyagot kitevő kiadványok a Balkán és a német gazdaság kapcsolatait volt hivatva bemutatni. Micsoda szellemi tőke volt ebben. Amit aztán a szocialista hatalom nem használt semmire.

Az Intézet tevékenységében jelentősek voltak azok a bizalmas, belső használatra készült közlemények is, amelyek célja az akkori kormányzat tájékoztatása, alkalmakként megnyilatkozásaiknak szó szerinti megfogalmazása volt. (Ez utóbbi kiderül a Varga István hagyatékát kezelő archívumban folytatott személyes kutatásokból. A dokumentumokon ugyanis rajta van a szerző, Varga István kézírása, hogy kinek a számára készített anyagról van szó.) [Mányó-Váróczi V. (2016)]. A közlemények egy-egy témához kapcsolódó kutatómunka eredményeit tartalmazták, amelyek leggyakrabban felkérésre készültek. Például a mezőgazdaság körébe vágóan a 'Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium' vagy a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal számára. Továbbá a MGI

az árstatisztika terén részt vett az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának megbízásából az ár-adatgyűjtés megszervezésében Ez egyértelműen mutatja, mennyire támaszkodott a gazdasági kérdésekben a kormány a szakértői stáb elemzéseire. (Minden gyakorlat iránt érdeklődő közgazdász vágya, hogy gondolatai eljussanak a gazdaságpolitika formálóihoz, s így, ha háttérből is, szerényen, de a gazdaságpolitika befolyásolójává válhasson.)

A külső felkérések közül ki kell emelni, hogy a Magyar Rádiót is rendszeresen ellátták tájékoztató anyagokkal, amelyeket ott felolvastak.

„E közlemények tartalma minden alkalommal nemcsak hozzájárult a gazdasági felvilágosításhoz, de helyes célzatával a rádió hírszolgálatának fegyelmező és megnyugtató szándékát is eredményesen támogatta. Számos esetben, külföldi példákra hivatkozva, kellő módon előkészítette a hallgatóságot a nemzeti érdekből kikerülhetetlenül szükséges kormányintézkedésekre, több közleményében pedig kidomborította a hazánkban tapasztalható gazdasági fegyelmezettséget, a zavartalanul folyó termelést, valamint a gazdasági szervezetünk nagy ellenálló képességét.” [Jelentés az MGI működéséről. 1940. 04. 02., 21. old.].

Varga nemcsak a makrogazdasági folyamatokkal foglalkozott behatóan, de az üzleti élet szempontjából fontos mikrogazdasági mutatókkal is. A tőzsdeindexek kutatásával a konjunktúra alakulását közelítette. 1925-től kezdve a Közgazdasági Szemlében megjelentetett „A magyar gazdasági viszonyok” című rovatában, továbbá 1929 januárjától öt éven keresztül az MGI gazdasági helyzetjelentéseiben is rendszeresen foglalkozott a pénz- és tőkepiaci helyzettel. Az 1. számú külön kiadvány bevezetőjében megfogalmazott véleménye szerint ezen adatok fontosak

„elsősorban azért, mert – ha az árfolyam-alakulásnál az egyes vállalatok tőkefelszereltségének, vagyonának és a jövőbeli kilátások előzetes figyelembevételének és leszámítolásának nagy jelentősége is van –, mégis csak a részvények tényleges jövedelmezősége az, ami az árfolyam-alakulásra elsősorban kihat”.

A tizenhat oldalas tanulmányban részletesen, ábrákkal és táblázatokkal szemléltette a budapesti értéktőzsdén jegyzett összes magyarországi részvény jövedelmezőségét az 1926-os, 1927-es, 1928-as és 1929-es évekre vonatkozóan, részvénycsoportonkénti bontásban. Majd 42 nagyobb jelentőségű, nem csupán magyarországi, de üzleti működésüket elsősorban Magyarországon végző vállalatok részvényét kiválasztva összeállította azoknak a részvényeknek a jövedelmezőségi adatait, amelyek a 'Magyar Gazdaságkutató Intézet részvény-árfolyam-indexének' alapjául szolgáltak [MGI 1. számú külön kiadvány, 1929., 11. old.]. Az MGI a gazdasági helyzetjelentésekben rendszeresen közölt külföldi tőzsdeindexeket is Ezeket elemezve rámutatott a várható tőzsdekrachra is az USA-ban. A MGI 1. számú gazdasági helyzetjelentésében, mely 1929 áprilisában jelent meg, a következő megállapítást tette közzé:

„a New York-i tőzsde tartós és még csak mindig átmenetileg megtorpant hausse-mozgalma, amely azonban nyilvánvalóan előbb-utóbb ki fog merülni és egy oly visszaesésnek helyt adni, amelynek következményei ma még beláthatatlanok” [MGI 1. számú gazdasági helyzetjelentés. 1929., 19–20. old.].

Az általa előrevetített tőzsdei krach 1929 őszén be is következett!

Jól látta, hogy a világkonjunktúrát az USA helyzete határozza meg, hiszen a világ legnagyobb nyersanyag-felhasználója. Jól becsülte az adatok alapján azt is, hogy mikor fog a nagy Válságból az Egyesült Államok 1933-ban lassan kiemelkedni. A háború kitörése után hamarosan világossá vált, hogy a háborút a németek el fogják veszíteni. Az Intézet nagyon alapos elemzések egész seregével igyekezett felkészülni a várható helyzetre. 1943 májusában a pénzügyminiszter hivatalosan létrehozta a Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottságot, melynek feladata volt a második világháború utáni tervek előkészítése. A Bizottságban valamennyi vezető gazdaságpolitikus: az egyes minisztériumok államtitkárai, valamint a Nemzeti Banknak és a Statisztikai Hivatalnak a vezetői vettek részt, így természetesen a Magyar Gazdaságkutató Intézet tagjai közül is többen. A Bizottság elnöki tisztségét Kállay Tibor, egykori pénzügyminiszter töltötte be, a főtitkári feladatokat pedig Csikós-Nagy Béla látta el. Az átmenet-gazdaság kérdéseivel foglalkozó albizottság előadója Varga István volt. Amíg a kiadvány nyomdai előkészítése folyt, a németek megszállták Magyarországot. Ennek súlyos következménye lett Varga Istvánra nézve is. Mint írtuk, német megszállás alkalmával letartóztatták és Berlinbe hurcolták. Tíz hónapos raboskodás után térhetet csak haza.

3. A valutacsoda

Varga István a háborút követően egyszemélyben az Anyag- és Árhivatal elnökeként, illetve a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatójaként jól ismerte a magyar viszonyokat. „Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai” című könyvében – amely Varga halála után két évvel jelent meg – részletesen, statisztikai adatokkal alátámasztva vezette le, hogy a háború során hogyan alakult ki „az a helyzet, amelynek szükségszerűen, elkerülhetetlenül egy fékevesztett inflációba kellett torkollnia” [Varga I. (1964), 85–140. old.]. Az inflációs hullámnak okai többértékesek voltak. Egyrészt a háborús kiadások finanszírozása egyértelműen a jegybank útján, mégpedig bankjegyszaporítással történt. De a háborús pusztítások és az ország visszanyert területeinek újbóli elvesztése a magyar veszteségeket óriásira növelte. A közellátás helyzetét veszélyeztette a termelés óriási visszaesése, az általános hiány mind alapanyagban, mind munkaerő tekintetében, nem beszélve a nemzetközi jóvátételi kötelezettségekről és az újjáépítés költségeiről. Ilyen körülmények között az államháztartás és a vállalatok is hitelekre szorultak, ezzel viszont tovább fokozták volna az inflációs folyamatokat.

A Tildy-kormány első megoldási kísérlete során 1945. december 19-étől a pénz névértékét leszállították, így az állam hitelfelvétel helyett a bankjegyekre ragasztandó bélyegek eladásából jutott bevételhez. A jövedelemeloszlási aránytalanságok, illetve az árufedezethez képest magasabb névleges bérek és jövedelmek tekintetében az egyensúlyi állapot megcélzása során munkabér-ár spirál alakult ki, mely az infláció újabb táptalajául szolgált. A tizenegy napig tartó 'bélyegezős kísérletet', az 1946. január 1-jén létrehozott adópengő váltotta fel, mely egy sajátos jellegű elszámolási pénzegység volt. Az adópengő értékét sima pengőben egy árindexszám jelezte – habár bevezetésekor a pengő és az adópengő értéke még egyenlő volt –, melyet a Magyar Gazdaságkutató Intézet a budapesti ár adatgyűjtése alapján határozott meg minden délelőtt. Kezdetben az adópengő forgalmi köre ugyan korlátozott volt, azonban május 29-étől a Pénzügyminisztérium az adópengőt is általánosan forgalomba hozta. Szép lassan érvényesülni kezdett – Varga szavaival élve – a „fordított Gresham-törvény”, amit a pengő kereskedelmi forgalomból kiszorulása jelzett. Az állami kifizetések adópengőben történtek, ennek ellenére az államháztartás továbbra is deficites volt; a jövedelmek és az árukereslet, a termelés és az árukinálat pedig még mindig aránytalanok maradtak, vagyis mindezek azt jelentették, hogy az infláció alapvető okait sajnos az adópengő sem tudta orvosolni. Két hónappal az adópengőjegyek forgalomba hozatalát követően óriási drágulás söpört végig az

országban. Ebben nagy szerepe volt Nagy Ferenc miniszterelnök kormányának is, amely felhatalmazást adott a vállalatoknak az árukészletek tartalékolására a küszöbön álló stabilizálás idejére.

Varga az illetékes kormánykörökhöz eljuttatott egy memorandumot. „A magyar állami költségvetés szanálási terve” című írásában a szanálást a népgazdasági egyensúly keretében vázolta, ennek első lépéseként pedig nemzetgazdasági mérleg számszerű összeállítását és felosztását szorgalmazta. Kimutatásokat készített és becsléseket végzett a nemzeti jövedelem alakulásáról, az állami kiadásokról, az adó- és közterhek alakulásáról, a jótételési- és nemzetközi kötelezettségek teljesítéséről, a munkabérek reálértékének alakulásáról, a létfenntartási indexszámokról. A szanálás eredményes végrehajtását pedig a megfelelő munkabér- és árpolitika, illetve például a magántőke termelésbe való fokozottabb bekapcsolása mellett feltételezte. Ebben kiemelte, hogy az infláció is csupán a reál nemzeti jövedelem eloszlásának egy tényezője, így tehát megszüntethető. A memorandumban ezenkívül rámutatott arra is, hogy az új szanálás kezdetekor elkerülhetetlen az államháztartási deficit. Februári memorandumának tizennegyedik oldalán megjegyezte, hogy „kíváncsinos volna természetesen a szanálást egy külföldi kölcsön felvételének időpontjában végrehajtani, de mód van ezt anélkül is lebonyolítani. Mindenesetre új valutára kellene áttérni.” Továbbá javaslatot tett a jövedelmi arányok megállapítására is. A memorandum szerint tehát az új szanálást a népgazdasági mérlegegyensúly keretében valósította volna meg. Varga később megjegyezte, hogy ezen elgondolásait a polgári pártok nem karolták fel. Az 1946. évi szanálási tervet a Kommunista Párt szakemberei azonban az ő memorandumának figyelembevételével vázolták fel. Részleteit pedig ugyanazok a szakemberek és a minisztériumok akkori főtisztviselői dolgozták ki, akik Varga számszerű elgondolásait is helyesbítették [Varga I. (kézirat), 10–11. old]. Érdemes egymás mellé állítani Varga és MKP javaslattervezetét!

A forint bevezetésére készült forgatókönyv-változatok

<i>Varga 1946. június 16-ai javaslata</i>	<i>Az MKP életbe léptetett valuta stabilizációs folyamata</i>
1. a búza árának megállapítása az 1938. évi 20 pengőhöz képest, akár 30 forintban	1. a búza önkényesen megállapított ára 400 forint, majd ehhez viszonyítva az új agrárszint kialakítása, kiindulási alap: az 1938–1939. évi áradatak
2. a mezőgazdasági árszint kialakítása a búza árához viszonyítva	2. vasúti fuvardíjak megállapítása, a háború előtti 4,1-szerese
3. az agrár munkabérek revideálása	3. új lakbérszint kialakítása, a háború előtti lakbérekhez képest 1,2-szeres árszorzó

4. lakbérkérdés rendezése	4. ipari munkabérszint kialakítása, 3-as szorzószámmal, cél a különböző munkanemek közötti különbség csökkentése
5. ipari munkabérek megállapítása	5. ipari árszint kialakítása, az agrárrolló figyelembevételével
6. vasúti és egyéb közlekedési tarifák, valamint a közüzemi díjak megállapítása	6. a nagykereskedelmi árszint 3,6-szoros, figyelembe véve a külföldi áremelkedéseket
7. iparcikkek árának megállapítása	7. az új árstruktúra dollárban kifejezve drágább lett, a dollárban való olcsóságot tudatosan szüntették meg
8. az árszint kialakítása után állapítható meg a forint tényleges intervalutáris értéke	8. a forgalomban került pénzhez 400 000 quadrillió pengőt, illetve 200 millió adópengőt tettek egyenlővé egy forinttal
9. a vázolt program megvalósítható amennyiben: – a Gazdasági Főtanács meghatározza a búza árát, és felszólítja az illetékes minisztereket, hogy három napon belül határozzák meg a konkrét mezőgazdasági árakat – a Gazdasági Főtanácsnak ezzel egyidejűleg utasítania kell a földművelésügyi minisztert a mezőgazdasági munkabérek revideálására – egyidejűleg a lakbérek megállapítandók – a Gazdasági Főtanács határozatától számított négy–hat napon belül az ipari munkabérek kérdése is rendezendő – a Gazdasági Főtanács határozatától számított hét–kilenc napon belül a tarifák és a díjak rendezendők – kilenc nap alatt tisztázandó az iparcikkek ára, 10–35 nap alatt ipari árak megállapítása – 36–40 napon belül az egész rendszert felül kell vizsgálni – 41–42 nap elegendő lehet a forint árfolyamának meghatározására, vagyis július 31-éig a munka elvégezhető	9. a valutastabilizáció szorosan összefüggött az államháztartás szanálási tervével 10. a valuta-stabilizáció, az államháztartás szanálása, a munkabérszínvonalak megállapítása, az árak kialakítása, mind egy közgazdasági 'budget' keretében történt 11. a külkereskedelmi forgalomban és a belkereskedelmi forgalomban is felmerült az árkiegyenlítés szükségessége 12. az ipari termelés struktúrájának átállítása volt szükséges, melyre a bankszervezet átállási hiteket nyújthatott.

Forrás: Varga István: Feljegyzés a stabilizálással és Varga István: A magyar valutacsoda című tanulmányai alapján Mányó-Váróczi Violetta által készített összeállítás

Rácz Jenő, az 1946–1947-es évben a pénzügyminiszteri posztot betöltő kisközgazdász politikus egy nyolc oldalas bizalmas feljegyzésében [Rácz J. (1946)] a következőket írta: 1946 februárjában, gazdasági tanácsadókénti hivatalba lépésének első napján Nagy Ferenc miniszterelnöknek azt javasolta, hogy mind a négy párt delegálja két-két legkiválóbb gazdasági szakértőjét és rövid határidővel állapodjanak meg egy hosszabb időre szóló gazdaságpolitikai tervben. Nagy Ferenc a Gazdasági Főtanács előtt ugyan ismertette a javaslatot, azonban ott elvetették még az ötletet is, mondván, hogy bizottságok ilyen jellegű munkára nem alkalmasak. Hamarosan az MKP a saját gazdasági tervét nyújtotta át a

miniszterelnöknek, illetve nyilvánosságra hozta a sajtóban. Ezáltal még a látogatást is elkerülték az együttműködés lehetőségének. Rácz szerint ez a folyamat ismétlődött meg a stabilizáció előkészítésekor is. Említésre került Varga István államtitkár javaslata, melyet a Gazdasági Főtanácshoz is eljuttatott, s melyben azt a következtetést vonta le, hogy a stabilizáció megteremthető. A cél az volt, hogy alapos megvitatás után ezt a pártok közös programjaként ismertessék, azonban ez sem úgy történt. Rácz éles kritikáját a harmadik oldalon fogalmazta meg: „nem sokkal később nyilvánosságra került és a későbbiekben lényegileg meg is valósult a kommunista párt stabilizációs javaslata, amely nagyban és egészben ugyanazokon az elveken épült fel, mint a Varga-féle”. Ennek kapcsán megjegyezte, hogy nem a szerzői jog vagy a vicclapok nyelvén a ’forint-apaság’ felemlgetése végett, hanem azért tette szóvá, mert meggyőződése, hogy a magyar politikai élet egyensúlyát és a gazdaság nyugodt fejlődését szolgálná, ha a koalíciós pártok a továbbiakban együtt működnének.

Varga véleménye a stabilizációról a következőként foglalható össze:

„az 1946. évi magyarországi valutareform egyedülálló jellegét az adta meg, hogy [...] ezen kívül nem állapítottak meg átszámítási kulcsokat a munkabérek, a fizetések, valamint az áruk és szolgáltatások ára tekintetében, ezek megállapítása tehát úgyszólván légtüres térben, a népgazdasági mérleg egyensúlyképzete és számítása alapján történt. Így tehát az 1946. évi valutareform egyidejűleg szanálás, ezen felül pedig egy – közel tökéletesen sikerült – valutastabilizálás is volt” [Varga I. (különgyűjtemény) 34 l.j., 15–17. old.].

Noha a maga korában nem Varga István volt a forint születésének hivatalosan deklarált értelmi szerzője, a történet- és politikatudomány igazságot szolgáltatott napjainkra a jeles magyar tudósnek.

4. 1957 – a Közgazdasági Bizottság elnöke

Az 1956-os forradalom számos vargabetűje között szerepelhet Varga István felkérése a közgazdasági reformokkal foglalkozó bizottság élére. Azért fogalmazunk így, mert a rövid forradalmi napok alatt számos pálfordulás történt. Maga Kádár János vélemény-változtatásai is ide tartoznak, ahogy a forradalmi kormány tagjából az azt leverő kormány vezetője lett. A forradalom bukását

követően, a sztrájkok és sortüzek után, az egyik meglepő fordulat volt, hogy még 1956. december utolsó napjaiban elfogadták a korábbi gazdaságvezetési gyakorlat felülvizsgálatának szükségességét. Az erre alkalmas embernek a korábban félretett, megalázott Varga Istvánt tartották. Hivatalosan még 1956. december 30-án kapott értesítést Kádár János miniszterelnöktől három korábbi kisgazdapárti szakértő, név szerint Varga István, Rácz Jenő és Bognár József, hogy a kormány tíz bizottság létrehozását tervezi. A levélben egyúttal Vargát a közgazdasági, Ráczot a pénzügyi és Bognárt a külkereskedelmi bizottságok elnökéül kérték fel. A bizottságok létrehozásáról szóló nyilatkozat 1957. január 6-ára készült el. Az elgondolás szerint tíz bizottságot – ipari, termelési, ipari szervezési, mezőgazdasági, belkereskedelmi, külkereskedelmi, közlekedési, bér- és munkaügyi, ár-, pénzügyi és anyaggazdálkodási bizottságot – szükséges létrehozni a gazdasági kormányprogram kidolgozásához.

A szakértők a miniszterelnökhöz, illetve Friss Istvánhoz, a gazdasági kormánybizottság elnökéhez levélben eljuttatott január 12-ei viszontválaszából kiderült, hogy a pozíciók elvállalását sokáig szándékosan függőben tartották, mert továbbra is tartották magukat a december 8-ai nyilatkozatban lefektetett alapelvekhez. Levelükben hangsúlyozták, hogy „a legnagyobb hozzáértéssel és jó szándékkal összeállított kormányprogram is csak akkor valósulhat meg [...] ha alkotói és végrehajtói élvezik a legszélesebb néprétegek bizalmát [...] s módjuk van a közvélemény helyes irányú befolyásolására is”. Ezenkívül fontosnak tartották azt is, hogy a bizottságok összetétele tekintetében különböző pártállású és párton kívüli szakemberek is bevonásra kerülhessenek. Annak ellenére, hogy felvetéseikre nem kaptak egyértelmű válaszokat, mégis elvállalták a felkéréseket [Honvári J. (2006), 333. old.], tevékenységükért cserébe díjazást nem kértek, csupán munkahelyi felmentésért folyamodtak [Varga I. – Rácz J. – Bognár J. (1957)].

A bizottságok elsődleges feladata, hogy javaslatokat tegyenek a gazdasági kérdések megoldására, a főbizottsági, vagyis a koordinátor szerepét pedig a Közgazdasági Bizottságnak szánták. Már akkor hangsúlyozták, hogy a javaslatok elfogadása, megvalósítása természetesen a kormány hatáskörében marad. A Közgazdasági Bizottság elnöki székét Apró Antal miniszterelnök-helyettes felkérésére Varga István elvállalta [Kemenes E. – Schmidt Á. (1982), 23. old.]. Így a bizottsági munkálatok februárban el is kezdődhettek. A Varga vezette csúcsbizottság az alá tartozó szakbizottságoknak, továbbá a számos, a gazdasági és a tudományos élet területéről meghívott szakembernek köszönhetően a gazdaság szinte minden területével behatóan foglalkozhatott. A névsort elnézve

pedig talán nem is meglepő, hogy az '54-es reformgondolatok jelentős részét is beépítették elképzelésekbe [Botos K. (2007), 16. old.].

A Közgazdasági Bizottság 1957. február 26-ától május 24-éig, összesen tizenhét ülést tartott, melyek eredményeként három előterjesztést, illetve több külön javaslatot is benyújtottak a kormányhoz [Varga I. (1957. június 26.)]. Az első előterjesztést, mely a népgazdasági egyensúly megteremtésével foglalkozott, május 3-án adták át. A második május 29-én készült el, ebben a népgazdasági tervezés, illetve a tervteljesítés tényezőivel és módszereivel kapcsolatban tettek javaslatokat. A harmadik, s egyben utolsó június 1-jei előterjesztésük pedig a kormány gazdasági programnyilatkozatához kapcsolódóan tartalmazta a Bizottság összefoglaló javaslatát [Varga I. (1957), 1231. old.]. Varga István mindent megtett a változásokért, ami energiájából tellett [Botos K. (2007), 16. old.]. Varga az utolsó előterjesztésük benyújtása után négy hónappal a Közgazdasági Szemlében kétrészes cikksorozat formájában összegezte a javaslatokat. „A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai” címmel az első rész 1957 októberében, a második rész pedig 1957 decemberében jelent meg. Mire azonban ezek a tanulmányok megjelentek, addigra a gazdasági reform ügye szinte lekerült a napirendről [Honvári J. (2006), 339. old.].

Sőt, kitört a revizionizmus-vita, mely során koncentrált akciókon keresztül rendszeresen támadták a reformgondolatokat [Árvay J. – Hegedűs B. A. (1994), 26. old.]. Berei Andor a háttérből irányította Háy Lászlót és Ripp Gézát, akik a Népszabadságban, illetve a Gazdasági Figyelőben publikáltak [Honvári J. (2006), 338. old.]. Varga úgy döntött, hogy ugyanazon a csatornán keresztül próbálja hárítani, cáfolni a Közgazdasági Bizottságot és a személy szerint őt ért igaztalan vádak. Így több cikkben írt viszontválaszt a vádaskodásokra.

Valószínűleg nagyon bántotta, amikor 1957-ben a sajtó egyik célpontjává vált, de még jobban, hogy a vezetés visszaretent a kidolgozott radikális reformkonceptió bevezetésétől [Botos K. (2007), 16. old.]. Így a Közgazdasági Bizottság előterjesztésén alapuló kormányprogram sohasem készült el. Helyette az 1958–1959–1960-ra vonatkozó, hároméves, majd utána ötéves tervek születtek meg. Ez betudható volt annak is, hogy a politikai légkör igencsak megváltozott. Elég csak utalni Nagy Imre és társai perére és a sorozatos kivégzésekre. Mindez egyáltalán nem kedvezett az ilyen reform jellegű elképzeléseknek [Kovács Gy. (2007), 143. old.]. Amikor azonban 1963-tól a politikai „konszolidáció” befejeződött, a Varga-féle bizottság javaslatai újra előtérbe kerültek [Romsics I. (2004), 439. old.]. Az új mechanizmus bevezetését célzó reformok kidolgozásában ugyanazon szakértők egy része vett részt, mint a Varga-féle bizottság

munkájában, és itt kamatoztatta korábbi tapasztalatát [Szamuely L. (1986), 192. old.].

Tekintettel arra, hogy az 1966-ban elindított, végül két év múlva meghirdetett új gazdasági mechanizmus során a vállalati önállóság növelése terén, továbbá az árrendszer reformjával és a bér- és jövedelemszabályozás módosításával jelentős változások történtek [Botos K. (2007), 88. old.], Varga István joggal tekinthető az 1968-as reform egyik szellemi atyjának [Kovács Gy. (2007), 143–145. old.].

5. Összefoglalva

Varga István pályája során – szilárd elméleti tudásra alapozva – három időszakban is eredményesen befolyásolta a magyar gazdaságpolitikát. Emberi sorsa a változatos történelmi viszonyok között igen különbözően alakult. A szocializmusban elszenvedett méltánytalanságok erősen sújtották, noha azon 'szerencsés' polgári közgazdászok közé tartozott, akik még életükben megtagadták részleges rehabilitációjukat. A teljes rehabilitációra azonban várnia kellett. Csak a rendszerváltozás előszele tette helyére megítélését. A Magyar Tudományos Akadémia 1989-ben, posztumusz állította helyre tagságát, a többi méltatlanul megfosztott közgazdasági akadémikuséval együtt. 1990. március 15-én további, de értelemszerűen csak utólagos elismerésben részesült: posztumusz Széchenyi-díjjal tüntették ki. Nagyon közel volt már akkor az új, demokratikus rendszert hozó változás. Hogy aztán mennyire tetszett volna neki, ami az 1990-et követő egy-két évtizedben történt a magyar gazdaságból, bizony, nem könnyű megmondani. Aligha hisszük, hogy a *fundamentalista* kapitalista gazdasági rendszer bevezetésével és térnyerésével egyetértett volna.

Irodalomjegyzék

- ÁRVAY János – HEGEDŰS B. András (szerk.): *Egy reformközgazdász emlékére. Péter György (1903–1969)*. Budapest, Cserépfalvi –T-Twins, 1994. 26.
- BOTOS Katalin: Rendszerváltástól rendszerváltásig. In: BOTOS Katalin (főszerk.): *Heller Farkas Füzetek. V. évfolyam*. Budapest, Tarsoly, 2007. 88.
- BOTOS Katalin: 1956: okok és következmények. In: BOTOS Katalin (szerk.): *1956: Fordulópont a gazdaságpolitikában*. Szeged, Generál Nyomda, 2007. 16.
- CSIKÓS-NAGY Béla: Gazdaságpolitikai elképzelések a II. világháború utánra. *Magyar Tudomány*, 1995/2.
- HONVÁRI János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, Aula, 2006. 333., 338–339.
- HÜTTL Antónia: Nemzeti jövedelem Fellner Frigyes korában-mai szemmel. *Statisztikai Szemle*, 2012/11–12. 1091.
- KEMENES Egon – SCHMIDT Ádám (szerk.): *Változások, váltások és válságok a gazdaságban. Tanulmányok Varga István emlékezetére*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982. 23.
- KOVÁCS György: Varga István gazdaságelméleti jelentősége és a gazdaságpolitikai fordulat-a Közgazdasági Bizottság 1957. évi működése. In: BOTOS Katalin (szerk.) 1956.: *Fordulópont a gazdaságpolitikában*. Szeged, Generál Nyomda, 2007. 143–145.
- MÁNYÓ-VÁRÓCZÍ Violetta: *Varga István a tudományszervező és gazdaságpolitikus*. PhD- értekezés, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2016.
- RÁCZ Jenő: A kormány hosszabb lejáratú gazdasági programjához. 1946/869. számú bizalmas jelentés.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2004. 439.
- SZAMUELY László (szerk.): *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése 1954–1978. A szocialista gazdaság mechanizmusának kutatása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986. 192.
- VARGA István: A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai. II. rész. *Közgazdasági Szemle*, 1957. 1231.
- VARGA István: *Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 85–140.
- VARGA István: *Valutareform, valutastabilizálás és valutaszanálás*. Kézirat, 10–11.

Varga István, Rácz Jenő és Bognár József Kádár Jánosnak küldött 1957. január 12-i levele. Varga Különgyűjtemény.

Varga Istvánnak a Közgazdaságtudományi Intézetnek küldött 1957. június 26. levele. Varga Különgyűjtemény.

Az MGI Gazdasági helyzetjelentése 1929. évi január–márciusi időszakról. MGI, Budapest, 1929. 04. 30. 3. 13.

Feljegyzés. Varga külön gyűjtemény. 34 lj. 15–17. Jelentés az MGI működéséről. 1937. 04. 12. 11.

Jelentés az MGI működéséről. 1940. 04. 02. 1. 21.

Magyarország nyersanyaggazdaságára és népelelmezésére vonatkozó adatok. MGI 12. számú külön kiadvány, Budapest, 1937. 5. 33–35.

MGI 1. számú gazdasági helyzetjelentés. 1929. 19–20.

MGI 1. számú külön kiadvány. 1929. 11.

EGYÉNI VÁLASZTÁS, GAZDASÁGI SZABADSÁG, FEJLŐDÉS – BAUER PÉTER TAMÁS SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉRŐL

Bod Péter Ákos*

1. Aki nem lett próféta a hazájában

Bauer Péter Tamás (1915–2002) munkássága viszonylag kevésbé ismert itthon, holott a nemzetközi közgazdasági és politikaformáló közösségben még ma is sokat mond a neve. Teljesítménye alapján Káldor Miklós, Balogh Tamás, Fellner Vilmos, Balassa Béla, Scitovszky Tibor, Bátor Ferenc (Francis Bator) társaságában lenne a helye a magyar származású közgazdászok panteonjában. Az alábbiakban arról lesz szó, hogy munkásságának melyek a mai üzenetei és időtálló értékei, amelyek alapján a magyar közgazdasági emlékezetben hely van számára. Külön kitérünk arra, hogy milyen okok és körülmények miatt szerényebb a jelenléte.

Bauer életéről röviden: 1915-ben született Budapesten, zsidó családban. Apja bukméker volt, később a vészkorszakban a nácik áldozata lett. A fia Budapesten egy évig jogot hallgatott, amikor apja 1934-ben Angliába küldi tanulni: a nevezetes cambridge-i Gonville and Caius College diákja lett. Egy visszaemlékező beszélgetésben így fogalmazott: bár angol tudása gyatra volt, és pénze sem sok, ám amikor Cambridge-be eljutott, a felkeresett hat kollégiumból öt aznap felvette, a *hatodik* másnap adott igenlő választ [IEA (2002)]. Majd még hazautazott az ELTÉ-n lediplomázni, de végérvényesen a brit társadalomtudomány vonzásába került. Cambridge-ben a fiatalember *John Maynard Keynes* néhány óráját is hallgatta, vitakörébe is eljárt. Tútornak az angol baloldali jelentős személyiségét, *Joan Robinsont* kapta, aki segítőkész volt az indulásnál, de elhidegült a fiútól, aki nem osztotta a szovjet tervgazdaság iránti – a brit egyetemeken

* BCE, egyetemi tanár, az MTA doktora, petera.bod@uni-corvinus.hu

akkor igencsak gyakori – lelkesedését, sokkal inkább a piacgazdaságot tartotta a fejlődés és haladás megfelelő intézményének [IEA (2002)].

Bauer Péter 1937-ben végez Cambridge-ben, majd a Guthrie & Co. kereskedőház (Szingapúr) alkalmazottja. Munkája során hosszabb időt tölt Ázsiában, egyebek között a nyersgumi-kereskedést elemzi. Ázsiában, a Karib-térségben, Ghánában a terepen szerzett ismeretei később fejlődésgazdaságtani publikációt gazdagították (The Rubber Industry, 1948; West African Trade, 1954). A gyakorlati évek után visszatért Cambridge-be oktatni és kutatni; a fejlődő világról szóló munkáival hírnevet – és sok kritikust – szerez magának (The Economics of Under-developed Countries, 1957; Economic Analysis and Policy in Under-developed Countries, 1957; Indian Economic Policy and Development, 1961; Dissent on Development, 1971).

1960-tól az LSE-n tanított, egészen 1983-ig. Politikai értékrendje alapján ott nyilván kisebbségben volt, a korszak fő irányzataitól igencsak eltért társadalompolitikai világlépe és gazdaságelméleti nézetrendje, amint azt világossá is teszi műveiben (Economic History as Theory, 1971; Dissent on Development, 1971).

Margaret Thatcher köréhez tartozott, tanácsadóként támogatta Konzervatív Pártot, majd a miniszterelnök felterjesztésére a Lordok Házának tagja lesz.

2. Peter T. Bauer nemzetközi (és hazai) recepciójáról

Bár az 1980-as évekre a nyugati politikai és gondolati irányzatok változása révén a nézetrendje hirtelen elfogadott részévé vált a közgazdasági, gazdaságpolitikai fő áramlatnak, ám szakmai működésének leghosszabb időszakában vitában állt a szakma többségével. Különösen a fejlődő világ gazdasági és társadalmi fejlődésének témái kapcsán ütközött erőteljesen a *Gunnar Myrdal* nevéhez köthető akkori szellemi (és nagypolitikai) irányzattal, de sok más témában is élesen polemizált a baloldali, progresszív irányzatok képviselőivel.

Közgazdasági publikációi már a második világháború előtt is megjelentek, de ami a nevéhez leginkább fűződik, azaz a fejlődési problematika értelmezése, az a háború utáni időszakban bontakozik ki igazán. Választott hazájában ezt a kort a gyarmatbirodalom felbomlása, a két katonai (és ideológiai) blokk közötti versengés, a régi Labour jóléti államának és Konzervatív Párt új vállalkozói koncepciójának küzdelme tette hallatlanul izgalmassá a társadalomtudomány művelői számára. A nyugati világ gazdaságelméletét és gazdaságpolitikai gyakorlatát az első évtizedekben Keynes szellemi öröksége, abból is főként az

aktív állam ideája uralta. A harmadik világ néven emlegetett heterogén nagy térség sorsának alakulása, a lehetséges fejlődési irányok megtalálása stratégiai kérdés a közvetlenül érintett térségekben, de ugyanúgy a volt gyarmattartó országokban is.

A nyugati közösség meghatározó intézményei és személyiségei különféle motívumok alapján az elmaradott országok *nemzetközi segélyezésétől* várták a gazdasági és társadalmi fejlődést, a demokrácia pozícióinak megerősödését. Bauer azonban kutatásai, szakmai tapasztalatai alapján annak adott hangot, mégpedig igen erőteljesen, hogy a kormányközi és nemzetközi segélyek jórészt feleslegesek, sőt néha egyenesen károsak. A fejlődő világ felemelkedésében a *kereskedelmet* tekintette a legfőbb hajtóerőnek. Bauer a Nyugat segélypolitikáját a büntudat-érzésnek, a baloldali értelmiség piacellenességének, valamint a segélyelosztók érdekeinek tudta be. Ismert mondása szerint a segélypolitika lényege: *a gazdag országok szegényeitől pénz áramlik a szegény országok gazdagjaihoz.*¹

Akadémiai munkássága hamar erős kritikát váltott ki. Az akkori fősodorról való vitájába segít betekinteni az a cikkváltása a *Journal of Development Economics* hasábjain, amelyre az 1960-as évekbeli írásai alapján kiadott esszé-kötete adott alkalmat. Vitatott könyve már a címében is kifejezi különállását: *Dissent on Development* (1971). A műről *Nicholas Stern*, fiatal oxfordi kutató tollából hosszú, huszonegy oldalas könyvelemzés jelent meg a szakma vezető folyóiratában [N. Stern (1974)].²

A nézőpontok ütközésének egyik pontja módszertani: a matematizált „high theory” és a „real-world” közgazdaságtan konfliktusát is kiolvashatjuk Stern és Bauer vitájából. Ebben a konfliktusban azonban keveredik a módszertani, metodológiai véleményeltérés és az értékrendi, világnézeti, ideológiai különbség is. Stern kifogásolta, hogy a tanulmánykötet írásaiban Bauer szembeszáll azzal az elfogadott véleménnyel, amely szerint a fejlettek és a fejletlenek közötti jövedelmi olló folyamatosan nyílik, és hogy e jelenség mögött az elmaradottság ördögi köre (*vicious circle of poverty*) mutatható ki. Bauer valóban mind az egyenlőtlenség folyamatos növekedését vitatta, mind pedig azt, hogy létezne ördögi kör, amely lényegében azt a közhelyet nevesíti, amely szerint a szegénységben való megragadás oka maga az a körülmény, hogy az adott ország sze-

¹ Szerette a frappáns fordulatokat. Egy másik sokat idézett poénja a makro-statisztika kifigurázására: *ha egy gyerek születik, az csökkenti az egy főre jutó GDP-t, míg egy malacé növeli.*

² Nicholas Stern később az EBRD főközgazdásza, majd Világbank főközgazdásza, utóbb a klímaváltozással foglalkozó „Stern Jelentés” névadója. Jelenleg már bárói címet mondhat magának.

gény. Különösen kritikus azzal a következtetéssel szemben, amelyet a tézis hívei levontak az ördögi kör feltételezett létezéséből: a helyzetet csak *külső segély* bezúditásával lehet feloldani. Akikre kritikájának éle irányul: az UNCTAD, Raul Prebisch, Gunnar Myrdal, vagyis a korszak befolyásos intézménye és néhány nagy egyénisége (politikai vonatkozásban baloldali, progresszív gondolkodók).

Stern további módszertani kritikája Bauer érvelésével szemben: Bauer a szakirodalom által felállított általánosítást (nevezetesen: a fejlődő világ a fejletleneknél lassabban növekszik, és így a nemzetek közötti jövedelmi egyenlőtlenség nő) ellenpéldákkal akarja cáfolni, amikor arra utal, hogy Japán, Thaiföld, Kenya és néhány latin-amerikai gazdaság növekedési üteme jóval meghaladja az amerikai gazdaságét. A tudományos cáfolathoz azonban – érvel Stern – adatok elemzése kellene, vagy azok híján a szakirodalom átfogó áttekintése, annak tisztázására, hogy az eseti példák mennyire reprezentatívak. Azt viszont Stern is elismeri, hogy a „fejlődő világ” fogalma túl általános, és az aggregálás következtében odavesznek komoly belső különbségek. Szemére veti Bauernek, hogy a szakirodalomból keveset idéz, és a vele szembenállókról gyakran erősen fogalmaz.

Stern kritikája azonban túlmegy a módszertani kifogásokon, vagyis hogy Bauer nem alkalmaz feszes cáfolatot és bizonyítást, ehelyett kiválasztott konkrét esetekkel érvel vagy cáfol. Tartalmi vitapont, hogy Bauer a marxista közgazdászokkal ellentétben nem fogadja el a fejlődő világ kizsákmányolásának tételét, vagyis azt a vádat, hogy a Nyugat „kiviszi azt a pénzt, amit befektetett”. Bauer a könyvében leszögezi, hogy a nyugati országokból érkező befektetők által osztalék és kamat formájában hazavitt profit az általuk bevitt erőforrások hozadéka; mint ilyen, megkeresett (*earned*) és nem a helyiektől elvont (*extracted*) pénzáram. Stern szerint ez nem így van, mert például a külföldi bányavállalatok nem fizetik be rendben a bányajáradékot, és Bauer egyébként sem végzett számítást a priori álláspontja alátámasztására.

Írásaiban Bauer azt is felteszi, hogy a saját hazai megtakarítást a fejlődő világban észszerűbben használják fel, mint a nyugati segílyt: itt Stern azt kifogásolja, hogy ez a tétel sincs kvantitatív módon bizonyítva. A *review article* lezáró összegzéssel zárul: *a könyv nem gazdagítja a fejlődéstudományt* [N. Stern (1974), 209. old.].³

Bauer egy későbbi lapszámban válaszolhatott Stern kemény kritikájára; válasza „On Substance and Method in Development Economics” címen jelent [P. Bauer (1982)]. Ebben szembesíti Sternt az akkor uralkodó fejlesztésgazdasági

³ „Dissent on development is not a valuable contribution to the study of development.”

felfogással, mi szerint az elmaradottság oka a maga a szegénység („a country is poor because it is poor”), aminek az a logikai megalapozása, hogy alacsony jövedelmi szinten lehetetlen megtakarítani és tőkét felhalmozni. Márpedig инвестиáció nélkül, folytatódik az uralkodó gondolatmenet, nincs növekedés. Ebből vezeti le a fejlesztéspolitikai fősodor a külső segély szükségességét. Holott ha lehet kereskedni, érvel Bauer a vitacikkben is, a fejlődés megindul, néha igen csekély tőke mellett, hiszen számos kis tőkeigényű üzleti lehetőség létezik. Ezzel szemben a külső segély átpolitizálja a gazdaságot. A kormányok a segélyből fakadó importtal elfedik a gyenge teljesítményüket, és tartósítják azokat a viszonyokat, amelyeket meg kellene haladni.

Ami az adatokat illeti, folytatja Bauer, a növekedési ütemben és a jövedelmi viszonyokban fennálló aránytalanságok növekedéséből, ha valóban tapasztalható lenne az ilyen trend, egyáltalán nem következik a szegénység és elmaradottság ördögi körének létezése: a magántőkére alapozó fejlődés nehéz, de nem lehetetlen. Különösen nem logikus azt várni, hogy a nemzetközi segéllyel megtámogatott harmadik világbeli ország kormányai jobban fognak teljesíteni, serkentik a belső és nemzetközi kereskedelmet. Inkább találni eseteket, amikor a tőkehiányban kíségetett kormány megnehezíti (nem pedig megkönnyíti) a magántőkéhez való jutást.

Az akkori vitában nem kell ma állást foglalnunk. Ám roppant tanulságos, hogy a világgazdasági folyamatok adott konkrét történelmi szakaszában milyen erős, ellentmondást nem tűrő gazdaságelméleti, ideológiai építményt emeltek arra a tényre (mert néhány évig, ha eléggé aggregált adatokat vettek, tény volt), hogy a fejlett világ *gyorsabban növekszik*, mint a harmadik világ. Ez ma, a Nyugat tartós stagnálásáról és az ázsiai, afrikai növekedési képességekről szóló mostani cikkek, tudósítások olvastán szinte komikusan hangzik. Akkor persze volt egy ideig alapja a tézisnek: az Egyesült Államok, a nyugat-európai gazdaságok valóban különféle okokból és eltérő feltételek közepette az 1950-es években valóban kimagasló növekedési sikert értek el. Csakúgy, mint az itt nem tárgyalt tervgazdaságok is, az időszak legelején. Amint azt azonban *Jánossy Ferenc* és az újjáépítési ciklusok kutatói megírták, a rendkívüli ciklus-szakaszok adatait hiba lenne hosszabb távra kivetíteni.

Mindenesetre a folyóirat-polémia éveiben egyszerre csak bekövetkezett az ipari társadalmak és a jóléti államok válsága. Ekkor már a közelgő japán hegemónia, aztán az ázsiai kistigrisek tündöklése uralta a gazdasági közbeszédet, hogy majd a rákövetkező időkben mind a mai napig Kína kiemelkedése adjon munkát az elemzőknek. Lehet, hogy Bauer nem kezelte az akkori adatokat kellő tisztelettel, és inkább a szegénységből való felemelkedés nem tankönyvi esetei

ragadták meg kutatói érdeklődését, de a világpiac felé nyitó harmadik világbeli országok fejlődési ügyeit illetően beigazolódtott az optimizmusa. Legalábbis ma már senki sem beszél evidenciaként a fejlődés ördögi köréről. Most is léteznek elmaradottságba ragadt társadalmak, de nem valami elvont logika okolható a szomorú állapotokért, azokat sokkal inkább magyarázzák konkrét intézmények, társadalmi értékek, téves gazdaságpolitikák, amint azt az *inkluzív intézmények* szerepéről szóló terjedelmes szakirodalom kifejti. *Kína* felemelkedésében semmi szerepe nem volt a külföldi segélynek, ezzel szemben az akkori igen nyitott világ gazdaság kedvező körülményeket teremtett a külkereskedelemre alapozó kínai növekedési stratégia számára.

Egy dolog az, hogy nehéz kiemelkedni a szegénységből, és egészen más annak sugalmazása, hogy eleve nem történhet meg a felemelkedés valamilyen külső jóindulatú beavatkozás nélkül. (Tényleg nehéz alacsony jövedelmi szinten megtakarítani, de nem lehetetlen; mint ahogy vannak egyének, sőt egész társadalmak, amelyeknek jó jövedelmek mellett sem megy a takarékoság.) Ez is tanulság a mának, hiszen a „közepes jövedelem csapdája” elnevezés alatt némileg a korábbira emlékeztető vita zajlik.

Stern kritikájához visszatérve: Bauer kétségtelenül keveset idézte az akkori uralkodó irányzathoz tartozó szerzőket. Ennek egyik lehetséges oka az, hogy az ő kutatási témáiban akkor hatalmas túlerőben volt az általa kritizált mainstream: ha minden vezető folyóirat valamennyi neves szerzőjének a nézeteit bemutatja, akkor azzal marginalizálja saját álláspontját. Kétségtelen azonban, hogy a modern szakmai standardokhoz képest valóban csekély irodalomjegyzékkel dolgozott. Egy szélsőséges esetet véve: a „Western Subsidies and Eastern Reform” című, nekünk különösen érdekes írásában [P. Bauer (1992)] egyetlen hivatkozás található, Samuelson 1951-es „Economics” tankönyvére.⁴ Ugyanakkor méltatlan az idézett polémiaiban a fősodort képviselő fiatal kolléga utalása a könyv szerzőjének elméleti hiányosságaira. Bauer igencsak jártas volt a közgazdaságtanban. *Deirdre N. McCloskey* Budapesten elmondott méltató beszédében Bauer erényei között sorolta fel a mikroökonómia közeli ismeretét [D. McCloskey (2018), 2. old.].⁵ Nem tudásának mélysége vagy kutatói módszere tehát az, ami szembeállította a kortársai zömével. Érték-elkötelezettsége ütközött a korszak meghatározó irányzataival. Mint a *Mt. Pelerin Társaság* tagja,

⁴ Igaz, a *Cato Journal* a maga határozott libertáriánus irányzatával nem is igyekszik akadémiai értelemben középutasnak látszani.

⁵ „Bauer’s great advantage was that unlike many economists he understood ‘price theory’, as we called it in the good old days at the University of Chicago, the way an economy works through scarcity, entry, and supply and demand curves.”

Hayek szellemi rokona, közel állt a libertariánus irányzatokhoz. McCloskey meghatározása szerint Bauer klasszikus liberális volt [D. McCloskey (2018), 3. old.].⁶

Szintén érdekes az a későbbi vita, amely Bauer és *Amartya Sen* között zajlott a *New York Review of Books* hasábjain 1982-ben az egyenlőség, gazdasági növekedés, tulajdon kérdéseiben, Bauernek az „Equality, the Third World, and Economic Delusion” című esszégyűjteménye kapcsán. A legfőbb összeütközés az egyenlőséget, az egalitárius viszonyokat célzó politikák körül alakult ki. Sen a könyvismertetésben ugyan nagyvonalú, bár bizonyos értelemben megbélyegző gesztust tesz a szerzőnek („Peter Bauer a világ egyik legelismertebb, és kétségtelenül a legkonzervatívabb fejlődéstani közgazdásza”), de nem leplezi, hogy a gazdasági egyenlőség és egyenlőtlenség ügyét illető baueri álláspontot velejéig hibásnak (*fundamentally flawed*) tartja [A. Sen (1982), 1. old.].

Bauer álláspontját úgy állítja be Sen – amit az erre reagáló válaszában a szerző tagad –, mintha a nyitott piacgazdaságon belül az egyének csupán azt kapnák, ami jár nekik, a szegények keveset, a gazdagok többet; innen a könyvszemle címe (*just deserts*). Bauer azzal reagál erre, hogy a piacgazdaságban a jövedelmeket szokásosan kiérdemlik a gazdasági szereplők (*incomes normally are 'earned'*), ám maga is utalt írásaiban a ki nem érdemelt jövedelmek létrejöttére, amelyek például az állam által teremtett monopolhelyzetből fakadnak [P. Bauer (1982), 1. old.]. Alapvetően azonban nem kellene igazságtalanságnak tekinteni, ha a többet dolgozó egyén másoknál nagyobb jövedelmet élvez. Sen azonban a viszontválaszában kifejti, hogy a „kiérdemelt jövedelem” (*earned income*) szépen hangzik, de a mai korban a jövedelmeket a *tulajdon* megléte vagy hiánya nagymértékben determinálja, és nem szabad úgy tenni, mintha az egyéni erőfeszítések gyümölcse lenne a társadalomban kialakult jövedelemeloszlás.

Ma magyar kontextusban kényes ügy Bauer erőteljes segélyellenes álláspontja. A magyar (társégbeli) társadalom többségi nézete szerint ugyanis a fejlett Nyugathoz való felzárkózás stratégiai cél, és helyénvaló, hogy azt a gazdagabb tagállamoktól származó transzferek segítik elő. Innen nézve valóban különösen hangzik Bauer érvelése, noha az uniós alapok kelet-közép-európai elköltési gyakorlatának ismerői között vannak, akik osztják Bauernek más közegben szerzett tapasztalataiból fakadó fenntartásait. Ezt a témát érdemes itt majd külön megvizsgálnunk, de előljáróban mondjuk ki, hogy a mi térségünkkel kapcsolatban kifejtett álláspontja nem volt ideologikusan merev. Valójában azt képviselte, hogy a rendszerváltozási folyamat kezdetén átmeneti ideig elkelhet

⁶ „Bauer was a classical liberal at the height of a statism of the left or the right or the middle.”

a nyugati segély az elhanyagolt infrastruktúra helyreállításra és a változást levezénylő erők támogatottságának megőrzéséhez, ám azért hozzátette: még fontosabb, hogy a Nyugat megnyissa piacait.

Itthoni viszonylagos ismeretlenségének egyik oka tehát az, hogy nézetei meglehetősen szembenálltak a korszak elfogadott gazdasági és politikai irányzataival. Különösen a gazdasági fejlődés elméletét illető nézetei ütköztek keményen az akkori gazdaságelméleti, gazdaságpolitikai mainstreammel, legfőképp a Myrdal nevéhez fűződő irányzattal, illetve ha a magyar származásúakat vesszük, Káldor és Thomas (Tamás) Balogh álláspontjával is. Ez utóbbi személyiségek munkássága fordítások révén, konferencia-szereplések következtében eleve sokkal jobban hatottak a magyar tudományos közösségben, mint Baueré, akit nemigen fordítottak magyarra.

A hazai mellőzésnek azonban a világnézeti, gazdaság szemléleti okokon kívül valóban lehetett egy másik, módszertani komponense is. A gazdasági fejlődés és növekedés elmélete éppen az itt vizsgált évtizedek során ment át a *kvantitatív módszerek* dominánssá válásának szakaszán. Bauer viszont a tapasztalati indíttatású és a holisztikus elemzés irányzataihoz sorolható tudós volt, az új generáció szemében viszont ez a tudósi alapállás már korszerűtlennek látszott. A személyes komponensek közé tartozik az, amit Bauer említ a brit konzervatív oldalhoz tartozó *Institute of Economic Affairs* nevű kutatóhely által 2002-ben kiadott emlékkötetben: nemigen voltak követői.

A magyar közgazdásztársadalommal fenntartott kapcsolatairól kevés forrásanyag áll rendelkezésre. Legaktívabb szakmai korszakában keveset foglalkozott a magyar (terv)gazdaság speciális problémáival. Majd amikor a történelem végre elhozta a piacgazdasági útra való visszatérésünket, Bauer életkora és a brit politikai életben betöltött szerepe következtében keveset tudott foglalkozni szülőhazája ügyeivel. A rendszerváltozást közvetlenül megelőző hónapokban a magyar kormány meghívására részt vett a hazai és a nyugati magyar gazdasági szakemberek tanácskozásán, majd írt is a tranzíció pénzügyi támogatásának ügyéről – ezt itt később tárgyaljuk.⁷

⁷ Amint Hieronymi Ottó, aki maga is a külföldön élő vezető közgazdászok oldalán ült, a magyar kormány vendégházában tartott „hazai és a nyugati magyar gazdasági szakemberek” háromnapos tanácskozásán, visszaemlékezésében elmondta: „emlékszem, hogy mennyire meg volt döbbenve a budapesti házak és lépcsőházak elszomorító, romos állapotától Bauer, aki évtizedek óta először járt ismét Budapesten.” (Személyes közlés, 2018).

3. A gazdasági fejlődés hajtóerőiről

De mi az, ami Bauert a fősodorral leginkább szembe vitte, vagy másként: milyen volt az a fejlesztéseméleti fősodor, amellyel olyan sokáig vitában állt? Egyik írásában így foglalja össze az akkori kánont: a külkereskedelem nem oldja meg a fejletlen országok gondjait, sőt inkább elmélyíti; a fejlődés gátja a tőkehiány, ám a fejletlen országon belül nincs esély a tőkeakkumulációra, így az alacsony jövedelemszint miatt ördögi körbe kerülnek a szegény országok. Következésképpen külső forrásra, alapvetően a fejlett országok által nyújtott államközi vagy multilaterális segélyekre van szükség. Bauer Péter azonban a Karib-térségben, Malajziában, Ghánában, Indiában szerzett tapasztalatai alapján minden ponton ellentmondott a kánonnak és az abból fakadó javaslatoknak.

Amit a gyarmati sorból kiemelkedő országokban tapasztalt, az ugyanis egészen más volt. Ahol a biztonság és a jogrend elemi normái fennálltak, ott a gazdálkodók hasonlóan reagáltak a keresletre, mint a nyugati országokban élők, noha sokuk iskolázatlan volt. Egyáltalán nem találta helytállónak és pláne általánosnak azt a jellemzést, amelyet a donor-országok jószándékú, de ideológus értelmisége, tisztviselői és segélyszervezeti aktivistái vallottak, miszerint csak állami ösztönzéssel és akciókkal mozdíthatók meg a harmadik világ lomha tömegei. A nyugati országokkal folytatott kereskedelemről mind a politikai baloldalon, de gyakran a jobboldalon is az volt az uralkodó világnézet, hogy azon a gazdag európai, amerikai fél nyér (és ebből következően a fejlődő világ veszít). A kereskedelem azonban a komparatív előnyök tanának értelmében nem olyan, hogy az egyik fél nyereségével szemben valamilyen praktika révén ugyanakkora veszteség állna a másik fél üzleti könyveiben. Mai fogalmakkal: önkéntes csere esetén nem zéró összegű játékról van szó, hanem pozitív összegűről.

Figyelem: a gazdaságelmélet és mindennapi gyakorlati tapasztalataink alapján az önkéntes kereskedelem pozitív mérlegének tételéből nem következik, hogy a cserepartnerek nyereségei *azonosak*. Amit valamely fél nyerhet a kereskedelmi ügyleteken, az folyamatosan változik, amint változnak a termelési feltételek és költségek, az árviszonyok, mindenféle gazdasági és azon kívüli tényezők, még a véletleneket is ideértve. De Bauer Péter maga tapasztalta számos esetben, hogy a kereskedelmi áramlásokba intenzíven bekapcsolódó fejlődő országok valóban lendületes gazdasági növekedést értek el. Ezzel szemben a legszegényebbek pontosan azok az országok maradtak, amelyek kimaradtak a kereskedelmi áramlásokból. Hiába részesültek komoly nemzetközi segélyben kétoldalú vagy multilaterális segélyakciókon keresztül, nem sikerült tartós felemelkedést elérniük.

Legyen az ország segélyből támogatott, vagy pedig olyan, ahol a belföldi és a külső kereskedelem hajtja a gazdaságot, a gazdasági hasznok – ezt fontos látni – egyik esetben sem egyenlően oszlanak meg az érintettek között. Ha az adott harmadik világbeli ország jelentős segélyhez jut, az a gyakorlatban azt jelenti, hogy az állam, pontosabban az uralmon levő kormány kezébe egy újabb hatalmi eszköz kerül. Meg azt is gyakorta magával hozza, hogy a politikusok, valamint a politikához közel álló kiválasztott kevesek mesés jövedelemre tehetnek szert. Az azonban *járadékszerű* jövedelem, amely torzít a piacgazdasági normák érvényesülése esetén fellépő jövedelemelosztáshoz képest. A torzulás egyre erőteljesebbé válhat: az állami vezetők innentől kezdve még kevésbé vannak rászorítva arra, hogy a csak közösségi szinten elvégezhető teendőiket megfelelően lássák el, noha a hatékony működés tudná legitimálni az erőszak alkalmazásának jogszerű monopóliumát, ami az állam létének egyik oka és ismérve [P. Bauer (1993)]. Bauer arra is utal, hogy a nemzetközi segély aránytalanul megerősíti a kormányt a saját társadalmával és üzleti életével szemben. A segélyosztogatás fokozza a közügyek elpolitizálódását, amire egyébként is nagy hajlamot mutat a fejlődő világ számos országa.

Az sem kerülte el Bauer figyelmét, hogy a recipiens hálátlan. Egyáltalán nem mondható el, hogy a második világháborút követő évtizedekben nekilendülő nyugati segélyezés a fejlődő világban szavatolta volna akár a széles lakosság, akár a segélyek elosztásából aránytalanul sokat profitáló kormánykörök Nyugat-barátságát. Sőt sok kormány ügyesen rájátszott a nyugati büntudatra, nemritkán követelőzővé vált. Ráadásul a „nekünk a segély jár” attitűd a társadalom egészében is elterjedhet – ez aztán az igazi gátja a fejlődőnek nevezett ország tényleges fejlődésének.

Bauer a büntudat érzésének és a piacellenes hangulatnak a fenntartását a nyugati baloldali értelmiség, valamint a nemzetközi segélyek, transzferek elosztásában érdekeltnek szemére vetette, és kétségkívül szókimondóan. Nem csoda, ha személye nem vált népszerűvé a haladó körökben. Meg is próbálták szélsőséges piacpártinak, a jövedelmi egyenlőtlenségek iránt érzéketlennek beállítani. Ez nem rettentette el, a piaci megoldások mellett határozottan kiállt. A globális jövedelmi aránytalanságok körüli vitákban sem a fő áramlat szerinti állásponton volt. Interjúban kifejtette, hogy nem szívesen használja a jövedelmi egyenlőtlenség kifejezést, amely negatív színezetet ölt a közbeszédben; inkább különbségekről beszél. Az emberek különböznek muzikalitásban, sportteljesítményben, matematikai érzékben. Miért ne lennének különbözők a gazdasági lehetőségek felismerésében és megragadásában [IEA (2002)]

Margaret Thatcher miniszterelnökhöz fűződő tanácsadói kapcsolata, baráti viszonya –mint reakcióst és piaci fundamentalistát – nyilván még inkább a baloldali céltablájává tette. A baloldali Guardian a nekrológjában a harmadik világ fejlesztési segélyezésének legbőszebb Thatcheriánus ellenzőjeként említi, akinek nézetei „régimódiak és jobboldaliak”.

Írásai, előadásai valójában sokkal árnyaltabbak voltak, és a terepen szerzett tapasztalatai erős fedezetet adtak állításainak. A brit felsőházban elmondott szűzbeszédében háláját fejezte ki a brit társadalom hagyományos nyitottságáért, amelynek köszönhetően „néhányan még szülőföldről, Magyarországból is” ott lehetnek a Lordok Házában. Beszédében a segélyezés kultúráját és a sokak által haladónak gondolt jóléti államot nemcsak közgazdászként kritizálta, hanem etikai alapon is, hiszen az növeli az államtól való függést, az élet átpolitizálásával pedig konfliktusokat gerjeszt és aláássa a demokratikus kohéziót.

4. Bauer és a volt tervgazdaságok átalakulása

A mai magyar felzárkózási dilemmák ismeretében híres segélyellenes álláspontja különösen hangozhat, ám annál lényegesebb számunkra a gondolatmenet megértése. Valóban teljesen és elvi alapon utasította el a külső transzfer gondolatát? Ha így lenne, miként látta az európai nemzeteknek nyújtott *Marshall-segélyt*? Azt illetően elég széles kör fogadja el a tételt, hogy Nyugat-Európa második világháborút követő felemelkedésében kulcsszerepet játszott az amerikai segély. Erről szólva Bauer distinkcióval élt: a háború sújtotta Európa nem az utoléréshez kapott anyagi támogatást, hanem az újjáépítéshez, szabott céllal és véges időkre. Ilyen feltételek mellett viszont a konstrukció valóban működött is.

És mit gondol a rendszerváltoztató országoknak nyújtandó támogatásról? A nemzetközi transzferekről szóló 1993-as könyvében (*Development Aid. End it or mend it*) nem végletes az álláspontja. A volt tervgazdaságok rendszerváltozási folyamatának kezdetén valóban kellhet nyugati segély átmeneti ideig, hogy az elhanyagolt infrastruktúrát helyrehozzák, és fenntartsák a változást levezénylő erők támogatottságát.

Tegyük hozzá: a történelem nem így hozta. Az 1990-es évek legelején, a legkritikusabb időszakban minimális transzfer érkezett térségünkbe. Volt már alkalmam kifejtetni, hogy miért is nem részesült a térségünk e fontos történelmi pillanatban a Marshall-segélyhez hasonló amerikai (nyugati) pénzügyi támogatásban. [Bod P. (2014)] Pedig valóban szükség lett volna egyszeri érdemleges anyagi támogatásra (igen, segélyre, illetve az azzal egyenértékű adósság-le-

írásra), ám annak mindenféle városi legendával szemben semmilyen realitása nem létezett. Ugyancsak jól lehet argumentálni a nyugati piacokhoz való kedvezményes hozzáférésünk mellett; olyan megállapodásra lett volna szükség, amelyet egy megadott ideig nem kellett volna szimmetrikus piacnyitással ellentételezni. De az sem így lett. A volt szocialista blokk fejlettségi viszonyainak és versenyképességének nagyfokú nyugati túlbecslésében látom az egyik okot (ami szakmai hiba, bár indokolható). A másik pedig az, hogy a nyugati politika nem ismerte fel a demokráciára és piacgazdaságra visszatérő európai nemzetek anyagi támogatásának szükségszerűségét (ami politikai hiba).

Bauer a rendszerváltozás sajátos viszonyaira tekintettel a saját szokásos érvelését nem rontó szoros kivételként támogatta volna az egyszeri, belátható időn belül lejáró nyugati transzfert, nehogy a rendszerváltoztató kormányzó erőket a lakosság csalódása legyengítse. Ez már a múlt, most viszont pontosan a konvergencia, a jövedelmi felzárkózás, a fejlettségbeli utolérés a kívánt cél, amit az uniós költségvetésből származó transzferek szolgálnak. Azt ugyan nem lehet tudni, hogy Bauer Péter mit mondana a mai európai helyzetre, de a fejlődő világ támogatási gyakorlatát és formáit illető kritikájának zöme a mostani viszonyainkra is alkalmazható lenne. Adataink szerint az új tagországok felzárkózási, utolérési, konvergálási folyamata hol halad, hol elakad, térségünkben a gazdasági növekedés bizonyosan nem képes olyan gyors lenni, hogy az utolérésről álmodó országokban az érintettek meg legyenek elégedve annak ütemével. Ahol viszont valóban erős ütemű a gazdasági növekedés (a KKE-térségben az utóbbi másfél évtizedet véve leginkább Szlovákia, Lengyelország, Románia nevezhető meg), az uniós források szerepe nem elsődleges.

Az utolsó interjújában a beszélgetőpartner (John Blundell) rá is kérdez, hogy ha Bauer szkeptikus a külső segítyezés felzárkóztató hatásait és hatékonyságát illetően, akkor vajon mégis hogyan remélheti egy kevésbé fejlett ország a helyzetállást a gazdagabb nyugatiakkal való növekedési versenyben. Erre Bauer azzal reagál, hogy nem szükséges a nyugati gazdaságokkal versenyt futni; a kevésbé fejlettek használják fel mindazt a technológiát és piacot, amelyet a nyugatiak nyújtanak, éljenek legjobban lehetőségeikkel, de ne kergessenek utolérési ábrándokat. Fejlődjenek a maguk módján, mint annak idején az észak-amerikai gyarmatok. Az ügy persze ennél bonyolultabb, hiszen az Egyesült Államok nem pontosan a baueri úton emelkedett ki, mivel erősen élt a piacvédelem eszközeivel, és sok vonatkozásban teljesen egyedi körülmények között ment végbe a fejlődése. A már idézett könyvének (*Delusion*) könyvbírálatában egy másik kritikusa szembesíti is Bauert azzal, hogy a modern kor sikertörténetei

(Tajvan, Dél-Korea) nem az állam nélküli, hanem az állam által erőteljesen, de hatékonyan menedzselt felemelkedésre példa. [J. Sewell (1984)]

Itt nincs tér ennek a bonyolult problematikának a végiggondolására, és nem is érdemes találgatni egy korábban elhunyt tudós feltételezhető mai pozícióját a minket foglalkoztató dilemmákról. Az viszont valóban látható, hogy ha csak a tőkehiány lenne a fejlődés gátja, azon a működő- és kölcsöntőke mai erőteljes áramlásai és a mostani tőkebőség korában valóban könnyű segíteni. Említett visszatekintő beszélgetésükben a kérdezőpartner nem is a tőkehiány ügyét veti fel, hanem a *humán tőke* esetleges hiányát. Bauer ahelyett, hogy egyetértően bólogatna, közbeveti: sosem használom az emberi tőke fogalmat, bár elterjedt kifejezés, de nem tartom jónak. Malajziába a bevándorló kínaiak nemcsak nagyon szegényen, egy fillér nélkül érkeztek, de iskolázatlanok is voltak, és mégis... A tőke, tette hozzá, a termelés ember által alkotott egyik komponense, az ember azonban más. [IEA (2002), 41–42. old.]

Tanulságos érvek ezek, és nem csupán olyan értelemben, hogy a bevett, szinte dogmává merevedő tézisekkel láthatón élvezettel szembemenő baueri érvelés segít minket a helyes arányok meglegelésében, az árnyalatok érzékelésében. Nagyon is időszerűek a gondolatai, hiszen a globális korszak kétségtelen mellékhatásainak és gyengeségeinek mostani felszínre jutása idején az utca embere, sőt a politikai osztály, a véleményformáló réteg is hajlandó elfelejtkezni a gazdasági fejlődés ősi és egyben modern hajtóerőiről, így a versenyről, a kockázatvállalásról, a többség által elfogadott tételekkel szembe menő egyéniség jelentőségéről.

Ma is újra és újra el kell magyarázni, hogy a tőkét rendelkezésre bocsájtó (azt kockáztató) tulajdonosnak mind praktikus, mind etikai alapon jár a nyereség (kamat, hozam) – a mértékeken ugyan lehet vita, de ezt a vitát a *fair* versenyfeltételek fennállásának ellenőrzésével kell kezdeni. A jövedelmek között valóban lehetnek ki nem érdemeltek, mint a monopolista extra nyeresége vagy a megvehető politikust gazdagító korrupciós járadék; ám ezek létezése nem a versenygazdaság létéből, hanem pontosan annak torzulásából, a transzparencia lerontásából vezethető le.

Bauer szkeptikus volt a jószándékú nyugatiak segélynyújtási akcióit illetően, és joggal: bőven lehettek (és voltak is) szűk egyéni és csoportérdekek a progresszív érveléssel ellátott közpénzköltési akciók mögött. Az állami működést illető szkepszise jól megfért az ember vállalkozói képességébe vetett hitével, optimizmusával. Erre pedig nagy szüksége lenne korunkban, melyben olyan gyakori a populista politika, az autokrata állam, a versenyellenes előítélet.

Irodalomjegyzék

- Peter T. BAUER: *The Rubber Industry: A Study in Competition and Monopoly*. London, Longmans, Green & Co., 1948.
- Peter T. BAUER: *West African Trade: A Study of Competition, Oligopoly and Monopoly in a Changing Economy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1954.
- Peter T. BAUER – Basil S. YAMEY: *The Economics of Under-developed Countries*. Cambridge, Cambridge University Press, 1957.
- Peter T. BAUER: *Economic Analysis and Policy in Under-developed Countries*. Cambridge, Cambridge University Press, 1957.
- Peter T. BAUER: *Indian Economic Policy and Development*. London, Allen & Unwin, 1961.
- Peter T. BAUER: Economic History as Theory. *Economica*, vol. 38., no. 150. (1971), 163–79.
- Peter T. BAUER: *Dissent on Development*. Harvard University Press, 1971.
- Peter T. BAUER: *Equality, the Third World, and Economic Delusion*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1981.
- Peter T. BAUER: „Just Deserts”: An Exchange. *New York Review of Books*, 1982 June 10.
- Peter T. BAUER: Western Subsidies and Eastern Reform. *Cato Journal*, vol. 11., no. 3. (1992).
- Peter T. BAUER: *Development Aid. End it or mend it*. [Occasional papers no. 43.]. San Francisco, International Center for Economic Growth, 1993.
- BOD Péter Ákos: Miért nem részesültünk Marshall-segélyben 1989-ben? *Magyar Szemle*, 2014/7–8.
- BOD Péter Ákos: Segély vagy kereskedelem visz-e előbbre? – Bauer Péter szellemi örökségéről. *Magyar Szemle*, 2017/9–10.
- INSTITUTE OF ECONOMIC AFFAIRS: *A Tribute to Peter Bauer*. London, Institute of Economic Affairs, 2002. 19–50. [hivatkozva: IEA (2002)]
- Deirdre N. MCCLOSKEY: *Bauer on Culture and the Great Enrichment*. Budapest, Danube Institute, 2018.
- Amartya SEN: Just Deserts. *New York Review of Books*, 1982 March 4.
- Amartya SEN: Reply. *New York Review of Books*, 1982 March 4.
- John W. SEWELL: Book review. *Journal of Development Economics*, vol. 14. (1984), 441–449.
- Nicholas H. STERN: Professor Bauer on Development. A review article. *Journal of Development Economics*, vol. 4. (1974), 191–211.

Melléklet

Peter Thomas Bauer művei a BCE Egyetemi Könyvtár katalógusában

- Peter T. BAUER: *The rubber industry. A study in competition and monopoly.* London, Longmans, 1948. – Raktár: C 2755.
- Peter T. BAUER: *West African trade. A study of competition, oligopoly and monopoly in a changing economy.* Cambridge, Cambridge University Press, 1954. – Raktár: C1527, C 1340.
- Peter T. BAUER: *Economic analysis and policy in underdeveloped countries.* Durham, US, Duke University Press, 1957. – Raktár: B 11778.
- Peter T. BAUER: *The study of underdeveloped economies. An inaugural lecture.* London, Bell, 1963. – Raktár: B 20026.
- Peter T. BAUER: Auslandshilfe: ein Instrument für den Fortschritt? In: Franz BÖHM (szerk.): *Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft.* Düsseldorf–München, Georg Bondi, 1967. 173–205. – Raktár: Fo 7011/18.
- Peter T. BAUER – Basil S. YAMEY: *Markets, market control and marketing reform: Selected papers.* London, Weidenfeld & Nicolson, 1968. – Raktár: 25103.
- Peter T. BAUER – Basil S. YAMEY: *The economics of under-developed countries.* Welwyn, Nisbet & Co., 1970. – Raktár: B 61658.
- Peter T. BAUER – Basil S. YAMEY: World Wealth Redistribution: Anatomy of the New Order. In: Karl BRUNNER (szerk.): *The first world & the Third World. Essays on the new international economic order.* Rochester, University of Rochester, 1978. 191–219. – Raktár: B 61858.
- Peter T. BAUER: Hostility to the Market in Less-Developed Countries. In: Karl BRUNNER (szerk.): *The first world & the Third World.* Rochester, University of Rochester, 1978. 169–189. (1978a) – Raktár: B 61858.
- Peter T. BAUER: Letter to Commentary on Moynihan Article. In: Karl BRUNNER (szerk.): *The first world & the Third World. Essays on the new international economic order.* Rochester, University of Rochester, 1978. 139–147. (1978b) – Raktár: B 61858.
- Peter T. BAUER: Western Guilt and Third World Poverty. In: Karl BRUNNER (szerk.): *The first world & the Third World. Essays on the new international economic order.* Rochester, University of Rochester, 1978. 149–167. (1978c) – Raktár: B 61858.

- Peter T. BAUER: *Reality and rhetoric: Studies in the economics of development*. Cambridge, US, Harvard University Press, 1984. – *Raktár: C 39580*.
- Lord BAUER: Rappel du passé: Premicres étapes et premicres études. In: Gerald M. MEIER – Dudley SEERS (szerk.): *Les pionniers du développement*. Paris, Economica, 1988. 27–61. – *Raktár: C 47918*.
- Peter T. BAUER: *The development frontier: Essays in applied economics*. London, Harvester Wheatsheaf, 1991. – *Raktár: C 55126*.
- Peter T. BAUER: *Development aid: End it or mend it*. [Occasional papers 43.] San Francisco, ICs Press, 1992. – *Raktár: C 62234*.
- Peter T. BAUER – Amartya SEN: *From subsistence to exchange and other essays*. Princeton, Princeton University Press, 2004. – *Közgazdaságtudományi olvasó, 14 B 42*.

LÁMFALUSSY SÁNDOR MUNKÁSSÁGA A TÍZ ÉVE KEZDŐDÖTT PÉNZÜGYI VÁLSÁG TÜKRÉBEN

Katona Klára*

1. Bevezetés

Amikor II. Erzsébet, brit uralkodó 2008-ban meglátogatta az egyik leghíresebb angliai közgazdasági egyetemet, a London School of Economicsot, a következő kérdést szegezte neki az ott lévő nagyírú közgazdászprofesszoroknak: „Ha a közgazdászok nem képesek megjósolni az utóbbi évtizedek legnagyobb pénzügyi válságát, akkor mégis mire jók?” („*If economists couldn't predict the biggest financial crisis in decades, what are they good for?*”)

Lámfalussy Sándor, magyar származású, ugyanakkor nemzetközi karriert befutó közgazdászként fontos pozíciókat töltött be a Nemzetközi Fizetések Bankjának vezérigazgatójaként, a Delors Bizottság tagjaként és az Európai Monetáris Intézet elnökeként, amely intézmények alapvető hatást gyakoroltak az európai és nemzetközi pénzügyi rendszerre, így jogosan tehetnénk fel neki a fenti kérdést. Ha azonban górcső alá vesszük szakmai, tudományos tevékenységét, akkor számos olyan megnyilatkozását és publikációját találjuk, amelyek bizonyítják, hogy Lámfalussy Sándor azok közé a közgazdászok közé tartozott, akik a 2008-as válságot jóval megelőzően már felhívták a figyelmet a pénzügyi rendszer gyengeségeire, az euró bevezetésének kockázataira, sőt előre jelezték egy lehetséges válság bekövetkezésének valószínűségét is.

Ennek fényében Lámfalussy elméleti munkásságának azokat az érveit, elemeit mutatja be a jelen tanulmány, amelyek a 2008-as pénzügyi, adósság-, euró- és gazdasági válság okaiként azonosítottak a válságot követő gazdasági elemzések is.

* PPKE JÁK HFKI, intézetvezető, habilitált egyetemi docens. katona.klara@jak.ppke.hu

2. Lámfalussy Sándor (1929–2015) szakmai életútja

A bevezetésben felvázolt kontextusban Lámfalussy Sándor gazdag életútjának azon állomásai igazán fontosak, amelyek magyar gyökereiről, elkötelezettségéről, másrésről pedig a nemzetközi pénzügyi folyamatokat befolyásoló jelentős szakmai pozícióiról és nagy ívű akadémiai karrierjéről tanúskodnak, amelynek során kifejtette szakmai érveit.

1929-ben Kapuváron született, gyermekéveit Lentiben, majd Sopronban töltötte. Első indíttatását a közgazdasági szakma iránt a soproni bencés gimnázium tanulójaként kapta egy, a Leuveni Katolikus Egyetemet is megjárta tanára révén. Álma, hogy érettségi után Leuvenben folytassa tanulmányait, a korszak politikai viszonyai miatt nem valósulhatott meg. Ezért 1947-ben a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaság-tudományi Karára iratkozott be. Ez a lépés a későbbiekben sem bizonyult elhibázottnak, hiszen az egyetemen erős matematikai alapokra tett szert, amely tudás további szakmai előmenetelében is segítette. Mindezek ellenére úgy dönt, hogy átszökve Bécsbe, elhagyja az országot, és bencés tanára ajánlólevelével jelentkezik a Leuveni Katolikus Egyetemre. Terve sikerrel járt, jelentkezését elfogadták, sőt, korábbi tárgyait is beszámították [Bod P. (2017)]. Az egyetem közgazdasági képzését 1952-ben sikeresen befejezi, de nem úgy akadémiai pályafutását, hiszen ösztöndíjat nyer az Oxfordi Egyetemre, azon belül is a Nuffield College-ba, amelynek kutatója lesz. Itt szerzi meg doktori fokozatát 1957-ben. Akadémiai pályafutásának következő fontos állomása a Yale Egyetem meghívása, ahol 1961–1962 között tanít. Marasztalják, hogy oktatóként folytassa Amerikában szakmai karrierjét, de úgy dönt, visszatér Európába. Oktatói munkáját később, 1975-től Leuvenben újakezdi az egyetem professzoraként, ahol egészen 1995-ig tanít. A magyarországi tudományos élettel is kapcsolatot tart, 1998-ban az MTA külső tagja lesz, és a Debreceni Egyetem díszdoktorává avatják 2004-ben.

Az akadémiai pályafutásával párhuzamosan a gyakorlat területén is igen jelentős karriert fut be. Első megbízatását 1955-ben a Banque de Bruxelles közgazdasági osztályán elemző közgazdászként kapja meg. Egyre feljebb jutva a banki ranglétrán, 1971-ben a bank vezérigazgatójának nevezik ki. 1974-ben innen hívják át a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankjába (BIS), ahol először a Monetáris és Gazdasági Főosztály vezetőjeként kezd dolgozni, majd tíz év múlva itt is eljut a vezérigazgatói posztig. A BIS a világ vezető gazdasági, jegybanki vezetőinek találkozási és tanácskozási helyeként a nemzetközi monetáris rendszer és politika kialakításának központjává vált. Ennek a szervezetnek volt első számú vezetője Lámfalussy Sándor. Ebbéli minőségében tehát közvetlenül

is hatást gyakorolhatott a nemzetközi pénzügyi folyamatok alakítására [Bod P. (2017)].

Nevét mégis egy másik szervezeti tagság tette világhírűvé, az 1988-ban Jacques Delors által alapított bizottság, melynek célja az európai monetáris és valutaunió koncepciójának kidolgozása volt. Lámfalussy, aki munkásságával jelentősen hozzájárult a valutaunió kialakításának elméleti megalapozásához, ennek köszönhetően kapta meg 1993-ban kinevezését az Európai Monetáris Intézet (a későbbi Európai Központi Bank jogelődje) elnöki posztjára, és ragadt nevéhez már-már eposzi jelzőként az „euró bölcse” elnevezés.

Munkásságának még egy harmadik elemét is meg kell említenünk, amely a pénzügyi közvetítő rendszer másik pillérének, a tőzsdének a működésére gyakorolt hatást, ez pedig az Európai Értékpapírpiacokat Szabályozó Bölcsék Tanácsának elnöki pozíciója volt 2000 és 2001 között.

Magyarországgal mindvégig fenntartja kapcsolatát, melynek számos nyilvánulása közül kiemelendő, hogy 1999–2002 között tanácsadóként segíti a magyar kormány működését [C. Lámfalussy – I. Maers – S. Péters (2014)].

3. Lámfalussy munkásságának legfontosabb tézisei a közelmúlt szakirodalmának tükrében

Az előző fejezetben kiemelt két jelentős pozíciójához köthető területek, a pénzügyi közvetítő rendszer működésének feltételei és szabályozása, valamint az európai valutaunió koncepciója, számos elméleti munkájában, publikációjában, előadásaiban is megjelennek.

A továbbiakban Lámfalussy azon tudományos megállapításai kerülnek bemutatásra, amelyek e két témában az euró 2002-es bevezetését, illetve a 2008-as pénzügyi válságot megelőzően születtek. Ezek a művek a pozitív várakozások mellett az esetleges kockázatokra és válságtünetekre is felhívják a figyelmet, és ha ütköztetjük őket a későbbi tapasztalati tényekkel, valamint a szakirodalom következtetéseivel, többségében igazolást is nyertek.

3.1. Lámfalussy nézetei az euró bevezetésének hatásáról 1997-et megelőzően

A közös valuta bevezetésével kapcsolatosan számos pozitív várakozást fogalmaz meg maga Lámfalussy is, amelyek közül némelyek nyilvánvalóak voltak

és bekövetkezésük sem volt kérdéses, némelyek azonban túlzott optimizmusra vallottak, különösen a későbbi történések tükrében. „Securing the Benefits of EMU” című 1997-es előadásában Lámfalussy pontokba szedve tárgyalta az euró bevezetésének lehetséges előnyeit és kockázatait.

A nyilvánvaló előnyök között sorolja fel az üzleti életet közvetlenül is érintő változásokat, mint az árfolyamkockázat és az átváltási, tranzakciós költségek megszűnése. Emellett hangsúlyozza, hogy a közös valuta egyszerűbbé teszi az árak összehasonlíthatóságát, ezáltal megkönnyíti a nemzetközi áru- és tőke mozgásokat és hozzájárul volumenük növekedéséhez. Lámfalussy szintén reális pozitív következményként azonosítja az árstabilitást, melyet a Maastrichti Szerződés kizárólagos jegybanki célként határoz meg. Az árstabilitás megőrzésében nagy szerepet tulajdonít a majdani Európai Központi Banknak, amely teljes függetlenséget élvezhet a megfelelő kamatláb és általában vett konzervatív monetáris politika kialakításában, valamint koordinálja és összehangolja a nemzeti jegybankok működését [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 321–322. old.]. Az árstabilitás számos további előnnyel jár: csökkenti a befektetések kockázati prémiumát és növeli a hatékonyságot. Az alacsonyabb inflációs ráta alacsonyabb kamatlábakat eredményez mind nominális, mind pedig reálértékben. Az alacsonyabb kamatok olcsóbbá teszik a hiteleket, ami a vállalati beruházások finanszírozását megkönnyítve hosszú távon a nagyobb gazdasági növekedést segítik elő. A „Changeover to the Euro” című 1997-es beszédében Lámfalussy rámutat arra is, hogy az egységes valuta egyszersmind nagyobb likviditást teremt, és erősíti a tőkepiacok integrálódását az euróövezetbe [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 314–319. old.].

Mindezek az előnyök reményei szerint összességében növelik a gazdasági és politikai integráció intenzitását és hozzájárulnak a gazdasági különbségek csökkenéséhez. Ez utóbbinak azért is van különösen nagy jelentősége, mert az euróövezeti tagállamok gazdasági különbségeinek mérséklődése az ún. aszimmetrikus sokkok valószínűségét is csökkenti. Az aszimmetrikus sokkok ugyanis éppen azért következnek be, mert a közös pénzt használó országok gazdasági ciklusai, fejlettsége, inflációs és munkaerőpiaci helyzete eltérő egymástól, így a válságok következményei is eltérő időben, módon és erősséggel hatnak rájuk.

Lámfalussy mellett, hogy kifejezte reményét e sokkok visszaszorulása kapcsán, számba vette azokat a lehetséges rizikófaktorokat is, amelyek veszélyeztethették e pozitív forgatókönyv megvalósulását. Ennek megfelelően felvázolta azt a feltételrendszert, illetve szükséges további lépéseket, amelyek nélkül az euróövezet működése nem lehet hatékony.

Az optimális valutaövezet feltételeinek kérdésében Lámfalussy – számos közgazdászhoz hasonlóan – Rober Mundel 1961-es megállapításait osztotta, illetve ezekre az elméleti alapvetésekre támaszkodva elemezte az Európai Unió lehetőségeit az euróövezet koncepciójának kidolgozásakor. Aszimmetrikus sokkok esetében Mundell a termelési tényezők, a tőke, de leginkább a munkaerő mobilitását tartotta a legfontosabb stabilizációs eszköznek. Valutaunióban ugyanis a külső válságokra adható lehetséges válasz, a nominális árfolyam gyengítése, illetve az alacsonyabb kamatok bevezetése – mint keresletnövelő alkalmazkodási stratégia – már nem áll rendelkezésére a tagállamoknak. Ehelyett a válság sújtotta országokból a stabilabb piacokra áramló tőke- és munkaerő állíthatja helyre az egyensúlyt. Ugyanakkor maga Mundell is rámutat az országok közötti munkaerő mobilitás nehézségeire és költségeire, amelyek elsősorban a kulturális és nyelvi különbségekből fakadnak [Szíjártó N. (2017), 134–135. old.].

Mindezzel egyetértve Lámfalussy az Európai Unió egyik legnagyobb kihívásának a különböző nemzeti munkaerőpiacok konvergenciáját tartotta. Rugalmas bérek és munkaerő piaci politikák, illetve egy átfogó, európai munkaerő piaci reform (beleértve az adóztatás és társadalombiztosítás reformját is) nélkül nem látta biztosítva az euróövezet működőképességét. Ha ugyanis nem tud az egyensúly sem a nominális árfolyam korrekció révén, sem a munkaerő mobilitás hatására helyreállni, akkor marad a versenyképesség megőrzése céljából a reálárfolyam csökkentésének útja, ami az árak és a munkabérek mérséklését és növekvő munkanélküliséget jelent, ez pedig súlyos szociális feszültségeket és kormányzatok bukását okozhatják [Bánfi T. (2018), 143. old.].

Az eltérő fejlettségi szintű valutauniós országok válságkezelésében az egységes fiskális politika is megoldást nyújthat. Lámfalussy „A költségvetési politika makroszintű összehangolása egy európai gazdasági és monetáris unióban” című tanulmányában egyenesen kijelenti, hogy „[...] az Európai Monetáris unió nem fog tudni működni a fiskális és költségvetési politikák összehangolása nélkül” [C. Lámfalussy– I. Maers – S. Péters (2014), 130–131. old.]. Ugyanezzel a gondolattal találkozunk a már fent idézett „Changeover to the Euro” című 1997-es beszédében is. Súlyos problémának tartotta, hogy a fiskális fegyelem még az EU tagországai részéről is hiányzik (Németország, Franciaország), a Maastrichti Szerződés kritériumait még ezen országok sem tartották be, mi több, ennek a magatartásnak egyik ország esetében sem voltak következményei vagy szankciói. Ezért az euróövezet hatékony működésének egyik fontos feltételül a fiskális fegyelem betartását, ennek hiányában pedig szankciók kilátásba helyezését és következetes végrehajtását tartotta szükségesnek. De ennél többet is mond, hiszen eredeti elképzelése és javaslata szerint a monetáris unió kéz

a kézben jár a fiskális és a teljes gazdasági unióval. Ő és csapata nem abban a formában képzelte el az euró bevezetését, ahogy ez végül megvalósult: „Ez egy politikai mechanizmus volt. Sosem jött volna létre a közös pénz, ha a jegybankokra hagyják a döntéshozatalt.” [C. Lamfalussy– I. Maers – S. Péters (2014), 128. old.].

3.2. A 2008-at követő euróövezeti válság okai a közelmúlt szakirodalmában

Szakirodalmi konszenzus van abban a tekintetben, hogy az eurózóna nem optimális valutaövezet: „A kocsit kötötték a lovak elé” [Dobozi I. (2017)]. A valutaunió olyan tagállamokat foglal magában, amelyek sem fejlettségükben, sem termelékenységükben, sem gazdasági ciklusaikban, sem kereskedelmi szerkezetükben, sem inflációs rátájukban nem voltak egyformák, de nagyon hasonlóak sem, mi több, a várakozásokkal ellentétben, nem mutattak érdemi konvergenciát az elmúlt két évtizedben. Bánfi Tamás [Bánfi T. (2018), 137. old.] egyenesen azt állítja, hogy a kevésbé fejlett tagállamok a reál- és nominálmutatók alapján nem konvergáltak, hanem divergáltak a fejlettekhez képest, vagyis az eleve meglévő különbségek tovább nőttek.

Mind a tapasztalati tények, mind pedig a szakirodalmi megállapítások alapján kijelenthető tehát, hogy az euró bevezetését megelőző – Lámfalussy által is osztott – pozitív várakozások túlzónak bizonyultak. Az a remény, hogy a közös valuta hozzá fog járulni a gazdasági és politikai integráció elmélyüléséhez, illetve a tagországok közötti fejlettségbeli különbségek csökkenéséhez, hiú ábránd maradt. E pozitív következmény elmaradása már önmagában is veszteség, de még ennél is súlyosabb további problémákat okozott azáltal, hogy az aszimmetrikus sokkok bekövetkezésének valószínűségét felerősítette, és ezáltal az euróövezeti válság kialakulásához is hozzájárult. Az eurózóna működésének feltételeit úgy tervezték meg, hogy erősen számítottak a tagállamok közötti konvergenciára, a gazdasági különbségek mérséklődésére és ezáltal az aszimmetrikus sokkok visszaszorulására, vagy ahogy Matolcsy fogalmazott: „Az eurózónát konjunktúrára tervezték.” [Matolcsy Gy. (2015), 46–47. old.].

A konvergencia elmaradásának egyik lényeges vetülete a tagállamok inflációs rátái közötti különbség fennmaradása, sőt bizonyos országokban (például Görögország, Portugália) a felzárkózási folyamat még növelte is az infláció mértékét. Ugyanakkor az EKB által folytatott egységes monetáris politikának köszönhetően ezek a fejletlenebb déli államok alacsony nominális kamattal

szembesültek, ami a magasabb inflációs rátából következően nemhogy alacsony, de egyenesen negatív reálkamatozat eredményezett [Lehmann K. – Palotai D. – Virág B. (2017), 77–78. old.]. Negatív reálkamat mellett hitelt felvenni csábító lehetőség, amivel éltek is a tagállamok. Mindennek következményeképpen hitelbuborék és felduzzadt külső adósságállomány alakult ki, ami megágyazott az euróövezet pénzügyi, gazdasági válságának.

Lámfalussy-nak az a váratkozása, hogy az euróövezetben az egységes monetáris politikának köszönhetően árstabilitás lesz, nem teljesült. Habár az alacsony reálkamatok valóban olcsóbbá tették a hitelfelvételt és hozzájárultak a növekedéshez, de olyan mértékben, ami már túlfűtöttséget okozott és kezelhetetlen mértékű eladósodáshoz vezetett.

Hogyan próbálták a tagállamok kezelni az aszimmetrikus sokkból fakadó helyzetet?

Nemzeti monetáris politikai eszközök nélkül (nominális árfolyamesökkentés, kamatsökkentés), vagyis a külső leértékelés lehetőségének hiányában a rugalmas munkaerőpiaci mobilitás lehetett volna a megoldás. A recesszió által sújtott ország munkaerejének elvándorlása a fejlettebb országokba csökkenthette volna az elhagyott régió munkanélküliségből fakadó problémáit, ezáltal elősegítve az alkalmazkodást. Ez a lehetőség azonban csak teoretikusan volt működőképes a soknyelvű és eltérő kultúrájú Európában, a gyakorlatban sajnos nem. Ebben a helyzetben az alacsonyabb termelékenységű és romló export-versenyképességű országok számára nem maradt volna más megoldás, mint a bérek csökkentése és az állami transzferek visszafogása, az ún. „belső leértékelés” révén javítani az ország versenyképességét és helyreállítani a folyófizetési mérleg egyenlegét. Ezt azonban – érthető szociálpolitikai okokból – a kormányzatok nem akarták felvállalni [Motyovszki G. – Iker Á. (2017), Bánfi T. (2018)], ahogy ezt Lámfalussy előre látta.

A válságból kivezető másik út a megfelelő fiskális politika folytatása lett volna, ami strukturális reformokat, fiskális fegyelmet és a konvergencia kritériumok szigorú betartását – hiányukban szankciókat – jelenti. Ez utóbbi erősítését szolgálta volna a Stabilitási és Növekedési Egyezmény (1997), amely azonban eredeti formájában egyértelmű kudarcnak tekinthető és később reformra is szorult (2011). Neményi Judit és Oblath Gábor [Neményi J. – Oblath G. (2012), 666. old.] ugyanakkor rávilágítanak arra is, hogy a „merev és számszerű uniós szabályok” betartása recessziós, pláne válság helyzetben inkább elmélyítik a problémákat, minthogy segítenének a válságból való kilábalásban. Stiglitz 2016-os munkájában egyértelműen leszögezi, hogy egy monetáris unió (mint

amilyen az euróövezet) sikerességéhez politikai, költségvetési és bankunióra van szükség, anélkül nem működhet.

Látható tehát, hogy a válságkezelés lehetséges forgatókönyvei és kockázatai kapcsán Lámfalussy egyértelműen ugyanazokra a következtetésekre jutott, mint a megnyilatkozásait húsz évvel követő közgazdasági szakma, rávilágítva a munkaerőpiaci mobilitás gyengéire, a belső leértékelés korlátaira és a fiskális politikák összhangjának hiányára. Többek között ezért is nyilatkozta, hogy az euró bevezetése elsősorban politikai döntés volt. E tekintetben azonban jelenleg is komoly vita folyik a szakértők között. A mai napig nincs konszenzus arról, hogy az euró bevezetését vajon elsősorban politikai vagy gazdasági kérdésként kell-e kezelni.

3.3. Lámfalussy a pénzügyi rendszer sérülékenységről 2000-ben

A nemzetközi pénzügyi rendszer kockázatairól és az esetleges pénzügyi válságok kialakulásának okairól Lámfalussy először 2000-ben, a Yale University Press kiadásában megjelent „Financial crises in emerging countries: An essay on financial globalisation and fragility” (Pénzügyi válságok a feltörekvő országokban: egy esszé a pénzügyi globalizációról és törékenységről) című munkájában ad átfogó elemzést. Négy, különböző földrészén kialakult válság, az 1982–1983. évi latin-amerikai válság, az 1994–1995. évi mexikói válság, az 1997–1998. évi kelet-ázsiai válság és az 1998. évi orosz válság okaira keresi a választ tanulmányában.

A hasonlóságok és különbségek bemutatása olyan tanulságok és következtetések levonására adott módot, amely figyelembevétele akár meg is akadályozhatta volna a 2008-as válság eszkalálódását, de mivel ez nem történt meg, a 2008-ban kirobbanó pénzügyi és gazdasági válság során ezek a jelenségek újra megismétlődtek.

A latin-amerikai válság kapcsán Lámfalussy megállapítja, hogy alapvetően a túlzott hitelfelvétel okolható a válság kibontakozásáért. Az érintett országok banki devizaadóssága ugyanis 4,5 milliárdról 145,9 milliárdra növekedett mindössze tíz év leforgása alatt [A. Lámfalussy (2000), 22. old.]. Amikor a rövidlejáratú dollárkamatok megnövekedtek, egyre nehezebbé vált a hitelek törlesztése, ami végső soron közvetlenül a válság kirobbanásához vezetett. Lámfalussy ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az államok felelőssége mellett nem hanyagolható el a bankok szerepvállalása sem a hitelbuborék kialakulásában, hiszen sorban álltak, hogy újabb hiteleket nyújthassanak a térség fejlődő

országainak. Meglátása szerint az egész pénzügyi közösség tevékenyen részt vett a válsághelyzet előidézésében, amelyet csak adósság-átütemezéssel lehetett utólag orvosolni [A. Lámfalussy (2000), 25–29. old.].

Mexikóban a fenntarthatatlan mértékű folyófizetési mérleghiány volt Lámfalussy szerint a válsághoz vezető legsúlyosabb probléma. Ennek okát azonban Lámfalussy nem az elhibázott gazdaságpolitika számlájára írja (például a költségvetési deficitet sikerült a kormánynak leszorítania), hanem a túlzott tőkebeáramlást okolja a nagymértékű deficit kialakulásáért. A magántőke beruházások ugyanis annak ellenére folytatódtak, hogy minden befektető számára nyilvánvaló volt a mexikói folyófizetési mérleg jelentős deficitje [A. Lámfalussy (2000), 42–43. old.].

A kelet-ázsiai válságban a túlzott befektetési optimizmusnak és a pénzügyi liberalizációnak egyaránt nagy szerepet tulajdonít Lámfalussy. E két tényező következtében ugyanis olyan jelentős kapacitások épültek ki, amelyek a reálnövekedés óhatatlanul bekövetkező megtorpanásakor fölöslegesnek bizonyultak. A főleg hitelből finanszírozott befektetések bedőlését követően a túlzott optimizmus átsapott túlzott pesszimizmusba, amely tovább mélyítette a válságot [A. Lámfalussy (2000), 48–50. old.].

Az 1998. évi orosz válság a mű születésekor még nagyon közeli eseménynek számított, ezért ennek értékelése valamivel kevesebb teret kap a kötetben, mint a korábbi válságok bemutatása. Lámfalussy arra az ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy míg az oroszok maguk óatosan vagy inkább pesszimistán értékelték saját országuk gazdasági kilátásait, addig a külföldi befektetők óvatlan bizalommal és optimizmussal vágtak bele orosz érdekeltségeik létrehozásába. Lámfalussy e mögött a magatartás mögött a túlzott profitéhséget nevezi meg oknak, amely egyszersmind felelőtlen kockázatvállalásra is sarkallt [A. Lámfalussy (2000), 54–60. old.].

A négy válság közös és eltérő vonásait összefoglalva Lámfalussy rámutat, hogy mindegyik válság esetén a mértéktelenség, a túlzásokba esés vezetett a krízis kibontakozásához: túlzott hitelezés, túlzott tőkebeáramlás, túlzott optimizmus és liberalizáció, túlzott profitéhség és kockázatvállalás. Mindezen jelenségek pedig felhívják a figyelmet a pénzügyi szektor erkölcsi felelősségére a válságok kialakulásában.

A négy válság azonban lényegileg eltért egymástól a kiváltó okok, a problémák kezelésének módszereiben. Az alapvető kérdést Lámfalussy abban látja, hogy a pénzügyi közvetítő rendszer szereplői osztoztak-e a károkon, avagy azokat teljes egészében az adósokra hárították. A latin-amerikai esetben a hitelnyújtóknak is részt kellett vállalniuk a veszteségek fedezésében, ezt nevezik

angol szakkifejezéssel *bail-in*nek. A mexikói és kelet-ázsiai válságot követően az ún. *bail-out* rendezés volt uralkodó, vagyis a banki szereplőket részben vagy egészében kimentették, ami azt jelentette, hogy nem kellett vállalniuk a válság költségeit. Az orosz esetben a kimentés fel sem merült. A *bail-out* kimentés technikáját Lámfalussy különösen veszélyesnek tartja a belőle fakadó erkölcsi kockázat (*moral hazard*) miatt. Az erkölcsi kockázat ebben az esetben annyit jelent, hogy ha a bankok biztosan számíthatnak arra, hogy egy kockázatos ügylet bedőlése esetén egy állam vagy nemzetközi pénzügyi szervezet átvállalja a veszteségeit, akkor sokkal felelőtlenebbül fognak eljárni és nagyobb kockázatok is bevállalnak, mint amit saját költségükre, alapos üzleti megfontolások után tennének [Szakolczay Gy. (2009)]. Ezért Lámfalussy nagyon fontosnak tartja, hogy a hitelezők részei legyenek a probléma megoldásának és a veszteségek mérséklésének.

Lámfalussy ugyanakkor felhívja arra is a figyelmet, hogy a pénzügyi rendszer globalizálódása nagymértékben megnöveli a pénzügyi fertőzések veszélyét, vagyis egy eredetileg lokális probléma nagyon könnyen világméretűvé tud terebélyesedni [A. Lamfalussy (2000), 96. old.].

3.4. Lámfalussy a pénzügyi rendszer sérülékenységről 2006 előtt

A 2008-as pénzügyi válsághoz vezető kockázati tényezőket Lámfalussy Sándor tisztán látta, és két megnyilatkozásában is kifejtette érveit a válság kibontakozását megelőző években. Az egyik a 2004-ben elhangzott „Central banks and financial stability” című előadása, a másik pedig a 2006-ban Athénben tartott Xenophón Zolótasz előadás volt „Monetáris politika és a rendszerkockázatok kiküszöbölése” címmel.

Az egyik alapvető veszély, amire fenti előadásaiban Lámfalussy figyelmeztet, a túlzott likviditásbőség. Ezt elsősorban nem az infláció kockázata miatt tartotta komoly gondnak, hanem a lehetséges pénzügyi buborékok kialakulása okán. Már 2006-ban rámutat arra, hogy a likviditási többlet eszközbuborékok képződését idézheti elő, ami azt jelenti, hogy az eszközárak (például ingatlanárak) növekedési üteme tartósan meghaladja a fogyasztói árak színvonalát. Az ilyen buborékok pedig jellemzően kipukkanni szoktak, nem pedig fokozatosan „leereszteni” [C. Lamfalussy – I. Maers – S. Péters (2014), 153. old.]. A likviditásbőség ezen túlmenően túlzott kockázatvállalásra és eladósodásra csábít, ami

szintén tovább fokozza a válság kialakulásának esélyét [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 383. old.].

Lámfalussy amiatt is kifejezte aggodalmát, hogy a FED (Federal Reserve Bank – az USA központi bankjának szerepét betöltő szervezet) akkori vezetője, Alan Greenspan osztotta azt a meggyőződést, miszerint minden amerikai állampolgárnak joga van saját házában élni és ebbéli célját a lehető legtöbb eszközzel támogatni kell. Az „amerikai álm” megvalósulása hitelintézeti oldalról azt jelentette, hogy az ingatlanpiaci felfutást egy hitelpiaci expanzió követte, illetve segítette, melynek során a bankok nem mérlegelték az adós fizetőképességét és szinte semmilyen feltételhez sem kötötték a lakáshitelek nyújtását. Mindezt tették úgy, hogy bíztak abban, az ingatlanpiaci boom örökké tartani fog [C. Lámfalussy– I. Maers – S. Péters (2014), 155.old.].

Ezen túlmenően a hitelnyújtás folyamatába olyan nem pénzügyi vállalkozások is bevonásra kerültek, amelyek nagy tőkeáttétellel működtek, viszont nem tartoztak a szokásos mikroprudenciális felügyelet hatóköre alá, ezért kockázatuk átláthatatlan volt. A bankok gyakorlatilag megszabadultak a hitelköveteléseik egy részétől azáltal, hogy eladták azokat a nem pénzügyi vállalkozásoknak. Lámfalussy azért tartotta különösen veszélyesnek a felügyelet alá nem eső, nem pénzügyi vállalkozásokat, mert nem voltak felelősségre vonhatók, más szóval elveszett a kockázatviselő felelősségük [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 384. old.].

Az amerikai ingatlanboom hitelezési folyamatában a jelzálogleveleknek is nagy szerep jutott. A jelzáloghitelek jelzáloglevél formájában való továbbértékesítése olyan hosszú láncolatot hozott létre az eredeti adós és a követelés megvásárlója között, aminek eredményeképpen már nem volt beazonosítható, kit mekkora kockázat terhel. Lámfalussy rámutatott arra, hogy az értékpapírosítás, vagyis a banki eszközök piacosithatósága miatt elvész a közvetlen hitel–adós kapcsolat és a közvetlen számonkérhetőség lehetősége is [C. Lámfalussy– I. Maers – S. Péters (2014), 155. old.].

A kockázat beazonosíthatóságában elvileg a hitelminősítők segíthetik a befektetőket, de Lámfalussy már 2000-ben aggályát fejezi ki amiatt, hogy túl nagy szerepet tulajdonítanak a hitelminősítőknek, akik nem feltétlenül szolgálnak rá erre a nagy bizalomra [Botos K. (2009), 204. old.].

A különböző pénzügyi konstrukciók kapcsán Lámfalussy többször is óvatosságra int. Komoly félelmeimnek ad hangot amiatt, hogy a folyamatosan bővülő és egyre kifinomultabbá váló pénzügyi innovációk nem átláthatóak és kockázatuk sem felmérhető [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 384., 388. old.].

Ahogy korábban már hivatkozott munkájában, úgy 2004-ben is Lámfalussy újra felhívja a figyelmet a csődbe jutott bankok kimentésének káros hatásaira,

amely elsősorban az erkölcsi kockázat növekedésében nyilvánul meg a pénzügyi közvetítőrendszerben. Rávilágít arra is, hogy keskeny a határ a központi bank feladati közé tartozó likviditás biztosítása és a kormányzati felelősség alá tartozó kimentés között [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 382., 388. old].

Tisztán látja azt is, hogy egy esetleges válság bekövetkezésekor az Európai Központi Bank nem rendelkezik megfelelő válsághárító/-kezelő eszközökkel. Fontosnak tartja a nemzeti felügyeleti elvek EU-n belüli harmonizálását, illetve azt, hogy a banki felügyeleti tevékenység országonként is egy hatóság, a jegybank kezébe kerüljön [I. Maes – Szapáry Gy. (2017), 386. old., C. Lamfalussy – I. Maers – S. Péters (2014), 1556. old.].

3.5. A 2008-as pénzügyi válság okai utónézetből

A 2008-ban kirobbanó pénzügyi válság közvetlen kiváltó okát egy konkrét pénzpiaci konstrukció, az ún. *subprime* (elsődleges alatti) jelzáloghitelek és az azokból képzett derivatívák (származékos tőzsdei termékek) elterjedésére vezeti vissza a szakirodalom. Ezeket az ingatlan vásárlására és fedezete mellett nyújtott hitelek olyan hitelfelvevők számára biztosították, akik piaci kamatok mellett nem jutottak volna kölcsönhöz. Az ingatlanpiaci felfutás sokáig biztosította a hitelezés fedezetét, valamint a FED által hosszú ideig alacsonyan tartott kamatlábak is növelték a kölcsönfelvevők bizalmát. Ennek következtében a másodlagos hitelek aránya az összes jelzáloggal fedezett hitelhez viszonyítva 1993–2003 közötti 10%-ról már 2004-ben 26%-ra nőtt, majd 2007-ben elérte a 40%-ot [P. Wallin (2008)].

A FED 2004-et követően azonban növelni kezdte a kamatlábat, a folyamat betetőzéseként pedig 2008-ban az amerikai ingatlanpiaci buborék kipukkadt. A *subprime* hitelek adósai nem tudták fizetni a növekvő kamatokat, az ingatlanfedezet pedig eltűnt a jelzáloghitelek mögül. A hitelek bedőltek, és ennek hatása továbbgyűrűzött minden befektető irányába, akinek a portfóliójában ezeknek a jelzáloghiteleknek a derivatívái szerepeltek. A pénzügyi válság hamarosan világméretű gazdasági válsággá terebélyesedett.

2008 őszén az amerikai állam 200 milliárd dollárral segítette ki a Fannie Mae és Freddie Mac jelzálogkibocsátó ügynökségeket és átvette az irányítást felettük. Októberben pedig jóváhagyta az ún. TARP (Troubled Asset Relief Program) programot 700 milliárd dolláros kerettel, amelyből végül 245 milliárd dollárt fordítottak a nagybankok feltőkésítésére. [Ábel I. – Kovalszky Zs. – Módos D. (2015), 16. old.].

Yandle és O'Brien [B. Yandle (2010), J. O'Brien (2017)] a fenti folyamatokat az intézmények iránti *bizalomvesztésként* azonosítják. Yandle meglátása szerint a *subprime* hitelezés folyamatában minden intézmény hibázott, és ezzel aláasta az emberek bizalmát, mely a piaci folyamatok összeomlásához és ezáltal gazdasági válsághoz vezetett.

- Először is az amerikai kormányzat erőltette rá a bankrendszerre a *subprime* hitelek szociális megfontolásból. Ugyanakkor a hitel vissza nem fizetésének kockázatát a bankokra hárította. A bankcsődök bekövetkeztekor pedig hatalmas tőkeinjekciókkal – melyeket az adófizetők pénzéből fizettek – kisegítette a bankokat.
- A bankok jelzáloglevelek kibocsátásával kívánták továbbhárítani a kockázatot. Az árnyékbankok¹ bevonása révén pedig megszabadultak a magasabb tőkekövetelményektől. Mindezek közben a hiteladós kockázatviselési képességének vizsgálata eltűnt az egész folyamatból.
- A hitelminősítők messze túlértékelték a jelzáloglevelek megbízhatóságát, megtevesztve ezzel a befektetőket.
- Jogszabályi előírásra fejlesztették ki a CDS derivatívákat², hogy csökkentsék a hitelkockázatot, de végül ezek a tőzsdai termékek újabb befektetési csomagokba beépülve csak arra voltak jók, hogy követhetetlen (toxikus, mérgező) konstrukciók részeként szétterítsék a világban a válságot.

A bizalomvesztést csak közvetlen kiváltó oknak látják, de a háttérben meghúzódó strukturális problémákat a rendszeren belül orvosolhatónak véli Világi és Gorton [B. Világi – G. Gorton (2012)]. Az általános ok – véleményük szerint – a pénzügyi közvetítő rendszer forrásoldalának sérülékenységeben keresendő. Ez azt jelenti, hogy a bankok forrásait rövid lejáratú adósság vagy látra szóló betétek formájában gyűjtik, majd ezeket a forrásokat reálgazdasági beruházások finanszírozására használják fel, amelyek jellegükből adódóan hosszú távúak, mert lassan térülnek meg. Ez a mérlegszerkezet bizonytalan gazdasági körülmények között válságot idézhet elő, ha minden betétes vagy hitelező – a kockázatok növekedése miatt – azonnal követeli a pénzét, ahogy ez 2008-ban

¹ Az árnyékbank (*shadow banking system*) egy, a bankrendszeren kívüli szervezet, mely hitelközvetítést végez. Mivel nem tartozik a hitelintézetek közé, ezért mentesül a szigorú tőke megfelelési és átláthatósági szabályok alól, amelynek köszönhetően korlátozások nélkül tudja hitelezési tevékenységét növelni magas adósságarány mellett.

² A CDS (*credit default swap*) gyakorlatilag olyan hitelderivatíva (származtatott) terméknek minősül, amely hitelbiztosítást nyújtott a hitelkockázat csökkentése érdekében. A CDS-ek kibocsátása nem volt önkéntes, hanem jogszabály írta elő [A. Kessler (2009)]

is történt. A szerzők a szigorúbb szabályozásban – például az árnyékbank rendszer megregulálásán keresztül – kiutat látnak az ilyen bizonytalanságok mérséklésére.

Összefoglalva a 2008-as válság tanulságainak legfontosabb szakirodalmi következtetéseit, azt láthatjuk, hogy ezek a megállapítások már Lámfalussy jóval korábban megjelenő munkáiban is megfogalmazásra kerülnek. Wallin 2008-ban a FED által alacsonyan tartott kamatlábakra vezeti vissza a növekvő hitelexpanziót és a likviditásbőséget, amely közvetlenül is hozzájárult az ingatlanpiaci buborék keletkezéséhez. A túlzott hitelezés válságba vezető kockázata először Lámfalussy 2000-es elemzésében jelenik meg. A likviditásbőség eszközbuborékokra gyakorolt várható hatására pedig 2004-ben hívja fel a figyelmet Lámfalussy. Yandle [B. Yandle (2010)] az amerikai kormányzatot hibáztatja, amely az amerikai álom, a lakáshoz jutás biztosítása érdekében erőltette rá a bankokra a *subprime* jelzáloghiteleket. Ez a jellegzetesen amerikai jelenség, már Lámfalussynál is a lehetséges kockázatként jelenik meg. Világi és Gorton [B. Világi – G. Gorton (2012)] az árnyékbankok szigorúbb szabályozásában látja a további válságok elkerülésének módját. Lámfalussy pedig 2006-ban hívja fel a figyelmet a felügyelet alá nem eső, nem banki vállalkozások veszélyességére, ami oda vezet, hogy elvész a kockázatviselő felelőssége. A már említett Yandle és O'Brien [B. Yandle (2010), J. O'Brien (2017)] mutattak rá, hogy a bankok jelzáloglevelek kibocsátásával szabadultak meg, illetve továbbadták az eredetileg őket terhelő kockázatot, amelynek következtében a hiteladós kockázatviselési képességének vizsgálata eltűnt a folyamatból. Lámfalussy megfogalmazásában az a tény, hogy a banki eszközök piacosíthatóak, odavezet, hogy elvész a hitel és adós közötti közvetlen kapcsolat és számonkérhetőség. Többek között Kessler [A. Kessler (2009)] a CDS derivatívákat jelöli meg a válság expanziójának egyik alapvető okaként, amelyek követhehetlen (toxikus, mérgező) konstrukciók részeként szétterítették a világban a válságot. Lámfalussy 2000-es könyvében mutat rá arra, hogy a pénzügyi rendszer globalizációja felgyorsítja a pénzügyi fertőzések eszkalálódását, és a helyi problémák pillanatokon belül világméretű bajokká duzzadhatnak. 2004-es előadásában pedig nyomatékosan felhívja a figyelmet a pénzügyi innovációk bonyolultságára és átláthatatlanságára, amelyekkel nagyon óvatosan kell bánni. O'Brien a hitelminősítők szerepét is megemlíti, hiszen túlértékelve a jelzáloglevelek megbízhatóságát, megtévesztették a befektetőket. A hitelminősítők iránt mutatott túlzott bizalom Lámfalussy 2000-ben megjelenő írása szerint is hordoz kockázatokat. Ahogy Ábel és szerzőtársai [Ábel I. – Kovalszky Zs. – Módos D. (2015)] kimutatják, az amerikai kormányzat a bankcsődök bekövetkeztekor hatalmas tőkeinjekciókkal

segítették ki a bankokat, ami mind a közvélekedésben, mind szakmai berkekben meglehetősen visszás fogadtatásra talált. Lámfalussy egyik, többször – 2000 előtt és után is – hangoztatott érve a banki kimentésekkel kapcsolatban a nagy erkölcsi kockázat, ami a bankokat további felelőtlen magatartásra ösztönzi.

4. Összegzés

A fent leírtak alapján határozottan kijelenthetjük, hogy Lámfalussy Sándort joggal tekinthetjük a kiemelkedő magyar közgazdászok egyikének. Magyarinak, hiszen élete első húsz évét Magyarországon töltötte, magyar gyökereit mindig is megvallotta és fontosnak tartotta. Élete későbbi szakaszaiban is folyamatosan ápolta kapcsolatát Magyarországgal, kormánytanácsadóként közvetlenül is részt vállalt a hazai gazdaságpolitika alakításában. Akadémiai pályafutásának fontos állomásaként a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának választották.

Ugyanakkor nemcsak magyar ember, hanem kiemelkedő, nemzetközi hírű közgazdász is volt, aki olyan fontos pozíciókat töltött be, mint a Nemzetközi Fizetések Bankjának, az Európai Monetáris Intézetnek és az Értékpapírpiacokat Szabályozó Bölcssek Tanácsának elnöki tisztsége. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Delors Bizottság tagjaként az európai monetáris unió és az euró bevezetésének előkészítésében, aminek következményként örökre a nevéhez tapadt az „euró bölcse” jelző. Említett pozíciói lehetővé tették számára, hogy aktívan részt vegyen az európai valutaunió és a nemzetközi pénzügyi rendszer alakításában, ugyanakkor pontosan látta mindkét rendszer kockázatait és törékenységét.

A nemzetközi pénzügyi világban befutott karrierje mellett, akadémiai pályafutása is jelentős örökséget hagyott hátra. A pénzügyi közvetítőrendszerrel kapcsolatos meglátásait, tapasztalatait számos publikációban fogalmazta meg. Elemzései, összevetve a 10–20 évvel később megjelenő tanulmányok következtetésével, időtállóak és helytállóak bizonyultak, akár az eurózóna kockázatairól, akár a globális pénzügyi rendszer válságának okairól legyen is szó. Összességében tehát, ha válaszolni kívánnánk a II. Erzsébet által feltett kérdésre, akkor nyugodt szívvel mondhatjuk: Lámfalussy Sándor egy olyan közgazdász volt, aki „jó valamire”.

Irodalomjegyzék

- ÁBEL István – KOVALSZKY Zsolt – MÓDOS Dániel): Hajlító csapások – Az állami segítség ára az Amerikai Egyesült Államok bankrendszerében. *Hitelintézeti Szemle*, 2015/Különszám, 16.
- BÁNFI Tamás: Az euro (eurozóna) a hibás konstrukció, vagy a tagországok az alkalmatlan tagok? *Hitelintézeti Szemle*, 2018/1. 137–152.
- BOD Péter Ákos: Visszatekintés Lámfalussy Sándor életútjára. *Magyar Szemle*, 2017/7–8.
- BOTOS Katalin: Lámfalussy Sándor: Pénzügyi válságok a fejlődő országokban, – szakirodalmi szemle. *Pénzügyi Szemle*, 2009. szeptember, 1.sz. 200–205.
- DOBOZI István: Az eurót Németországnak találták ki. *444.hu*, *Gazdaság*, 2017. november 4.
- ANDY KESSLER: Have We Seen the Last of the Bear Raids? *Wall Street Journal*, 2009 March 26.
- Alexandre LAMFALUSSY: *Central Banking in Transition*. London, Per Jacobson Lecture, 1994.
- Alexandre LAMFALUSSY: The Changeover to the Euro. Lecture, 1997.
- Alexandre LAMFALUSSY: Securing the Benefits of EMU. Lecture, 1997.
- Alexandre LAMFALUSSY: *Financial crises in emerging countries: An essay on financial globalisation and fragility*. New Haven, Yale University Press, 2000.
- Alexandre LAMFALUSSY – JÉRÔME J. WILSON – BERNARD SNOY (szerk.): *Fragility of the International Financial System: How Can We Prevent New Crises in Emerging Markets?* Brussels, Presses Interuniversitaires Europeennes, 2002.
- Alexandre LAMFALUSSY: Central Bank and Financial Stability. Lecture, 2004.
- Alexandre LAMFALUSSY: Monetáris politika és a rendszerkockázatok kiküszöbölése. Lecture, 2006.
- CHRISTOPHE LAMFALUSSY – IVO MAES – SABINE PÉTERS: *Lámfalussy Sándor. Az euró bölcse*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2014.
- LEHMANN Kristóf – PALOTAI Dániel – VIRÁG Barnabás (szerk.): *A magyar út – célzott jegybanki politika*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank, 2017.
- IVO MAES – SZAPÁRY György: *Alexandre Lamfalussy. Selected Essays*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank, 2017.
- MATOLCSY György: *Egyensúly és növekedés*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank, 2015.

- MOTYOVSZKI Gergő – IKER Áron: Magyar euró – Nincs is olyan távol? *Portfolio.hu*, 2017. november 16.
- Robert A. MUNDELL: The Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, vol. 51., no. 4. (1961), 717–725.
- NEMÉNYI Judit – OBLATH Gábor: Az euró bevezetésének újragondolása, *Közgazdasági Szemle*, 2012. 569–684.
- Justin O'BRIEN: A question of trust: Post-truth peredigms and challenge to financial regulation. *Law and Financial Markets Review*, vol. 11., no. 1. (2017), 20–32.
- Joseph E. STIGLITZ: The Euro: *How a Common Currency, Threatens the Future of Europe*. New York – London, W.W. Norton&Co., 2016.
- SZAKOLCZAY György: Könyvismertetés: Lámfalussy Sándor: Pénzügyi válságok a fejlődő országokban. Tanulmányok a globális pénzügyi rendszer sérülékenységről. *Közgazdasági Szemle*, 2009. 572–578.
- SZÍJÁRTÓ Norbert: Az optimális valutaövezetek elmélet fejlődése. *Közgazdaság*, 2017/3. 129–148.
- Balázs VILÁGI – Gary B. GORTON: *Misunderstanding Financial Crises – Why We Don't See Them Coming*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 296.
- Peter WALLIN: *Cause and Effect: Government Policies and the Financial Crisis*. Washington, D.C., American Enterprise Institute, 2008.
- Bruce YANDLE: Lost Trust the real cause of the financial meltdown. *The Independent Review*, vol. 14., no. 3. (2010), 341–361.

EGY NEM UTILITARISTA KÖZGAZDÁSZ

Scitovsky Tibor (1910–2002)
a viselkedési közgazdaságtan előfutára

Schlett András*

Írásom témája Scitovsky Tibor közgazdasági munkásságának „pszichológiai vonulata”. Scitovskyt a viselkedési közgazdaságtan (*behaviourial economic*) előfutaraként tartják számon, aki újszerű megközelítéseivel kitört a modern közgazdaságtan formalizált elméleti kereteiből, s az elsők között vonta be pszichológusok eredményeit a közgazdasági kutatásaiba. Rámutatott, hogy a jóléthez vezető út sokkal összetettebb folyamat, mint ahogy azt a közgazdaságtan (a jövedelmekre szűkítve) kezelni szokta. Napjainkban, mikor szakkönyvek sora foglalkozik a boldogsághoz vezető, kevésbé fogyasztásközpontú utak lehetőségével, az elégedettség immateriális formáinak természetével, gondolatai egyre időszerűbbek. A közgazdaságtan hasznossági elméletével kapcsolatban megfogalmazott kritikája mellett alapvető felismerése, hogy a jóléti gazdaságtan nem állhat meg annál a kérdésnél, hogy hogyan működik a gazdaság, hanem számolnia kell a társadalmi-pszichológiai feltételekkel és következményekkel is.

1. Családi háttér, tanulmányok

Scitovsky Tibor a Stanford Egyetem (USA) közgazdász professzoraként vált világszerte híressé, mint a boldogság közgazdaságának kutatója és népszerűsítője. Gyerekkorát kivételes anyagi gazdagságban és – életrajzi írása szerint – visszahúzódo magányban, könyvmolyként élte meg [Scitovszky T. (1997)]. Az előkelő Scitovszky család felmenői között ott találjuk Scitovszky János

* PPKE JÁK, habilitált egyetemi docens. schlett.andras@jak.ppke.hu

Keresztély hercegprímást, esztergomi érseket (1849–1866), aki dédnagyapjának a testvére. Nagyapja Scitovszky János nemzetgyűlési képviselő, Nógrád vármegye alispánja, nagybátyja Scitovszky Béla a nemzetgyűlés elnöke, majd belügyminiszter (1926–1931). Édesapja a két világháború között hosszú időn keresztül Magyarország egyik legnagyobb bankjának, a Magyar Általános Hitelbanknak az ügyvezető igazgatója. Az első világháborút követő években kereskedelmi minisztériumi államtitkár, majd rövid ideig külügyminiszter, 1924–1925-ben. [Gellért I. – Madarász E. (1932), 468–469. old.]

Scitovsky eredetileg jogásznak készült. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, majd Angliában a Cambridge-i Egyetemen közgazdaságtant tanult, ahol mentora a XX. század legkiválóbb közgazdászainak egyike, Joan Robinson volt. Rövid magyarországi tartózkodást követően a Londoni Közgazdaságtudományi Egyetemen (LSE) bővíti tudását a keynesi forradalom izgalmas időszakában. Tanárai között van Friedrich Hayek és Lionel Robbins, s itt kerül jó barátságba Michal Kaleckivel és Oskar Langével. Ösztöndíjjal az Egyesült Államokba utazik (nevét ekkortól kezdve már Scitovskynak írja), a Columbián, a Harvardon és a Chicagói Egyetemen folytatja tanulmányait. Mivel elhelyezkedni nem tud, annak érdekében, hogy egyetemi állást szerezhessen, publikálni kezd. 1946 és 1948 között a Stanford Egyetemen oktat, majd 1968-ig a Berkeley Egyetem tanára. Később visszatér a Stanfordra, s innen vonul nyugdíjba 1976-ban, amikor Professor Emeritusnak választják. Munkásságát az Amerikai Közgazdasági Társaság a „Distinguished Fellow” cím odaítélésével honorálta 1973-ban. A Magyar Tudományos Akadémia 1993-ban választotta tagjává. [Scitovsky T. (1997), Kornai J. (2002), 553. old.]

2. Elméleti munkássága – rövid áttekintés

Tudományos pályája során a közgazdaságtan alapvetéseinek kritikus megközelítése jellemezte. Londoni tanulmányai idején robban be a tudományos köztudatba John Maynard Keynes „General Theory”-ja, mely erősen hatott Scitovsky későbbi gondolkozására. Nem véletlen, hogy egyik első művében Keynes elméletét próbálja egyszerű és világos nyelven összefoglalni, amit élete végén is egyik legfontosabb munkájának tartott. [T. Scitovsky (1951)]

A háború utáni időszak tudományos életére, így a közgazdaságtanra is jellemző a növekvő specializálódás. Scitovsky beismerőleg jegyzi meg, hogy esetében hiányzott az a céltudatosság és türelem, amely egy szűkebb témához

lehorgonyozta volna. Tudományos kíváncsisága sokféle irányba elragadta, ahogy írja: „*a közgazdaságtanon belül és kívül egyaránt túlságosan sok érdekes, tanulmányozásra érdemes, gondolkodásra és írásra csábító témát találtam.*” [Scitovsky T. (1997), 166. old.]. Írt az ár rugalmasság eltéréseinek okairól, valamint a vámok és az árucikkek nyereségtartalma közötti összefüggésekről. Érzékelte a piaci erőfölény, az információs asszimetria jelenségét, illetve ő vezette be a tudományos diskurzusba az ár meghatározó – árelfogadó (*price-maker, price-taker*) kifejezéspárt.

1958-ban könyvet jelentet meg az épp csak bontakozó európai integrációs kezdeményezés jövőbeli perspektíváiról, melyben valószínűleg elsőként adott áttekintést az európai monetáris unió lehetőségéről, feltételeiről és nehézségeiről. [T. Scitovsky (1958)]

Behatóan tanulmányozta a közgazdaságtan külkereskedelmi modelljeit, azon belül is a vámok, a gazdasági integrációk, a nemzetközi fizetési mérleg kérdésköreit és hangot adott a fejlődő országokban divatos importhelyettesítő gazdaságpolitikát illető kételyeinek. [I. M. D. Little – T. Scitovsky – M. Scott (1970)]

Az infláció témakörében írt munkáiban bemutatja, hogy a költségek exogén növekedése hogyan indítja be az ár-bér spirált és hozza létre az endogén költséginfláció folyamatát. [T. Scitovsky (1978)]

Munkásságának legegységibb, az előbbiektől jól elkülönülő vonulata, mellyel e tanulmány is bővebben foglalkozik, a gazdaság és jólét összefüggéseit vizsgálja. A jóléti közgazdaságtan tárgykörében írt első munkáiban még főképp disztribúciós kérdésekkel foglalkozik. Egyik legismertebb tétele az ún. Scitovsky-paradoxonként vált híressé. Számos kortársához hasonlóan őt is az érdekelte, hogy gazdaságpolitikai döntések esetén, mikor beszélhetünk jóléti döntésekről. Elemzésében kritika alá vonja a szintén magyar származású Nicholas Kaldor tételét, mely a Pareto-i kompenzációs elv alapján állva mondja ki, hogy abban az esetben, ha a változások nyertese kompenzálni tudja a vesztest – így annak a helyzete nem romlik –, jóléti változásról beszélhetünk, anélkül, hogy a jólétet bármiben kifejeztük volna. Scitovsky rámutat a Pareto-elv alkalmazásának paradoxonára. Úgy érvel, hogy amennyiben egy gazdaságpolitikai döntést megelőzően a lehetséges vesztesek meg tudják vesztegetni a lehetséges nyerteseket, hogy mondjanak le a változásról (cserébe biztosítják számukra a változás utáni jólétet), szintén eredményezhet jóléti változást. Ha ugyanis a megvesztegetés kifizetése után a helyzetük még mindig jobb, mint amilyen a változás után lett volna, a Pareto-féle optimum kritérium alapján nagyobb a társadalmi jólét, mint a változás után bekövetkező helyzet esetén. [Mátyás A. (1996), 166–168. old., T.

Scitovsky (1941)] Tehát mindkét esetben kimutatható jóléti elmozdulás: pusztán az elosztási viszonyok változnak meg, s az új helyzetben a kereslet szerkezete és a termelés is ehhez igazodik. A paradoxonnak az az alapja, hogy a lehetséges nyertesek a kompenzáció kifizetése után megmaradt jövedelmüket a számukra kedvezőbb termelési szerkezetben költhetik el, ugyanígy a lehetséges vesztesek a megvesztegetést követően a megmaradt jövedelmükből szintén a javak számukra kedvező összetételét tudják megvenni. A Scitovsky által leírt paradoxont Samuelson a hasznosság-lehetőség görbék néven ábrázolta.

A problémát Scitovsky egy kettős kritérium segítségével igyekszik kiküszöbölni, és ettől teszi függővé a változás jólétet növelő hatását. Eszerint egy gazdaságpolitikai intézkedés („A” allokációból a „B”-be történő elmozdulás) során abban az esetben nő a társadalmi jólét, ha a nyertes kompenzálni tudja a vesztes, de a vesztes nem tudja megvesztegetni a nyertest. [T. Scitovsky (1941)] Ezzel egy gazdasági intézkedés hatékony voltát elosztási viszonyoktól függetlenül sikerült kimutatnia.

Az efféle formalizált, erősen elméleti modellektől pályája második felében Scitovsky Tibor egyre jobban eltávolodik. Figyelme mindinkább a racionális tudomány sebezhetőségi pontjaira irányul. Zavarta a hatalmas űr, mely az elmélet és a valóság között tátongott és az, hogy a közgazdaságtudomány nem volt képes magyarázni a maga körül látott tapasztalatokat. Későbbi meglátásaiban segítette európaisága, amennyiben nemcsak belülről, hanem kívülállóként is látta a világ nagy részén irigyelt amerikai társadalmat és életmódot, annak minden előnyével és ellentmondásosságával együtt. Az amerikai mindennapok példáin keresztül mutatott rá az USA jólétének visszasságaira. Ennek során nem kevesebbet állított, minthogy az amerikai életstílus és fogyasztási minta torz, mindezt abban az időben, amikor abszolút megkérdőjelezhetetlennek számított az ország elsősége a gazdaság terén.

Scitovsky néhány nagyon fontos megjegyzést tett a közgazdaságtan problémáiról a modern piacgazdaság korában. Egyebek között felvetette, hogy a kézenfekvő várakozásokkal ellentétben a jövedelmek gyors emelkedése nem jár együtt a jólét-, az öröm- és boldogságérzés növekedésével.

Scitovsky a '60-as évek második felében rövid európai kitérőt tesz, amikor kutatói állást vállal az OECD-nél Párizsban. Franciaországi élményei még inkább tudatosították benne az Európa és USA közti kulturális különbségeket, s arra indították, hogy a közgazdaságtan és a pszichológia határterületének kérdéseivel kezdjen foglalkozni. [V. Di Giovinazzo (2014), 17–18. old.] Párizs élénk társadalmi és kulturális élete erősítették meg azt az érzését, hogy az egyén jövedelme és az ország nemzeti jövedelme mennyire nem megbízható mutatói az

egyéni, illetve a nemzeti jólétnek. Az ellentmondás a valóság és a közgazdászok hite között annyira nyilvánvaló volt számára, hogy későbbi munkáiban egyre inkább ennek a magyarázatára és feloldására koncentrált. [Scitovsky T. (1997), 183. old.]

A szokványos utilitarista közgazdasági keretek közül kitörő, „Örömtelen gazdaság” címet viselő könyvében jelenik meg a nagy kérdés: miért dolgoznak az emberek manapság sokkal többet, noha sokkal gazdagabbak, mint néhány évtizeddel ezelőtt? [T. Scitovsky (1976).] Alapvető felismerése, hogy a jólét nem azonosítható a fogyasztással és nem is mérhető annyira egyértelműen, mint ez utóbbi. A fogyasztás bizonyos fajtái „örömtelenek”, mert elvesztik kockázatos, kihívásokat jelentő, érdekes voltukat, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy örömet, kielégülést érezzünk. Miért van akkor, hogy az emberek többsége olyan nagy jelentőséget tulajdonít a jövedelemnek és a pénzért megvásárolható javaknak? [Scitovsky T. (1990), 93.]

Vizsgálódásai során a közgazdaságtan két alapvető feltételezéséből indult ki. Ezek szerint:

- Az életben lelt örömök nagy része a jövedelem nagyságától függ.
- A fogyasztók megbízhatóan tudják, hogy mi a jó nekik, s mindig ennek a tudásnak megfelelően cselekszenek.

3. A hatékonyság ára

A klasszikus közgazdaságtan alapvetése, hogy az emberek döntéseit kizárólag a racionális várankozások befolyásolják. A viselkedési közgazdaságtan pedig eleve abból az igényből alakult ki, hogy a racionális várankozásokat torzító hatásokat elemezze, pszichológiai és egyéb társadalomtudományi diszciplinák segítségével. Scitovsky azonban nem a 'racionális döntések' emberi torzításait vizsgálja, hanem megfordítja a kérdésfeltevést, és a modern kapitalista kultúra emberi viselkedést deformáló hatásait veszi górcső alá. A fő problémát a korunkban szinte fetiszizált célracionális gondolkodásban látta. Azt állítja, hogy a célra történő túlzott koncentráció éppen hogy a tevékenység lényegétől, a részvételtől, a belefeledkezés lehetőségétől fosztja meg az embert. Az emberiség a legtöbb tevékenységét pont azért fejlesztette ki, hogy örömet lelje bennük: a sport, a játék, a képzőművészet örömteli élményekkel tesz gazdagabbá életünket. Az ilyen, önmagukért végzett (ún. autotelikus) tevékenységeknél az elégedettség nem igényel más, külön jutalmat vagy mögöttes motivációt, önmagukban hordják jutalmukat. Ha viszont a racionális kalkuláció folytán a figyelem mereven

rögzül, az elidegenedést vált ki a cselekvőben, és ez akadályozza az élmény átélését. A megkövetelt logikusság, a folyamatok aprólékos megtervezése, a megfelelési kényszer, a racionális időkihasználás, egytől-egyig az örömrész csökkenését vonja maga után. A belefeledkezést igazibb jelenlétnek érezzük, mint azt, ha valaki a versenybe áll bele teljes valójával, mert abban már ott a célra irányulás. A modern embert könnyen beszippantja az életet célokra, alcélokra felosztó szemlélet, jóllehet a célok elérése felé vezető út sokszor több örömet okoz, mint maga a kitűzött cél elérése. A jövőorientált tervezés, a feladatlisták letisztult világa, mind-mind a belefeledkezés ellen hat.

A mai kor emberének fontos törekvése, hogy kiiktatódjon életéből a véletlenszerűség, semmit nem bíz a véletlenre, minden tudatos tervezés eredményeként jön létre. A célracionális, eredményközpontú gondolkodás ma már életünk minden területét áthatja. Végtelenségig citálhatnánk a példákat arra, hogyan alakult át az ember szemlélete alapvető tevékenységeivel kapcsolatban. A korábban hobbyként, szabadidőben végzett, pihenést és kikapcsolódást szolgáló tevékenységek kivesznek vagy alapvetően exotikus tevékenységekké alakulnak át. A modern ember kertépítővel tervezteti a kertjét, testépítővel a testét, s bár láthatóan nagyon eredményes, mégsem leli már örömét ezekben. Az eredményesség oltárán feláldozza saját jelenlétét. [M. Pugno (2014); Scitovsky T. (1990), 134–135. old.]

Eközben valóságos kultuszát éljük a ‘tökéletes pillanat’-nak, s csak kevesen érzékelik, hogy az bizony nem olyasmi, ami tudatos tervezés és szervezés nyomán áll elő. A nagy pillanatot nem lehet megtervezni, így a bakancslistákra írt célok folyamatos pipálása sem ebbe az irányba visz, hiszen épp a felfedezés és a belefeledkezés, az út megélésének örömét veszi el.

Tény: az emberek időbeosztása mára drámaian megváltozott. A jólét szempontjából a szabadidőt már nem tekintjük annyira fontosnak. Jóllehet, ha az emberek olyan dolgokra fordítják szabadidejüket, amit többre értékelnek, mint a munkát, lehet, hogy a jövedelmük csökkenni fog, jólétük növekszik.

Modern oktatási rendszerünket is áthatja a tudás haszonelvű megközelítése. A tudásnak ez a roppant módon leegyszerűsített, tagolatlan értelmezése az oktatás piacképességének, gyakorlati hasznosságának kíváncsiságát helyezi előtérbe. Alapja az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy az ismeretek gyakorlati, termelési folyamatok befolyásolására irányuló alkalmazása a tudás egyetlen haszna. E felfogás szerint az ilyen, ún. techné jellegű ismeretek képezik a haladás zálogát, s a nemzetek és egyének közötti verseny fontos tényezői.

Sokkal többre értékeljük a jövedelemtermelő tudást, mint azokat a készségeket, amelyek egyszerűen az életet teszik értelmessé. Nem azt tanuljuk, kutatjuk, ami

fontos nekünk, amiben kiteljesedhetünk, hanem ami anyagi értelemben a leg-hasznosabb lesz. A tudományos életben a kíváncsiság-alapú kutatást kiszorítja a projektszemlélet. A kíváncsiságon alapuló (autotelikus) témaválasztást felváltják a pályázati rendszerek által determinált (exotelikus) kutatások. A kutatók vállalkozóként működnek, sikerességük mércéje eredményeik rövid távú gazdasági és társadalmi hasznosulása, eladhatósága. A projekt alapú kutatásoknál a kívülről megfogalmazott céloknak történő megfelelés kerül előtérbe. Azt kell kutatni, amire igény mutatkozik, ami eladható. [Polónyi I. (2016) 201. old.]

A tudás, a tanulás és a többi mindennapi tevékenységünk haszonelvű megközelítése tehát figyelmen kívül hagyja, hogy ezek önmagukban örömforrást jelenthetnek mint az emberi értelemkeresés és önkiteljesítés fontos eszközei. Mindezen túl az emberiség egyik fontos gondjának, az unalomnak az elűzésére is szolgálnak. [Pléh Cs. (2017), Scitovsky T. (2000)]

Scitovsky gondolatmenetének fontos elemét képezik az unalomról vallott nézetei. Az unalom szerepének és káros következményeinek taglalása során kifejti, hogy milyen veszélyekkel jár, ha az ember nem rendelkezik a szabadidő kulturált, értelmes eltöltésének képességével. Ennek hiánya könnyen unalomhoz vezethet, amelynek levezetése akár romboló cselekedetekbe is torkollhat. Ezért szorgalmazta az oktatásban a humán tárgyak felkarolását, rámutatva a kultúra és a művészet (ún. öncélú tevékenységek) fontosságára a boldogság szempontjából. Mivel azonban a kultúrának nincs közvetlen haszna, az utilitarista hagyományokon felnőtt amerikaiak gyanakodva nézik.

A stimuláció igénye azonban nem veszett ki a modern emberből, s a keletkező hiányt készségesen tölti ki a szabadidőipar. A szabadidő értelmes eltöltésének elvesztett képességét pótlandó, a modern ember számtalan „szuperstimulus” közül válogathat. Ennek a magatartásnak a középpontjában a szenzoros élménykeresés áll. A szabadidőipar által felkínált szuperingergazdag tevékenységek (például extrém sportok, addiktív számítógépes játékok) hivatottak biztosítani a szükséges jutalomérzést a középagyban, ami az ilyen élménykeresésre serkenti az egyént, aki gyorsan hozzászokik a relatíve magas ingerszinthez és ingerküszöbhez. Nem véletlen, hogy az unalom elűzését szolgáló szórakoztatóipar az ezredfordulóra már majdnem hetven százalékkal részesedett a kiterjesztett értelemben vett amerikai fogyasztásból, miközben az anyagi szükségletek (lakás, ruházkodás, ételmezés) kielégítésére szolgáló javak súlya mindössze tizenkét százalék volt. [Scitovsky T. (2000)]

4. Elkülönülési törekvés versus társas stimuláció

Scitovsky fontos megfigyelése, hogy bár az ember legfontosabb élményforrása a társas stimuláció, a racionális életvezetés, a haszonelvű, munkaközpontú világ takarékoskodáshoz vezet az idővel és a mások iránti figyelemmel. Pedig a személyközi kapcsolatok minősége és gazdagsága sokkal nagyobb mértékben növeli a boldogságérzetet, mint a növekvő jövedelem vagy fogyasztás.

Az amerikai kultúrában nagyra értékeli az individualitást és a privát szféra sérthetetlenségét, az emberek magukat aszerint értékelik, hogy mit értek el az életben egyénként. Kezdetől arra biztatják a gyerekeiket, hogy legyenek függetlenek, s csak önmagukra számítsanak. Scitovsky időmérleg-összehasonlítások segítségével hívja fel a figyelmet az amerikaiak és az európaiak között meglévő – talán napjainkban már kevésbé kontúros – attitűd különbségekre. Az elkülönülésre való törekvés megdöbbentő bizonyítékát látja az USA-beli idősök gyakori lakóhely-változtatási szokásaiban. Szerinte a nyugdíjasoknak ez a gyökértelensége is bizonyítja az amerikai társasági élet gyenge voltát. Az elkülönülésre törekvő attitűd, az egyénközpontúság szöges ellentéte a hagyományos társadalmak családközpontúságának. [Scitovsky T. (1990), 162. old.]

A puritán hagyományokban gyökerező gondolkodás, a termelés és vagyongyűjtés erkölcsi felsőbbrendűségét hirdeti. Ha az identitásélmény alapja a birtoklás, a felhalmozó attitűd eredménye, hogy a boldogság is hasznossággá redukálódik. A vagyonszerzés már nem az anyagi szükségletek kielégítésének a módja, hanem az emberi élet célja. A pénzszerzés egyben a munka eredményességének és hatékonyságának a mércéje. A tulajdon alapozza meg az identitást, s az emberek egymás hasznossági görbéjévé redukálódnak. A pénz már nem pusztán csereeszköz, hanem az emberek értékének mérésére is szolgál, az egyén társadalmi hasznosságának bizonyítéka.

Scitovsky célracionális gondolkodásról és haszonelvűségről vallott nézetei átkötnek az emberi tevékenységek komplexitásának az elemzéséhez. Kitapintja azt a pszichológiai csapdát, amit a közgazdaságtan boldogsággal kapcsolatos felfogása rejt. Ellentmondásosnak vélte, hogy bár a modern társadalomban élőknek sokkal kevésbé kell kompromisszumokat kötniük, hisz az egyén alternatívák végtelen tárházából választhatja ki a neki legjobban tetszőt, mégis egyre többen érzik magukat boldogtalannak. Ennek magyarázatát abban látja, hogy a modernumban a fogyasztás komfort-orientált dimenziója vált hangsúlyossá. A komfortérzet nyereségei nyilvánvalóak és azonnaliak. Mi sem természetesebb, mint hogy döntéseinkben ezeket jóval gyakrabban részesítjük előnyben, mint ahogy azt utóbb racionálisnak találnánk. A pszichológia már rég

bizonyította, hogy a tevékenységet azonnal követő jutalom (közérzet javulása) pozitív megerősítést jelent, ami növeli a tevékenység későbbi megismétlésének a gyakoriságát. A közérzetjavulás azonnali és világos észlelhetősége sok embernél ebbe az irányba tolja a választásokat. [Scitovsky T. (1990), 69–70. old.] A jóval időigényesebb – és tegyük hozzá egzakt módon nehezebben is mérhető – kumulatív javak (család, közösség, barátság) értéke viszont csak hosszabb távon mutatkozik meg. Rövid távon nem érezzük ezek visszaszorulásából, a kapcsolatok lazulásából eredő hátrányt. Hosszú távon akkumulálódva azonban érezhetővé válik a szociokulturális javak hiánya, illetve nem megfelelő fogyasztása.

A közgazdaságtan határhaszon elmélete, miszerint ugyanabból a jószágból történő fogyasztás haszna folyamatosan csökken, csupán a komfort-orientált javak esetén állja meg a helyét. A kumulatív javakra ennek épp az ellenkezője igaz: az öröm elvesztése csak később, fokozatosan kezd tudatosulni.

Az ember mindennapi tevékenységeiben (evés, munka, szexualitás) dominánssá válik azok komfortérzetet javító dimenziója. Pedig ezek nem pusztán a feszültség oldását szolgáló biológiai törekvések, hanem komplex szociokulturális tevékenységek, hiszen az ember nembeli lényege a konstrukció. Az evés nem pusztán a test szükségleteit kielégítő feszültségoldás, hanem szociokulturális konstrukció, amely a szellemet is foglalkoztatja, és ezáltal magasabb rendű élményt nyújt. A főzésnél használt fortélyok, a fantázia, az ételek élvezete, az evés szeretete messze túlmutat a gyorséttermek egyhangú, sztenderdizált világán, az instant félkész termékek villámgyors elkészítésén. [Scitovsky T. (1990), 154–155. old.]

A szexualitás szintén nem csak stresszoldás vagy pusztán reprodukció, hanem a párkapcsolat erősítését, elmélyítését is szolgálja. A kedves meghódítása, a párkapcsolat fokozatos kiépítése, a párkapcsolatban folytatott szexuális élet sokkal több örömet hoz, mint a pusztta közösülés.

Továbbmenve, a munkának sem csak jövedelemtermelő, hanem emberformáló, örömet okozó funkciója is lehet, melyen keresztül az ember szellemi, lelki kibontakozását is szolgálhatja. [Schlett A. (2018), 66–67. old.]

A fejlett társadalmak embere viszont gyakran megelégszik ezen tevékenységek redukált funkciójával. Az ebéd munkaebéddé, a munka pénzkeresetté, a barátság kapcsolati tőkévé, a szülői gondviselő pedig gyermekgondozóvá lényegül. A kapcsolatok ilyen átváltása pedig csökkenti azok valódi értékét.

Az evés folyamata a lehető leggyorsabbá és legegyszerűbbé válik a mindennapi rohanásban, miközben csökkennek a hozzá kapcsolódó szociális funkciók.

Holott az ételekre is igaz, hogy a minőség több időt, odafigyelést igényel, mint a félkész, instant termékek fogyasztása.

A munka jelentése és funkciója is alapjában változott meg. Ahogy az ember elidegenedett a munkájától, úgy vált általánossá a meggyőződés, hogy a munka fő célja a hatékonyság, a termelékenység növekedése, azaz az anyagi értékteljesítő képessége. Egy önmagában megelégedést hozó, örömteli tevékenységből kötelesség és kényszer lett, pusztán eszköz a gazdagodás és a sikeresség szolgálatában. Ma az emberek többsége számára munkájuk kizárólagos jelentése a fizetésük mértéke. [Scitovsky T. (1990), 83. old.]

Mi okozza a hangsúlyeltolódást? Miért redukálódott az emberi tevékenységek komplexitása? A racionális választások során csak a pillanatnyi hasznokkal operáló ember a folyamatos újratervezés világába csöppen. Soha nem tapasztalja meg a tevékenységei bizonyos fázisait, inkább újra és újra visszatér a startvonalhoz. Az emberi lét kiteljesedését szolgáló kumulatív javak hiánya, kiüresedése kielégületlenséghez vezet és hosszú távon komoly következményekkel jár. A nyugati világ legnagyobb rákfénéje, a boldogtalanság okozója a család szétesése, illetve hogy a meglévő családok sem töltik be funkciójukat. Mára sokaknak a modern technológia által felkínált lehetőségek, a virtuális valóság látszatzmegoldásai adják meg a valahová tartozás illúzióját. Ezek a mesterséges közösségek azonban sokkal bizonytalanabbak, hisz kilépni is sokkal könnyebb belőlük. A virtuális valóságba menekülés utáni következő lépcsőfok, amikor az emberi kapcsolatokat piaci szolgáltatások, látszatzcsaládok és bérelt barátok váltják fel. A jól ismert posztmodern társadalmi folyamatok életre hívták az emberbérli szolgáltatásokat.

A legmagasabb GDP-vel rendelkező országokban már majdnem minden potenciális problémára kínál megoldást az emberbérli-ipar. Családtagot, barátot és barátnőt, egész családot, beszélgető- vagy futópартnert is kölcsön lehet venni. A társadalmi folyamatok alapján az igény csak nőni fog az ilyen szolgáltatások iránt. A szolgáltatók pedig úgy vélik, hogy ők a maguk módján valójában egyensúlyt hoznak az emberek életébe. Büszkének rá, hogy ha csak ideiglenesen és látszólagosan is, de visszahozzák az egyensúlyt kuncsaftjaik életébe.

Scitovsky az ember alapbeállítottsága megváltozásának okát a kapitalista kultúrát átható puritán etika torzító szerepében látta. A munka és a pénzkereset elsődlegessé, míg az emberi kapcsolatok, a kultúra és a környezet értékei, szépsége sokadlagossá váltak. A termelés és a vagyongyűjtés erkölcsi felsőbbrendűségét hirdető ethosz jelentős mértékben ösztönzi a tőkés gazdaság fejlődését azáltal, hogy a személyes magatartásnak bizonyos vonásait támogatja. Ilyenek a hivatástudat, a racionális mentalitás, a szigorúan célra irányuló

cselekvés és mindezek etikai színezete [Molnár A. K. (1999), 109–110. old.]. A racionális életvezetés, az evilági irányultság és az élet vállalkozásként való értelmezése a személyes magatartás gazdasági növekedés szempontjából fontos vonásait hangsúlyozza. Amikor ezek a vonások morális rangra emelkednek, ez arra készíti az embereket, hogy annak megfelelően viselkedjenek. Ezek a redukálódott beállítódások, uralkodóvá váló érzületek aztán roppant nyomást gyakorolnak az egyénekre.

Scitovsky állításait visszaigazolja, hogy újszerű megközelítései közül a jövedelemtermelés szempontjából is fontos megállapítások kerültek át elsőként a tudományos áramba, nevezetesen a humán erőforrás menedzsmentbe. Aktivációs koncepciójára, melyben az aktiválhatóság különböző személyiségtípusok közötti eltéréseit elemzi, előszeretettel hivatkoznak a motiváció-elméletek. Az ember alaptörekvése az öröm keresése, a fájdalom elkerülése, ám létezik az aktivációnak egy optimális szintje, ami a legjobb közérzetet biztosítja. Az aktiválhatóság személyiségtípusonként különbözik, hiszen az extrovertált és az introvertált személyiségnek más-más stimulációs adagra és formára van szüksége. Az aktiváció motivációs szerepének szisztematikus vizsgálata során rámutat, hogy a különbség alapja az aktivációs szint optimumára való törekvés. Az extrovertáltak aktivációs szintje alacsony, míg az introvertáltak aktivációs szintje magas. Megállapítja, hogy az egyén képességéhez viszonyított túlzottan kihívást jelentő tevékenység szorongást okoz, míg az elégtelen kihívást jelentő aktivitás unalomhoz vezet. [Scitovsky T. (1990), 35–36. old.]

5. Összefoglalás

Scitovsky Tibor munkásságában kritikáját adja a közgazdasági főáram hasznossági elméletének. Figyelme fókuszába akkor kerülnek ezek a jelenségek, amikor nyugaton hódít a „racionális várakozások” elmélete, melyet két chicagói közgazdász, Robert Lucas és Thomas Sargent dolgozott ki az 1970-es években. Azt állították, hogy a piacgazdaságra úgy kell tekinteni, mint egy gépezetre, amelyet egy természeti rendszer mintájára, világosan definiált, örök és egyetemes közgazdasági törvények uralnak. Ezen elmélet legfontosabb tulajdonsága az, hogy lehetővé teszi matematikai módszerek alkalmazását, ami hamarosan fontosabb céllá vált a tudományos munkában, mint a valóságnak való megfelelés. Mindez nem rettentette el a közgazdász szakmát: *„ha a tények nem igazolják az elméletet, az annál rosszabb a tényekre nézve”* – visszhangozták cinikusan. Scitovsky megkérdőjelezte a valóságtól hermetikusan elszigetelt

tudomány való világ problémáira vonatkozó relevanciáját és alkalmazhatóságát. Erős fenntartásokkal viseltetett a főáramú közgazdaságtan iránt, mely az embert materiális szinten, haszonmaximalizáló lényként definiálja, miközben túllép hatáskörén, amikor az egész társadalom leírását magának vindikálja [Tóth G. (2016), 275–276. old.]

Scitovsky Tibort az a remény vezette, hogy a közgazdászokban tudatosabban válnak tudományuk korlátai. Kutatásainak középpontjában az ember állt, s nem tulajdonított túl nagy jelentőséget a közgazdaságtant uraló kvantitatív módszertannak. Állításait a maga körül látott világból kiindulva fogalmazta meg. A problémák gyökeréig próbált leásni, és ehhez szükségesnek érezte más társadalomtudományok, különösen a pszichológia eredményeinek az integrálását, kinyitva ezzel egy bezárkózó tudomány ablakait a világra. Szerencsére az elmúlt évtizedekben sokat fejlődött a boldogsággal kapcsolatos kutatás. Mivel a modern agykutatás objektív érvényességgel tud szolgálni a megtapasztalt jólét tekintetében, a közgazdászok kezdik újra komolyan venni a boldogság kérdését [R. Davidson (2004), R. Layard (2005)].

Irodalomjegyzék

- BARANCSUK János: Coase tétele a Scitovsky-paradoxon tükrében. *Sigma*, 2007/ 1–2. 49–72.
- Marina BIANCHI: Questioning economist: Tibor Scitovsky's attempt to bring joy into economics. *Journal of Economic Psychology*, vol. 24., no. 3. (2003), 391–407.
- Richard DAVIDSON: *Well-being and Affective Style: Neural Substrates and Biobehavioural Correlates*. London, Philosophical Transactions of the Royal Society, 2004.
- Viviana DI GIOVINAZZO: A Matter of Character: The relevance of Erich Fromm's work to Scitovsky's critique of the consumer society. Presented at History of Economics Society, June 20–22, 2014. Montreal, Canada
- Peter E. EARL: Tibor Scitovsky. In: Warren J. SAMUELS (szerk.): *New Horizons in Economic Thought: An Appraisal of Ten Leading Economists*. Aldershot, Edward Elgar, 1992. 265–293.
- GELLÉRT Imre – MADARÁSZ Elemér: *Három évtized története életrajzokban. Magyarország monográfiája 1900–1932*. Budapest, Magyarország Monográfiája Kiadóvállalat, 1932. 468–469.
- KORNAI János: Scitovsky Tibor: Egy büszke magyar emlékiratai. *Közgazdasági Szemle*, 1997/12. 1108–1110.
- KORNAI János: Scitovsky Tibor emlékére. *Közgazdasági Szemle*, 2002/7–8. 553–556.
- KUN Andor – LENGYEL László – VIDOR Gyula (szerk.): *Magyar Országgyűlési Almanach. A Felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927–1932*. Budapest. Légrády Nyomda és Könyvkiadó, 539–540.
- Richard LAYARD: *Happiness: Lessons from a New Science*. London, Allen Lane, 2005.
- Ian M. D. LITTLE – Tibor SCITOVSKY – Maurice SCOTT: *Industry and Trade in Some Developing Countries*. New York, Oxford University Press, 1970.
- MÁTYÁS Antal: *A modern közgazdaságtan története*. Budapest, Aula, 1996. 166–168.
- MOLNÁR Attila Károly: *Max Weber olvasókönyv*. Miskolc, Novissima, 1999.
- PLÉH Csaba: Tudásfajták a kognitív kutatásban, az iskolában és a köznapokban. *Magyar Tudomány*, 2017/11.
- POLÓNYI István: *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Budapest, Gondolat, 2016.

- Maurizio PUGNO: Scitovsky, behavioural economics, and beyond. *Economics. The Open-Access. Open-Assessment E-Journal, Kiel Institute for the World Economy (IfW)*, vol. 8. (2014), 1–29.
- SCHLETT András (2018): Kapitalizmus, mint kulturális megszaladás. In: KATONA Klára (szerk.): *A piac és az állam az ember szolgálatában. Aktuális társadalmi, gazdasági kérdések a Katolikus Egyház tanításának tükrében.* [Heller Farkas Könyvek 4.]. Budapest, Pázmány Press, 2018. 65–83.
- SCHLETT András: *A tradicionális agrárközösségek válságjelenségei: A paraszti polgárosulás és az egyke.* Eger, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Scientiarum Economicarum et Socialium, 2011. 159–171.
- Tibor SCITOVSKY: A Note on Welfare Propositions in Economics, 1941. *The Review of Economic Studies*, vol. 9., no. 1. (1941), 77–88.
- Tibor SCITOVSKY: *Welfare and Competition: The Economics of a Fully Employed Economy.* Chicago, IL, Richard D. Irwin, 1951.
- Tibor SCITOVSKY: *Economic Theory and Western European Integration.* [Stanford Studies in History, Economics, and Political Science XVI.]. Stanford, Stanford University Press, 1958. 153.
- Tibor SCITOVSKY: The Burden of the Public Debt: Comment. *The American Economic Review*, vol. 51., no. 1. (1961), 137–139.
- Tibor SCITOVSKY: On the Principle of Consumers' Sovereignty. *The American Economic Review*, vol. 52., no. 2. (1962), 262–268. (Papers and Proceedings of the Seventy-Fourth Annual Meeting of the American Economic Association, May, 1962)
- Tibor SCITOVSKY: *Papers on Welfare and Growth.* Stanford, Stanford University Press, 1964.
- Tibor SCITOVSKY: What's Wrong with the Arts is What's Wrong with Society. *The American Economic Review*, vol. 62., no. 2. (1972).
- Tibor SCITOVSKY: *The Joyless Economy: An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction.* New York, Oxford University Press, 1976.
- Tibor SCITOVSKY: 'Market power and inflation'. *Economica*, vol. 45., August (1978), 221–233.
- Tibor SCITOVSKY: *Human Desires and Economic Satisfaction.* Wheatsheaf, Brighton, 1987. 95–96.
- SCITOVSKY Tibor: *Az örömtelen gazdaság – Gazdasági alapvetések.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Tibor SCITOVSKY: Hindsight Economics. *BNL Quarterly Review*, no. 178. (1991), 251–270.

- Tibor SCITOVSKY: My own criticism of the Joyless Economy. *Critical Review*, vol. 10., no. 4. (1996), 595–606.
- SCITOVSKY Tibor: Egy „büszke magyar” emlékiratai. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 1997.
- Tibor SCITOVSKY: The wages of boredom. *New Perspectives Quarterly*, Spring (2000), 45–51.
- SCITOVSKY Tibor (2000): Unalom – miből fakad és hova vezet. In: DAUBNER Katalin – HORVÁTH Sándor – PETRÓ Katalin (szerk.): *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok*. Budapest, Aula, 2000. 362–370.
- TÓTH Gergely: *Gazdasággép. A fenntartható fejlődés közgazdaságtanának kettős története*. Budapest, L'Harmattan – Követ Egyesület, 2016.

GAZDASÁG ÉS ERKÖLCS

Muzslay István SJ a közgazdaságról

Kőrösi István*

Muzslay István SJ professzor (1927–2007) életútja Bajóttól Leuvenig ívelt. Középiskolai tanulmányait Pécsen, a jezsuiták Pius gimnáziumában végezte el. Társadalom- és közgazdaságtudományi tanulmányait Hollandiában, a tilburgi egyetemen végezte el. 1953-tól Belgiumban, Leuvenben élt. 1961-ben a Leuveni Katolikus Egyetem Alkalmazott Közgazdasági Karán egyetemi tanárrá nevezték ki, ahol 1983-ig tanított. Létrehozta a „Segély a magyar ifjúságnak” karitatív szervezetet, amely tehetséges magyar fiatalok egyetemi tanulmányait támogatta. Nyugdíjazása után, 1983-tól a leuveni egyetem Közép-Európai Kutató Intézetének vezetője és 1998-ig a Collegium Hungaricum igazgatója volt. II. János Pál pápa 1994-ben tudományos életművéért a Társadalomtudományok Pápai Akadémiájának nevezte ki. 2005-ben Magyar Örökség díjjal és a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével tüntették ki. Muzslay István tevékenységében rendkívül fontos tény, hogy nagy szerepet játszott abban, hogy a Leuveni Katolikus Egyetem könyvtárában őrzött, az ómagyar Mária-siralmat tartalmazó Leuveni kódex 1982-ben visszakerült Magyarországra.

Muzslay István gazdag életművében a közgazdaság kutatása és oktatása igen fontos szerepet töltött be. Két összefoglaló műve, a „Gazdaság és erkölcs” és „Az Egyház szociális tanítása” a címükben is jelzett gazdag tartalommal alapművé vált. E tanulmányomban Muzslay István munkásságának elemzését összekapcsolom a gazdaság és erkölcs összefüggéseit feltáró pápai enciklikák bemutatásával. Kérlek, szeretnék adni arról, hogy miként illeszkedik szervesen Muzslay István SJ professzor életműve az Egyház társadalmi tanításába és a közgazdasági elméletek történeti fejlődésébe.

* PPKE JÁK, Heller Farkas Közgazdaságtudományi Intézet, egyetemi docens, CSc., az MTA KRTK Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: drikorosi@gmail.com

1. Gazdaság és erkölcs

A „Gazdaság és erkölcs” című művében Muzslay István abból indul ki, hogy

„korunk egyik súlyos tévedése az a felfogás, hogy a közgazdaság az életünk olyan adottsága, amellyel szemben tehetetlenek vagyunk, hogy a gazdaság a saját mechanizmusainak, kérlelhetetlen törvényeinek alávetett folyamat. A közgazdaság nem fizikai törvények által irányított gépezet; a társadalmi és gazdasági rend megteremtője nem a piac ármechanizmusa, hanem az emberi értelem és akarat.” [Muzslay I. (1995), 9–10. old.]

A szerző rámutat arra, hogy nincs tökéletes társadalom, sem tökéletes gazdaság. Az emberi alkotások szükségszerűen magukon viselik az emberi lét korlátait, tökéletlenségeit. A gazdaságnak ugyanakkor fontos szerepe van az emberi kibontakozásban, az embernek önmaga, családja, nemzete és az egész emberi közösség létfenntartásáért és kiteljesedéséért végzett munkájának sikere révén. Az emberi munka az alapvető létszükségletek megtermelésével fel akarja szabadítani az emberben rejlő lehetőségeket a magasabb rendű szükségletek kielégítésére, hogy több ideje, ereje, pénze, lehetősége maradjon a létfenntartáson túl a szellemi-lelki kibontakozásra, töltekezésre.

A közgazdaság mindig a szabadság és a kötöttségek (szükségletek, korlátok, kényszerek) közötti feszültség kezelésére, lehetséges mértékű feloldására törekszik, ami a fejlődés egyik fő tényezője. Ezt az utat a szubszidiaritás (a kisegítés elve) és a szolidaritás alapelveinek együttes érvényesítésével lehet a legjobban bejárni.

Muzslay István átfogóan tárgyalja a közgazdaságtan fogalomrendszerét. A közgazdaságtan céljának egyik legfőbb megfogalmazását adja:

„Amikor a közgazdaságtan igényekről szól, azok létét mint adottságot fogadja el az igények alapján álló tényezők minden külön vizsgálata nélkül. A közgazdasági kutatás tárgyát képezi azonban az, hogy az emberek hogyan használják fel a korlátozott mennyiségben rendelkezésükre álló javakat szükségleteik és igényeik kielégítésére és jólétük biztosítására.” [Muzslay I. (1995), 12. old.]

A piac, a pénz, az ár, a termelési tényezők szerepének rövid, de karakterisztikus bemutatása Muzslay István nagy érdeme. A fogalmi összefüggéseket tömören, közérthetően, de tudományosan és komplexen világítja meg:

„A gazdálkodás az ember és a társadalom életének nélkülözhetetlen előfeltétele, de nem öncél, hanem eszköz. A társadalom több mint egy anyagi javak előállítására szolgáló nagyüzem. Minden emberi tevékenység, a gazdasági is, kulturális jellegű. Az ember a maga szellemiségét, tudását és technikai képességét tárgyasítja meg az alkotásában. A gazdálkodás az emberi kultúrának egyik legfontosabb részterülete, nemcsak anyagi, hanem szellemi valóság is, erkölcsi vonatkozásokkal átszőtt folyamat.” [Muzslay I. (1995), 14. old.]

Muzslay professzor bemutatja és elemzi a közgazdasági gondolkodás fejlődését. A gazdasági fejlődés kérdéseit már az ókorban is tárgyalták. Platón és Arisztotelész értékes gondolatokat fejtett ki a gazdaságról, Hérodotosz és Thuküdidész pedig a gazdaság történelmi vonatkozásairól is írt. Aquinói Szent Tamás tanítása a magántulajdonról, a munkáról, az értékről, a csere igazságosságáról maradandó szempontokat és következtetéseket tartalmaz.

A modern közgazdaságtan előfutárai a merkantilisták és a fiziokraták voltak. Az előbbiek a kereskedelmet, az utóbbiak a mezőgazdaságot jelölték meg a gazdagodás fő forrásaként. A fiziokraták szerint a gazdagság egyetlen alapja a természet, a gazdasági körforgást a természeti törvényekhez hasonlóan fogták fel. A klasszikus közgazdasági iskola megalapítói Adam Smith (1725–1790) és David Ricardo (1772–1823) voltak. Smith a munkamegosztás, a önérdék és a piaci verseny szerepét tárgyalta behatóan. Fő műve, a „Nemzetek gazdagsága” 1776. évi megjelenésétől számítjuk a modern közgazdaság-tudomány kialakulását. Híres gondolata, hogy a „láthatatlan kéz”, ha mindenki célszerűen és tisztességesen követi a saját érdekét, akkor azzal a közjót szolgálja.

Muzslay István részletesen elemzi a határhaszon-elmélet, majd az első világháború utáni kritikai irányzatok; az institucionalizmus és a behaviorizmus fejlődését. Az institucionalisták az intézményeknek a fejlődésben játszott szerepét elemezték, a behavioristák szerint pedig a közgazdaságtan nem az árképzés, hanem az emberi magatartás tudománya.

A liberális közgazdaságtan szerint a szabadpiac ármechanizmusa, a kereslet-kínálat reagálásának automatizmusa gazdasági egyensúlyhoz vezet. Erre az 1929–1933-as válság alaposan rácsúszott, s J. M. Keynes nyomán új korszak

kezdődött a közgazdasági gondolkodás történetében. Keynes konjunktúraelméletében a megtakarítások és a befektetések kapcsolatából és a fogyasztói keresletből indult ki. Az állam gazdasági beavatkozásának fontos szerepet tulajdonított. Azt hirdette, hogy az államnak lényeges stabilizáló, keresletszabályozó és beruházási szerepe van. A válságból való kilábalást aktív állami beruházáspolitikával, az infrastruktúra fejlesztésével, közmunkák teremtésével és a kereslet ösztönzésével lehet előmozdítani.

Keynes ellenlábasa és riválisa, M. Friedman és követői, a chicagói iskola, a monetarizmus eszméjét alakították ki. Ők a gazdaság mozgásában a pénzmennyiség, a pénzteremtés és a jövedelmek elköltésének, a pénz forgási sebességének tulajdonítottak döntő szerepet. A keynesi és neokeynesi elmélet ott ütközik alapvető korlátokba, ahol az állami beavatkozás nem kellően hatékony, az adóterhek nem növelhetők tovább és a költségvetési deficit miatt az állami kiadások korlátozása elengedhetetlenné válik. A monetarizmus fontos gondolata, hogy a jegybank lehetőleg egyenletesen, a hosszú távú gazdasági növekedés trendjének üteme alapján bocsássa ki a pénzt, és a kiszámíthatóságon keresztül a pénzügyi stabilitást ösztönözze.

A második. világháború után a tudományos-technikai fejlődés nyomán alapvető átalakulási folyamatok mentek végbe a gazdaságban és a társadalomban. Muzslay István igen szemléletesen foglalja össze ezeket a változásokat:

„Az ember behatol a világűrbe és kezdi meghódítani a makrokozmoszt. Műanyagokat hoz létre, amelyekkel viszont megfertőzi a saját életterét. Meghódítja a mikrokozmoszt is, és egyre inkább hasznosítja az atomenergiát. Az automatizálással megszabadulhat a kevésbé termelékeny, nehéz és sokszor emberhez nem méltó munkától. Megfelelő képzéssel a munkáját alkotótevékenységgé teheti. Megnőttek a követelmények a dolgozók iskolázottságával és képesítésével kapcsolatban, ami a közoktatás jelentős átalakulását vonja maga után. Az életkörülmények javulása, a munkaidő lerövidülése hatalmas lehetőséget nyújt az ember szellemi tevékenysége és sokoldalú kulturális fejlődése irányában. Az elektronika lehetőségeire építve új tudományág, a kibernetika kialakulásának lehetünk tanúi. Ezzel az automatizálás a legmagasabb fokát érheti el. A biotechnológia forradalmasítja az élelmiszeripart.” [Muzslay I. (1995), 39. old.]

E fejlődés során azonban kiéleződtek a növekedés negatív hatásai, externáliái is: a környezeti károk növekedése, a szennyező és mérgező anyagok kibocsátása, a vízszennyezés, a nyersanyagok és az energia pazarlása. Az angolszász államokban, különösen az USA-ban, sokáig uralkodó volt a liberális közgazdaságtan és gazdaságpolitika, míg Nyugat-Európában a keresztényszociális felfogás, a szociáldemokrata törekvések és a szabályozott piaci rend szintézisét kísérelték meg a szociális piacgazdaság keretében. Muzslay István részletesen bemutatja és kritikusan elemzi a különböző közgazdasági elméleti irányzatok alapfeltevéseit és állításaik lényegét.

A felvilágosodás korának írói és közgazdasági gondolkodói szerint a dolgok maguktól elrendeződnek, ezért szabadjára kell engedni a gazdaságot („laissez faire, laissez passer”). A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy semmi biztosíték nincs arra, hogy a zabolátlan önérdék-követés biztosíthatná a közjó érvényesülését, ezért az önérdék és a közjó szempontjainak összehangolására van szükség. A klasszikus közgazdasági iskola feltételezte a *homo oeconomicus* létezését, azt, hogy a gazdaság szereplői feltétlenül racionálisan cselekszenek és az önérdéket követő gazdasági tevékenység társadalmilag is a leghasznosabb és legcélszerűbb. Igen jól fejti ki Muzslay István, hogy

„az ember nemcsak egyén, hanem természete szerint társas lény. Ezernyi szállal fűződik a közösséghez. amelynek létét köszöni, és amelyben fejlődése során eléri testi, lelki és szellemi kiteljesedését. Az ember nemcsak racionális lény, akit tevékenységében csupán az ésszerűség, a gazdasági elv vezet, hanem sok más személyi és társadalmi indítók: az alkotás öröme, képességeinek és tapasztalatainak a hasznosítása, családja és munkatársai jelene és jövője, a tekintély- és becsvágy, a sorsközösség (szolidaritás) tudata stb. Pillanatnyi érdekeit értelmével talán reálisan fel tudja mérni, de hosszabb távon a legtöbb ember a saját érdekét is fogyatékosan ítéli meg az előrelátás korlátozottsága és a jövő bizonytalansága miatt. Még a legkiválóbb közgazdászok is gyakran óriási tévedéseket követtek el gazdasági előrejelzéseikben.” [Muzslay I. (1995), 45. old.]

Muzslay árnyaltan elemzi a kereslet szerepét is. Rámutat arra, hogy a közjavak iránti kereslet gyakran nem jelenik meg adekvát módon és teljes mértékben a piacon. Éppen korunkban egyre fontosabbá válik a társadalomban és a gaz-

daságban egyaránt, hogy jó egészségügy, köznevelés és oktatás, közbiztonság legyen és sok más közszolgáltatás is jól működjön. A szabadság és egyenlőség alapfeltételezése és abszolutizálása a liberalizmus súlyos tévedése. A szegénység, a betegség és a tudatlanság alapvető akadály az emberek jórésze számára abban, hogy megfelelő munkát találjon és jó színvonalon élhessen. Muzslay István rámutat, hogy

„a képzetlen ember éppoly kevésbé szabad, mint az anyagilag nincstelen. A megfelelő műveltség és szakképzés hiánya megakadályozza abban, hogy szabadon élhessen a lehetőségekkel.” [Muzslay I. (1995), 48–49. old.]

A szerző részletesen elemzi az értékteremtés és az értékelméletek tartalmát és következtetéseit. Világos körképet nyújt a piaci áralakulás mechanizmusairól, a keresletet és kínálatot meghatározó tényezőkről és a jövedelmek alakulásáról. „A társadalmi rendszer és a gazdasági rend” című részben az egyén és a közösség viszonyát meghatározó tényezők szerepének kifejtése után szembesíti egymással a liberalizmus, a szocializmus és a szociális piacgazdaság eszmei rendszerének alapvető vonásait. Muzslay jól összefoglalja mindhárom eszmei rendszer lényegét a gazdaság működésére vonatkozó fő állításaik tükrében:

„A gazdasági liberalizmus szerint a gazdaság önmagára hagyva működik a legtökéletesebben. A jól felfogott önérdék és a szabad verseny olyan összhangra vezeti az egész közgazdaságot, amely nemcsak az egyén, hanem a közösség javát is a lehető legjobban szolgálja. Az önérdék a hajtóerő, amely erőfeszítésre indítja az embereket; a verseny pedig az a szabályozó, amely a közjó szolgáltatára kényszeríti az önérdéket, mert mindenki csak úgy boldogulhat, ha arra a helyre áll, ahol a legjobban szolgálja a közösséget is. Minden külső beavatkozás eltéríti a közgazdaságot ettől az ideális állapottól, mivel nem engedi szabadon működni a benne rejlő erőket.” [Muzslay I. (1995), 116. old.]

A gazdaság működése azonban nem vezet automatikusan az egyensúly és a fejlődés spontán létrejöttéhez. A szabad verseny a történelemben önmaga ellentétébe fordult, monopóliumokhoz és oligopóliumokhoz vezetett. A manchesteri kapitalizmus a társadalom széles rétegei számára nem szabadságot, hanem

kiszolgáltatottságot hozott, a pénztőke szolgásgát. Joggal emeli ki Muzslay azt is, hogy „*a korlátlan szabadság nem szabadság, hanem szabadosság és önzés*”. [Muzslay I. (1995), 117. old.]

Az ordoliberalis iskola felismerte és több ponton elítélte a klasszikus liberalizmus visszasságait, a rend és a szabadság összeegyeztetését sürgette. Wilhelm Röpke, Walter Eucken, Alexander Rüstow és társaik az Egyház szociális tanítására építve, a gazdasági hatékonyság és az igazságos jövedelemelosztás összekapcsolásával a szociális piacgazdaság eszmerendszerének kidolgozásában is jelentős részt vállaltak. A vadkapitalizmussal és a tervutasításos gazdasággal szemben a szociális piacgazdaság nagymértékben épít a társadalom tagjainak önálló kezdeményezése mellett felelősségükre és szolidaritásukra is. A szolidarizmus eszmerendszerének kidolgozásában a jezsuita Heinrich Pesch (1854–1926) alapvető szerepet játszott. A szolidarizmus alapja az ember és a közösség szolidaritása, kölcsönös felelőssége és egymásrautaltsága, s ehhez kapcsolódóan a szubszidiaritás (kisegítés) elve. Az egyéni és a közösségi jólét kölcsönösen függnak egymástól. Az ember nemcsak egyén, hanem személy, személyes szabadsága és felelőssége elválaszthatatlanul összefügg. A személyes szabadság és a közösségi kötődés együttes meglétéből súrlódások, feszültségek származnak, amelyek feloldását, kezelését célozza a szubszidiaritás elve. Muzslay így ír erről:

„A szubszidiaritás elve azt kívánja, hogy mindazt, amit az egyes ember vagy pedig egy kisebb közösség céljának megfelelően meg tud valósítani, azt a nagyobb közösség vagy az államhatalom ne sajátítsa ki önmagának. Ha ezt tenné, megsértené az ember személyi szabadságát, felelősségtudatát, és lehetetlenné tenné az öntevékenységet. Az államhatalom támogassa azonban az embert és a kisebb közösségeket, amennyiben erre rászorulnak, és tevékenységük megfelel a közjó érdekeinek.” [Muzslay I. (1995), 131. old.]

Muzslay István külön pontban foglalja össze a szociális piacgazdaság lényegét. Ebben a rendszerben a piac szabadsága a gazdálkodó ember személyi jogaira, szabadságára és döntéseire épül, míg a szociális jelleg a közjó és a társadalmi igazságosság érvényesítését hivatott biztosítani a szociális célú jövedelem-újraelosztás és a szociálpolitika révén. A szociális piacgazdaság lehetővé teszi a piaci mechanizmus fogyatékoságainak és a gazdasági konjunktúra hullámlása miatt fellépő problémák kezelését, a társadalmilag megfelelő jövede-

lemelosztást és széles társadalmi rétegek számára a tulajdonképzést. A szociális piacgazdaság fogalmát elsőként Alfred Müller-Armack használta 1946-ban. Tartalmát ugyanő, valamint Röpke, Rüstow, Eucken dolgozták ki, a stratégiát és programot Konrad Adenauer és Ludwig Erhard ültették át a gyakorlatba. Muzslay István összefoglalása szerint:

„A szociális piacgazdaság alapján a szabad, önfegyelemre képes, felelősségtudattal rendelkező, kezdeményezésre, gazdasági tevékenységre és magántulajdonra törekvő ember áll, aki normális körülmények között önmagáról gondoskodni tud. Az emberi személy mint szabad és önálló polgár a szociális piacgazdaság embereszménye. A valós ember természetesen csak tökéletlenül valósítja meg ezt az eszményt. Értelme korlátozott, akarata hajlamos úgy a jóra, mint a rosszra. Képes éppúgy építésre, mint rombolásra. Amit pillanatnyi érdekének tekint, ütközésbe kerülhet a saját és a közösség valódi érdekével. Az egyéni és a közösségi érdekek konfliktusmentes harmóniája a múlt század liberális közgazdászainak illúziója, utópia. Az egyetértésre és az együttműködésre való törekvés viszont előfeltétele a szociális piacgazdaságnak.” [Muzslay I. (1995), 134. old.]

A piacgazdaság azonban önmagában még nem szociális, a szociális törvényhozás révén, annak érvényesítésével válik azzá. A szociális biztonság biztosítója a magántulajdonnak és a szabad vállalkozásnak, a javak és szolgáltatások megfelelő elosztása révén. A szociális piacgazdaság működéséhez elengedhetetlenek az erkölcsi értékek; az emberi méltóság megbecsülése, a becsületesség, az igazságra és a közjóra való törekvés. Ez a rendszer lehetővé teszi a gazdasági érdekellentétek békés megoldását, a szociális igazságosság és a szolidaritás érvényesítését. Ebben az egyének, a szociális partnerek és az állam közreműködése elengedhetetlen szerepet játszik. Fontos tanulság, hogy a gazdasági eredményesség és a társadalmi szolidaritás nem ellentétesek, hanem kiegészítik egymást. A rendszerváltó országokban számos ok és befolyás miatt a rajnai szociális piacgazdasági modell helyett hosszú ideig az angolszász liberáliszmus került előtérbe a gyakorlatban. Az önérdek zabolátlan követésével, a korlátlan pénzspekuláció okozta zavarokkal, a szélsőséges individualizmus rombolásával szemben a szociális piacgazdaság az emberi személy méltóságát, az etikus magatartást, a teljesítményorientációt, a szociális felelősségvállalást, az egyéni érdek és a közjó összeegyeztetését állítja a középpontba.

A szerző kifejti, hogy a közhatalomnak a szubszidiaritás elvének megfelelően kell a gazdaság működési keretfeltételeit megteremtenie, a társadalom tagjainak, csoportjainak gazdasági tevékenységét a közjó érvényesítése szempontjából kontrollálnia a gazdasági és szociális törvényhozás, valamint a versenypolitika révén. A verseny akkor tölti be a feladatát, ha ösztönöz a teljesítményre és az innovációra, az új szükségletekre történő reagálásra, az új termelési módszerek és technológiák gyors bevezetésére. A piacon csak a fizetőképes kereslet jelenik meg, ezért a társadalom szegényebb rétegei gyakran alapvető szükségleteiket sem tudják megfelelően kielégíteni a fizetőképességük korlátozottsága miatt, így a szociálpolitikára, családpolitikára fontos korrektív szerep hárul. Elgondolkodtató a szerző kifejtése arról, hogy

„a piaczgazdaság az egyéni gazdaságok milliói kölcsönös kapcsolatainak bonyolult egymásba fonódása, a szabadság és a rend szintézise. Sem a szabadság, sem a rend nem tökéletes, mert magán viseli az emberi lét tökéletlenségeit. A szabadság és a renddel együttjáró *kötöttség sokszor ütközik egymással, ami gazdasági zavarokhoz vezethet. Különb a gazdasági egyensúly sem tökéletes, csak viszonylagos. Ennek oka a gazdaság dinamikája, a változások termelési módszerekben, a piaci adottságokban, a fogyasztói szokásokban stb.*” [Muzslay I. (1995), 135. old.]

A „Gazdaság és erkölcs” című fejezet a könyv címében is jelzett központi jelentőségű mondanivaló átfogó kifejtését tartalmazza. Az erkölcsi értékről ezeket írja a szerző:

„Az alapvető erkölcsi érték maga az élet, amelyre a többi mint-egy ráépül. Az önmagára és közösségi életére reflektáló ember olyan értékek felismerésére jut, amelyeket magához méltónak, kíváncsnak, sőt szükségesnek tart úgy az egyéni, mint a közösségi életére nézve olyannyira, hogy azokat a természete megtagadása nélkül fel nem áldozhatja. Ilyen értékek a jóság, a bizalom, a hűség, a becsületesség, az igazságosság, az embertársakkal való szolidaritás stb. Az erkölcsi értékek, az ember és a közösség éltető és rendező erői, az emberi lét legmélyebb rétegeiben gyökereznek. Térben és időben a megvalósítási formáikban változhatnak ugyan, de lényegükben maradandó

természetűek, miként az emberi természet maga.” [Muzslay I. (1995), 140. old.]. Majd ugyanott ezzel folytatja: „Az emberi valóságra épülő természetes erkölcs a hívő ember számára a hit fényében világosabbá válik, megerősödik és eszkatológikus jelleget kap.”

Az alapvető erkölcsi értékeket a XX. század második felében különösen sok pusztító erő rombolta. Nyugaton a hedonista gyakorlati materializmus, Keleten a hitet romboló ateista ideológia és a nyomában jelentkező erkölcsi válság, meghasonlottság és értéktagadás vált a legsúlyosabb társadalmi problémává. Muzslay professzor idézi II. János Pál pápának az 1991-ben kelt „Centesimus Annus” című enciklikáját, amelyben azt írja a pápa:

„Jelentős erőfeszítéseket kell tenni a kommunizmust levetkőzött államok erkölcsi és gazdasági talpraállítása érdekében. Régóta eltorzultak a legalapvetőbb gazdasági kapcsolatok és kihaltak a gazdasági élethez tartozó erények, mint az igazmondás, a megbízhatóság és a szorgalom. Türelmes anyagi és erkölcsi újjáépítésre van tehát szükség, miközben a hosszú nélkülözésben kimerült népek kormányaitól életszínvonaluk érezhető, gyors emelkedését, valamint jogos igényeiknek megfelelő kielégítését várják.” [CA, 27.].

A közgazdaság-tudomány történetének kezdetén Adam Smith még „A nemzetek gazdagsága” című gazdasági főművét megelőzően, 1759-ben megírta „Az erkölcsi érzületek tana” című munkáját, amelyben kifejtette, hogy a piacgazdaság megfelelő működéséhez nélkülözhetetlen az erkölcsi alap. Rámutatott az erkölcs fontos szerepére az emberi magatartásban és az üzleti életben. David Ricardónál és követőinél a történelmi, társadalmi és erkölcsi megfontolások egyre inkább háttérbe szorultak, sőt gyakran mellőzték azokat. Ezzel szemben a teleologikus szemlélet a közgazdaságot az egyetemes kultúra alkotórészének tekinti.

A gazdaságot nemcsak mennyiségek határozzák meg, hanem a minőség és az emberi célkitűzések. A tisztán mennyiségi elemzés elhanyagolja a gazdaság személyi, társadalmi és minőségi vonatkozásait, holott a gazdasági tevékenységek következményeit egyre inkább az emberre, a társadalomra és a környezetre gyakorolt hatásaik tükrében kell elemezni, megítélni és szabályozni. A természetrombolás megállítása és megfordítása egyre inkább létkérdés és erkölcsi felelősség. A gazdálkodás és az erkölcs viszonyáról azt írja Muzslay:

„Lehetetlen, hogy megértsük az ember gazdasági tevékenységét életének más, nem gazdasági vonatkozásaitól függetlenül. A klasszikus közgazdasági elmélet képtelen volt megérteni a gazdálkodót, akinek számára a gazdasági célkitűzések megvalósítása nem öncél, hanem eszköz magasabb céljai szolgálatában, amelyeket erkölcsi megfontolások döntően motiválnak. De maga a gazdálkodás is feltételezi az erkölcsi rendet. A gazdálkodást etikai tartalom nélkül csak az képzelheti el, aki sem a gazdálkodás, sem az erkölcs fogalmával nincs tisztában.” [Muzslay I. (1995), 145. old.]

A csereforgalomról szólva hozzáfűzi a szerző, hogy

„a csereforgalom alapján nem csak az önérdek, hanem a kölcsönös bizalom is áll. A hitel (*credit, credere*, hinni, bízni) nélkülözhetetlen a gazdasági életben. Hazugságra és csalásra nem épülhet ésszerű és célszerű gazdasági tevékenység” (Uo. 145. old). A javaknak az embert kell szolgálniuk. „Az anyagi jó csak akkor jó, amikor az embernek jó, ha az ember szellemisége felemeli az erkölcsi rend magaslatára.” (Uo. 146. old.).

A vállalkozót a közgazdaságtan sokáig csak befektetőként (beruházóként) és munkaadóként kezelte. A. Marshall volt az, aki a három klasszikus termelési tényező (föld, tőke, munka) mellett negyedikként a szervezést említette. J. Schumpeter már kiemelt szerepet szentelt a vállalkozó szerepének. Szerinte a vállalkozó a gazdaság mozgatóereje. J. Schumpeter a vállalkozót alkotónak tartotta, az innovációt pedig „kreatív rombolásnak”, ami a fejlődés mozgatórugója, mivel lerombolja az elavultat és újat teremt.

Muzslay István J. Galbraith munkásságából azt emeli ki, hogy:

„Az ember nem azzal válik vállalkozóvá, hogy tőketulajdonos, hanem képességei által. Csak akkor tudja megfelelő módon betölteni a szerepét, ha vállalkozókészséggel, szakképzettséggel, tapasztalattal és emberismerettel rendelkezik. Emberi magatartása munkatársaival, ügyfeleivel és vetélytársaival szemben döntő jelentőségű.” [Muzslay I. (1995), 149. old.]

Az üzleti etika alapvető kérdése a vállalkozó társadalmi felelőssége. Muzslay István ezzel kapcsolatban összefoglalja:

„A vállalat maga nemcsak pénzgyártó üzem, hanem emberi közösség, amelyben nemcsak anyagi javak termeléséről van szó. A mindennapi munka emberi kapcsolatokat is teremt, amelyek hatása magán a termelésen is megmutatkozik. Az egészséges vállalat erkölcsi értékeket is termel, amelyek az egyetértés, bizalom, munkaszeretet, szolidaritás, szolgálatkészség stb. A vállalkozás természete szerint nemcsak gazdasági, hanem társadalmi tevékenység is.” [Muzslay I. (1995), 151. old.]

A tudományos-technikai fejlődés új hulláma szükségessé teszi a humán tőke gyarapítását, mivel az a fejlődés egyre fontosabb tényezőjévé válik. Az átlagos és átlagon aluli munkaerő korunkban egyre inkább leértékelődik, a magasan képzett emberi erőforrás viszont felértékelődik a gazdaságban és a társadalomban egyaránt.

A közhatalomnak fontos szerepe van a közjó biztosításában. A valóságban azonban azt találjuk, hogy különböző, gazdaságilag, pénzügyileg erős érdekcsoportok a közjó kárára befolyásolják a gazdasági és politikai döntéseket. A szabadság és kööttség viszonyával kapcsolatban elméleti és gazdasági szempontokat is vizsgál a szerző. Megállapítja, hogy

„az embert a legmélyebb énje, lelki és szellemi kiteljesedésének a vágya a végtelenbe hajtja. A szabadság olyan varázsszó, amelybe bele van építve az ember minden vágya, eszménye és célja. Ugyanakkor állandóan érzi, tapasztalja, hogy lehetőségei nem végtelenek. Fizikai, biológiai és társadalmi létének szükség-szerű következményei a kööttségek. Végeredményben mindenki bezárva érzi magát bizonyos adottságok falai közé és meg kell alkudnia a lehetőségeivel.” [Muzslay I. (1995), 156. old.]

Muzslay ezután a szabadság és kööttség problémájával a kollektív szerződések rendszerével kapcsolatban foglalkozik. A szociális partneri viszony, a vállalati döntésekben való részvételi jog (*Mitbestimmung*) kiépült rendszere Nyugat-Európában új korszakhoz vezetett. Megjelent és egyre inkább kiépült a jóléti állam, amely az állami beavatkozás túlbujánzásához, az állami bürokrácia túlzott növekedéséhez és a kultúra nagyfokú materializálódásához vezetett.

Ennek ellensúlyozására újból előtérbe kell(ene) helyezni a szubszidiaritás és szolidaritás egymást kiegészítő, egymásra épülő rendszerét. Az ember és a társadalom a szabadság és kötöttség dialektikus feszültségei közepette fejlődik tovább.

2. Mezőgazdaság és agrárpolitika az Európai Unióban

Muzslay István két, a *Távlatok*ban megjelent cikkében foglalkozott egy nagy horderejű problémával, az Európai Unió agrárhelyzetével és mezőgazdasági politikájával. „Az Európai Unió agrárpolitikája” című, 2001-ben publikált cikkében arról ír, hogy a mezőgazdaság helyzete súlyos kérdéseket vet fel. Az agrárszektor részesedése a nemzeti jövedelem megtermelésében és a foglalkoztatásban történelmi tendenciaként rendkívül visszaesett. A XX. század elején még Európa-szerte az agrárium döntő súlyú volt a termelésben és a foglalkoztatásban is; az aktív lakosság több mint felét foglalkoztatta Nyugat-Európában, Közép- és Kelet-Európában pedig mintegy háromnegyedét, nagy szezonális munkanélküliség mellett. Napjainkban a mezőgazdaság részesedése a termelésben és a foglalkoztatásban Nyugat-Európában alig két-három százalék, sőt Nagy-Britanniában és Németországban két százalék alatti. Indokoltan emeli ki Muzslay, hogy ennek ellenére a

„mezőgazdaság nélkülözhetetlen szerepet játszik az egészséges természeti környezet ápolásában és megelőzésében. Az élelmiszeripar alapanyagokkal és a lakosság közvetlen fogyasztási termékekkel való ellátásán kívül ez a felelet a felvetett kérdésre. Rendkívüli körülmények között, pl. háborúk esetén tapasztalhatjuk, hogy milyen óriási fontosságú az élelmiszerellátás. Az ember szükség esetén csaknem minden terméket elad, hogy a szükséges élelemhez jusson. Napjainkban súlyos problémát jelent az, hogy amíg a mezőgazdaság termelékenysége a technikai fejlődés következtében állandóan növekszik, a termékek iránti kereslet nagy fokban rugalmatlan; a fejlett államokban alig emelkedik, mivel a demográfiai helyzet stagnál: a kínálat felülmúlja a keresletet. Mindez a szabadpiaci rendszerben a mezőgazdasági termékek árainak csökkenését idézi elő, és aláássa a termelés jövedelmezőségét olyannyira, hogy még a termelési

költségek megtérülése is kérdésessé válik.” [Muzslay I. (2001), 70. old.]

Ezzel a tömör összeggel a szerző jól elénk tárja a mezőgazdasági helyzet kulcstényezőit. Az EU agrárpolitikája a kezdetektől, az 1957. évi Római Szerződés óta nemcsak a közösség tagországaiban, hanem a kívülálló országokban is nagy mértékben meghatározza a mezőgazdaság termelési és értékesítési lehetőségeit. Muzslay István bemutatja, hogy a közös piaci agrárpolitika három pillerre épül: a közös piacra, az ártámogatásokra és a protekcionizmusra. A közös agrárpiac létrehozásához közös agrárpolitika és támogatási rendszer kialakítására volt szükség. A mezőgazdasági termékekre nyújtott garantált minimális felvásárlási ár biztosította a termelők számára a biztonságot és a jövedelmezőséget, de súlyosan megterhelte a közös költségvetést, krónikus túltermeléshez vezetett és pénzügyi terhet jelentett az adózóknak és a fogyasztóknak. A szerző tanulmányában bemutatja, hogy az EU (korábban EGK) közös agrárpolitikája milyen tartós problémákat okozott. Joggal hangsúlyozza azt is, hogy

„[a] mezőgazdaság, sokkal inkább, mint a közgazdaság többi szektora, felveti a társadalmi kérdést az egészséges természeti környezet ápolásával, megőrzésével, a termékek minőségével (genetikai manipuláció), a kultúrával és általában egy sajátos életmóddal kapcsolatban, amely nagy emberi értékek hordozója.” [Muzslay I. (2001), 71. old.]

Fő következtetése, hogy olyan megoldásokra kell törekedni, amelyek gazdaságilag és etikailag egyaránt igazolhatók.

Muzslay professzor 2002-ben jelentette meg az „Az európai agrárpolitika reformja” című cikkét. Ebben összefoglalja az EU agrárpolitikájának és árpolitikájának következményeit, majd a mezőgazdasági politika reformjának indokait írja le, s bemutatja az első lényegi reform elindítása utáni korszak fő fejleményeit. Ez az agrárreform 1991–1992-ben indult, ami Mc Sharry nevéhez fűződik. Fő célkitűzése arra irányult, hogy az agrártermelők megfelelő szintű jövedelmének elérését támogassák, vagyis a mezőgazdasági ágazatban elérhető jövedelem átlagos szintje ne legyen alacsonyabb, mint a nemzetgazdaság átlagában. Jelszószerűen: a termelőket támogassuk, ne a túltermelést! Muzslay két fő meglátását; a családi gazdaságok szerepének fontosságát és azt, hogy a közös agrárpolitikán belül a mezőgazdasági terméktámogatásról egyre inkább át kell

helyezni a hangsúlyt a vidékfejlesztésre, azóta az idő igazolta. Muzslay István cikkében ezt írja:

„Az európai mezőgazdaság lelke, a családi kisgazdaság a kétfajta gazdálkodás szorításába kerülhet, a kevésbé termékeny területeken meg is szűnhet a környezet kárára és a földterület elparlagosodására [...]. Az EU-nak nagyobb figyelmet kell szentelnie a vidékfejlesztésre. Jelenleg az évi költségvetésnek csak 10 százaléka szolgál erre. Ez jelenti talán a legnagyobb szakadékot a társadalom környezetvédelmi várakozásai és a valóság között.” [Muzslay I. (2002), 462. old.]

A magyar mezőgazdasággal kapcsolatos fő teendőket Muzslay István abban látta, hogy versenyképes gazdasági környezetet kell teremteni, fejleszteni kell a termelési technológiákat és környezetbarát módon biztonságos, egészséges, jó minőségű élelmiszereket kell termelni. Azt is kifejti, hogy a magyar élelmiszertermelés esélyei jók, mert az ország a termőföld minősége és a munkaerő terén előnyben van az EU-tagállamok jórészéhez képest. Sajnos a cikk megírása óta eltelt időben a magyar agrárium nehézségei súlyosbodtak, de a legutóbbi években számos családi gazdaság jó gazdálkodásának is tanúi vagyunk. Máig érvényes azonban a szerző megállapítása, hogy *„[a] versenyképesség szempontjából a piaci és pénzügyi infrastruktúra területén a legjelentősebb a magyar mezőgazdaság lemaradása.”* [Muzslay I. (2002), 463. old.]

3. A liberális kapitalizmus keresztény kritikája

Muzslay István 1993-ban publikálta „A liberális kapitalizmus keresztény kritikájához” című cikkét. A cikk gondolatmenete részben elővételezi azt, amit később, az 1997-ben megjelent „Az Egyház szociális tanítása” című könyvében kifejtett. Kiindulópontja, hogy

„amíg a hatvanas évek gazdasági konjunktúrája mindenütt felkeltette a szüntelen előhaladásba vetett optimista hitet, a század-vég szellemi légköre a kijózanodás jeleit mutatja. A társadalmat fenntartó erkölcsi értékek romlása egyre nyugtalanítóbbá válik. Nemcsak Amerikában, hanem Európában is gomba módra szaporodnak az „üzleti etika” tanszékei. A keresztény szociális

tanítás régen elfelejtett egyes alapelvei (így pl. a szolidaritás és a szubszidiaritás elve) divatossá válik. De ne essünk újra naiv optimizmusba! A szépen hangzó szavak háttérében sokszor utilitarista megfontolások állnak a kapitalizmus legitimációjára és gazdasági hatékonyságának növelésére.” [Muzslay I. (1993), 156. old.]

Muzslay idézi D. Bell amerikai szociológust, aki úgy vélte, hogy a válság legfőbb oka a valláserkölcshanyagolása, amelyre eredetileg a kapitalizmus épült. Muzslay cikkéből is kiderül, hogy az állítás második felével nem érthetünk egyet. A szerző tárgyilagosan megállapítja, hogy

„[a] kapitalizmussal kapcsolatos mai eszmecsere nem korlátozódik a gazdaság és erkölcs viszonyára. A kapitalizmus és a kereszténység kapcsolatának alapvető kérdései kerültek az előtérbe. Egyesek a kereszténységben a liberális kapitalizmus legitimációját vélik felfedezni; mások azt éppen a keresztény hitvallás alapján radikálisan elvetik.” [Muzslay I. (1993), 156. old.]

Muzslay cikkének a liberális kapitalizmus keresztény legitimációját ismertető része elé kérdőjelet tesz, majd ismerteti az amerikai M. Novak és a francia L. Duquesne de la Vinelle felfogását. Vinelle szerint az Egyház szociális tanítása „*nem szentel elég figyelmet a piac szerepének. Egyoldalúan hirdeti az osztó igazságosságot a csereigazságosság kárára. amelynek legjobb kifejezése a szabadpiac.*” [Muzslay I. (1993), 156. old.] Muzslay szerint a kapitalizmus árnyaltabb legitimációjának képviselője P. Koslowski, aki különbséget tesz a kapitalizmus és a szociális piacgazdaság között és elismeri az utóbbinak emberi és keresztény értékeit.

Cikkének második részében a szerző II. János Pál pápának a „Centesimus annus” című enciklikájára hivatkozik:

„II. János Pál pápa elismeri és kimondottan hangsúlyozza a szabadpiaci gazdaság, a vállalkozás és a haszon pozitív értékét. Közben megállapíthatjuk, hogy az enciklika sok minden más, ugyancsak fontos kérdésre hívja fel a figyelmet, amelyekről a liberális kapitalizmus legitimációjának a hívei elfeledkeztek, így pl. azt, hogy a gazdaság az emberi életnek csak az egyik dimenziója, hogy a szabadpiaci rendszer képtelen arra, hogy az

ember és társadalom minden igényét kielégítse, hogy a korlátlan szabad verseny a társadalom romlására vezet, hogy az egyéni érdekek hajszolása nem valósítja meg a közjót, és nem biztosítja a javak igazságos elosztását stb.” [Muzslay I. (1993), 157. old.]

4. A gazdaság az Egyház szociális tanításának tükrében

Muzslay István életművében a „Gazdaság és erkölcs” című műve mellett kiemelkedő jelentőségű „Az Egyház szociális tanítása” című könyve, amely teológiai, történelmi, társadalomtudományi és közgazdasági szempontból egyaránt átfogó alkotás. A teológiai és társadalomtudományi dimenziót egyértelműen elsődlegesnek tekintem, azonban e tanulmány keretében csak a mű közgazdasági vonatkozásaival foglalkozom.

„Az Egyház szociális tanítása” című könyvének bevezetőjében Muzslay István kifejti, hogy az országok gazdasági és társadalmi problémái megoldására *„a járható út az integrális humanizmus útja: az ember a maga teljességében, önmagához, a Teremtőjéhez és az embertársaihoz való viszonyában.”* [Muzslay I. (1997), 8. old.]

A szociális kérdés exponálásaként a szerző bemutatja a rabszolgaság és a jobbágyság rendszerét, majd a munkáskérdés kialakulását a XIX. századi manchester-kapitalizmusban. Muzslay István az Egyház szociális tanításának alapelveit tárgyalva az ember személyi méltóságából indul ki. Mivel az ember Isten képmása, nem tekinthető pusztán termelési tényezőnek. Az ember munkája révén nemcsak hasznos javakat, szolgáltatásokat hoz létre, hanem kifejleszti és tökéletesíti képességeit. Az emberi erőforrás a végzett munka révén gyarapodik, egyre értékesebbé válik és kiteljesedik. A gazdasági és technikai fejlődést az ember szolgálatába kell állítani. E humanizáció nélkül az a veszély fenyeget, hogy az ember nem felszabadul, hanem szolgaságba süllyed.

Az emberi munka elsőbbségét tárgyaló fejezetben a szerző rámutat, hogy

„[a] munkának nemcsak egyéni, hanem társadalmi vonatkozásai is vannak. A közgazdaság jellegzetessége a munkamegosztás, amely egy nagy közösségbe forrasztja össze az egész társadalmat. A társadalom tagjai kölcsönösen függnek egymástól, és munkájukkal a közösség javát is szolgálják.” [Muzslay I. (1997), 98. old.]

A gazdálkodás kezdetleges fokán csak két tényező szerepelt; a természet és a munka. Az ember alkotóképessége révén hozott létre előbb kezdetleges, majd egyre fejlettebb termelőeszközöket. Ezáltal lehetővé vált a termelőeszközök (dologi tőke) és a megtakarítások révén a pénztőke felhalmozása. Korunkban pedig a humán tőke kerül egyre inkább előtérbe mint az értékalkotás legfontosabb eleme. Muzslay írja:

„Szigorú értelemben az emberi képességek, a tudás, a szak-képzettség és minden, ami a gazdasági tevékenységet elősegíti, tőke. Ebben az értelemben a nevelés, az iskolázás, a szakoktatás, a tudományos kutatás stb. a társadalmi tőkeképződés nélkülözhetetlen tényezője.” [Muzslay I. (1997), 99. old.]

Az emberi munka értékéről szólva a munkásság jogaival XIII. Leó pápa is foglalkozott 1891-ben nagy jelentőségű „Rerum Novarum” című enciklikájában. Megállapította, hogy a tőkejavak tulajdonosai és a munkavállalók a termelési folyamatban kiegészítik egymást. XI. Pius pápa rámutatott, hogy a munkásember méltósága nem lehet csere tárgya, mint akármilyen más termék. II. János Pál pápa pedig kifejtette, hogy

„emlékeztetnünk kell egy olyan elvre, amelyet az Egyház szüntelenül tanított. Ez pedig a munka elsőbbsége a tőkével szemben. Ez szorosan kapcsolódik a termelési folyamathoz, amelyben a munka az elsődleges létrehozó ok, míg a tőke a termelési javak összességében mindig csak eszköz. Minden, amit a tőke fogalma magába foglal, nem egyéb, mint a dolgok összessége. Csupán az ember a munka alanya.” [LE 51, 56., idézi Muzslay I. (1997), 101. old.]

Muzslay arról ír a IV.2. alfejezetben, hogy az emberi munkát nem lehet pusztán gazdasági szempontból tekinteni. Idézi II. János Pál „Laborem Exercens” című enciklikáját, amely szerint feltétlenül szükséges, hogy *„elismerést nyerjen a személynek a dolgok feletti és az emberi személynek a tőkével, a termelést elősegítő javakkal szembeni elsőbbsége”*. [LE 61., idézi Muzslay I. (1997), 102. old.]

Az Egyház szociális tanításának dokumentumai nagy figyelmet szentelnek annak, hogy a munka tegye lehetővé az emberi személyiség kifejlesztését és tökéletesítését. Ebben a munkafeltételeknek és a körülményeknek nagy szerepe

van. A fejlődés lehetővé és indokolttá teszi a munkaidő csökkentését, a szabadidő növelését a pihenés, a regenerálódás és a szellemi gyarapodás érdekében.

Az igazságos munkabér nagy jelentőségű gazdasági és társadalmi kérdés. A szerző ismerteti a klasszikus közgazdasági iskola „természetes árhoz” kapcsolódó meghatározását. Eszerint a munkaidő piaci ára, azaz a munkabér a „természetes ár” körül ingadozik és a munkaerő újratermelési költségének felel meg. Ez az egyensúlyi ár, amelynek alapján a munkabér a munkás és családja számára a mindenkori létfenntartást biztosítja, de annál többet nem. A XIX. századi liberális felfogás szerint a munkaerő olyan áru, amelyet tulajdonosa, a munkás a munkaadójának elad. F. A. Hayek, a XX. századi liberalizmus képviselője is azt tartotta szükségesnek, hogy a munkabérek folyamatosan alkalmazkodjanak a munkaerőpiaci kereslethez és kínálathoz. Ezért a liberálisok fel sem vetették az igazságos munkabér gondolatát, amely viszont az Egyház szociális tanításában jelentős helyet foglal el. II. János Pál pápa szerint:

„A társadalmi etika sarkponti problémája az elvégzett munkáért járó díjazás. A jelen körülmények között ugyanis nincs fontosabb az igazságosság megvalósításának, mint a munkabér. A munkabér az a konkrét út, amelyen keresztül az emberek zöme hozzáférhet azokhoz a javakhoz, amelyek közös használatra vannak rendelve, akár a természet javaihoz, akár a megtermelt javakhoz. Ebből következően pontosan az igazságos bér lesz minden esetben az egész társadalmi és gazdasági rendszer igazságosságának a bizonyossága és igazolja a rendszer helyes működését.” [LE 87–88., idézi Muzslay I. (1997), 107. old.]

Muzslay István rámutat, hogy a dolgozó ember személyisége megjelenik az alkotásaiban, ezáltal személyi értéké válik, amely nem azonosítható az anyagi javakkal, azok keresletével és kínálatával. A munkabér ezért nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi kérdés is. Fontos szempont, hogy az ember a munkaviszonyában is megtartja személyi méltóságát és áruba nem bocsátható jogait.

A szociális piacgazdaságban a munkabér a szociális partnerek szerződéses megegyezése szerint alakul, tükrözi a munkatermelékenység és rentabilitás alakulását, a kölcsönös felelősséget és a társadalmi szolidaritást. Az államnak közvetítő szerepe van, ha a felek nem tudnak egyezsége jutni. Az igazságos bér és a valóságos bér között a valóságban állandó feszültség van.

Már XII. Leó pápa arra hívta fel a figyelmet, hogy a munkabér nem lehet pusztán a munkás és a munkaadó közötti alku kérdése, mert a munkás a

munkaadónál kedvezőtlenebb pozícióban van. A munkabérnek fedeznie kell a munkás és családja tisztességes megélhetését és gyermekeinek felnevelését is. A bérnek elegendőnek kell lennie arra, hogy a munkavállaló részesedhessen a szellemi, kulturális javakból és biztonsága érdekében tartalékot képezhessen a jövőre.

XI. Pius pápa az igazságos munkabér megállapításánál három szempontot tartott fontosnak: a munkás és családja tisztességes megélhetését, a vállalat teherbíró képességét és a közjó érvényesítését. Fontosnak tartotta azt is, hogy a munkások bizonyos mértékben társtulajdonossá válhassanak, részt vehessenek a vállalati döntésekben és részesedjenek a vállalati tevékenység hasznából. XXIII. János pápa sürgette a dolgozók tényleges és felelősségteljes részvételét a vállalatok működésével kapcsolatos döntésekben, amelyektől saját sorsuk és családjuk megélhetése függ.

A munkabérrel kapcsolatos egyházi megnyilatkozásokban XIII. Leó pápa óta folyamatosan nagy hangsúlyt kap a családi bér. II. János Pál pápa kiemelte a családi bér és a szociális juttatások (családi pótlék, beteg- és balesetbiztosítás, a fizetett szabadság) és a megfelelő nyugdíj fontosságát. A szolgáltatások legyenek elegendőek a család szükségleteinek fedezésére, biztosítsák a gyermekek jó színvonalú ellátásának és neveltetésének költségeit mindaddig, amíg felnőve saját magukról tudnak gondoskodni. A pápa az anyai hivatás megbecsülésének, társadalmi újraértékelésének fontosságát sürgetően szükségesnek ítélte [LE 89–92.].

Az igazságos munkabér kérdése szorosan összefügg a pénz értékállóságának problémájával. mivel az infláció elértekteleníti a béreket és a nem indexált jövedelmeket, s különösen a szegényeket sújtja. II. János Pál pápa is szólt a pénz értékállósága biztosításának fontosságáról [CA 19.], a szegény népek eladósodásának problémájáról [CA 35.] és a nemzetközi pénzügyi és valutáris rendszer reformjának szükségességéről [SRS 43.].

Muzslay István foglalkozik a javak egyetemes rendeltetésének kérdésével is. A javak társadalmi hasznossága jobban érvényesül általában a termelő javak magántulajdona révén, mint közös birtoklás esetén. Muzslay összefoglalja a pápák legfontosabb idevágó tanítását. XIII. Leó pápa a magántulajdont az ember természetadta jogának tekintette. A magántulajdon alapját a természetjogban találjuk meg. Az ember előbb van, mint az állam. Az állam a magántulajdon jogát nem törölheti el, csak annak alkalmazását szabályozhatja a közjó érdekében [RN 3–6., 35.].

XI. Pius pápa kiemelte a magántulajdon kettős jellegét: egyéni és közösségi rendeltetését. Hangsúlyozta azt is, hogy a Teremtő a föld javait az egész embe-

riség nagy családja szolgálatára rendelte. A magántulajdon intézménye is – jó működése esetén – ezt szolgálja.

XXIII. János pápa a magántulajdonnal kapcsolatban három fontos tendenciára hívta fel a figyelmet:

1. Korábban az emberek a magántulajdon gyarapodásában látták a jövőjük biztonságát, ma már az időközben kialakult társadalombiztosítási rendszertől várják azt.
2. Egyre többen inkább a magasabb képzettségre és szaktudásra törekşenek, mint a tulajdonszerzésre. A tudással, munkával szerzett jövedelmet biztosabbnak ítélik, mint a tőkejövedelmeket.
3. A nagyvállalatokban egyre inkább elválnak a tőketulajdon és a vezetés szerepe.

XXIII. János pápa nyomán Muzslay István kifejti, hogy hiába ismerjük el az ember jogait a gazdasági tevékenységben, ha nem rendelkezik a jogai gyakorlásához szükséges eszközökkel.

VI. Pál pápa a népek haladásának kérdéseiről szóló „Populorum Progressio” című enciklikájában világosan írt a javak egyetemes rendeltetéséről:

„Ha a föld arra van teremtvé, hogy mindenkinek biztosítsa a megélhetéshez szükséges javakat és mindenkit ellásson a haladás eszközeivel, akkor mindenkinek joga is van arra, hogy a földön megtalálja, amire neki szüksége van. [...] Minden más jog, a javak tulajdonához és a cseréjéhez való jog is, ennek alá van rendelve. A magántulajdon senki számára sem képez abszolút és feltétel nélküli jogot.” [PP. 22–23., idézi Muzslay I. (1997), 119. old.]

5. Szolidaritás és szubszidiaritás a gazdaságban

A szolidaritás és a szubszidiaritás viszonyát Muzslay István e művében is részletesen megvilágítja, folytatva a „Gazdaság és erkölcs” című könyvében leírtakat. Az összefogás, a szolidaritás az ember létalapja. Az ember a családban, kisebb nagyobb közösségekben éri el kiteljesedését. Ugyanakkor fontos, hogy az ember személyi szabadsága nem társas voltán, hanem szellemi létén alapul. A szolidaritás és a szubszidiaritás viszonyának különleges jelentőséget ad az, hogy miként lehet az embernek a társadalomban a lehető legnagyobb szabadságot és a legkisebb kötöttséget biztosítani. A saját felelősség, az öngondoskodás,

az önkéntes társulások és az állami intézmények működése összekapcsolódik. Az államnak a közjóért viselt felelősségéből következik, hogy szerepet vállaljon a gazdaságban, a gazdaság jó működési feltételeinek biztosításában.

A szubszidiaritás fogalmát és tartalmát XI. Pius pápa határozta meg a legvilágosabban „Quadragesimo Anno” című enciklikájában:

„A társadalomelmélet szilárd és örökérvényű elve az a rendkívülien fontos alapelv, amelyet sem megcáfolni, sem megváltoztatni nem lehetséges; ez így szól: amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azt.” [QA, 79.]

Muzslay István elemzi az állami szerepvállalás méretének és körének átalakulását, kibővülését a XX. század második felében. Rámutat, hogy a gazdasági és társadalmi átalakulás következtében, a közjó biztosítása érdekében az államra egyre nagyobb szerep hárul a közegészségügy, a közoktatás, a társadalombiztosítás és a többi szociális rendszer működtetésében, a tudományos és fejlesztési politikában stb. Muzslay szerint:

„A megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között szükséges lehet, hogy bizonyos feladatokat, amelyeket azelőtt a kisebb közösségek is el tudtak látni, a közjó érdekében, részben vagy teljesen, az állam vállalja magára. Így pl. a közegészség, az alapvető tudományos kutatás, a szükséges infrastruktúra kiépítése stb. Állandóan ügyelni kell azonban arra, hogy a közigazgatás ne váljék áttekinthetetlen, túlságosan is terhes és költséges vízfejjé, amely nemcsak hogy nem segíti, hanem még akadályozza is, és lehetetlenné teszi a társadalom tagjainak és a kisebb közösségeknek öntevékenységét.” [Muzslay I. (1997), 126. old.]

A világ népei, nemzetei egyre inkább függnek a világméretű folyamatoktól, a nemzetközi gazdasági összefonódástól és kapcsolatrendszertől. Ezért XI. Pius pápa már 1931-ben sürgette a népek gazdasági együttműködésének előmozdítását és azt, hogy a nemzetközi intézmények az emberiség életét a közjó szükségleteinek megfelelően alakítsák. A kölcsönös gazdasági függés szükségessé teszi a szolidaritás megvalósítását nemzetközi viszonylatban is. Muzslay István megfogalmazása szerint: *„A szolidaritás nem valami szánalom a szenvedő ember iránt, hanem eltökélt akarat a közjóra, külön-külön és összességben, mert felelősek vagyunk egymásért.”* [Muzslay I. (1997), 128. old.]

A gazdaság keresztény szemléletében a szociális igazságosságnak össze kell kapcsolódnia a szeretettel. Muzslay idézi Platón (Kr. e. 427–347.), aki szerint az igazságosság lényege, hogy mindenkinek meg kell adni a magáét, ami jár neki. Ulpianus (170–228.) római jogász szerint az igazságosság *„tartós és állandó akarat arra, hogy mindenkinek megadjuk azt, amire joga van”*. [Idézi Muzslay I. (1997), 129. old.]

A szociális igazságosság fogalmát XI. Pius pápa a „Quadragesimo Anno” című enciklikájában hangsúlyosan tárgyalja:

„A gazdasági és társadalmi fejlődéssel párhuzamos gazdagságból úgy kell részesíteni az egyes embereket és csoportokat, hogy a társadalom egészének java, a közjó sértetlen maradjon. A szociális igazságosság és a jogszerűség tiltja, hogy az egyik osztály kizárja a másikat a termelés növekedésében való részesedésből.” [CA, 57–58., idézi Muzslay I. (1997), 130. old.]

A neoliberális közgazdász E. A. Hayek viszont a szociális igazságosságot délibábnak tartotta. Szerinte a gazdasági hatékonyság kizárja a piac szerepének korlátozását.

A keresztény szociális tanítás neves képviselői, G. Gundlach, O. Nell-Brenning, J. Messner és J. Pieper a gazdasági és a társadalmi életet a szociális igazságosság alapvetően fontos területeinek tartották. A gazdasági rend akkor felel meg a szociális igazságosság követelményének, ha olyan feltételrendszert teremt, amely lehetővé teszi, hogy az egyének, a vállalatok, a szerveződések megfelelően betölthessék szerepüket, elláthassák feladataikat.

Muzslay István külön alfejezetben foglalkozik a szegények iránti elkötelezettséggel. A szociológusok megkülönböztetik az abszolút és a relatív szegénységet. Abszolút szegénységen azt értik, ha valaki elemi táplálkozási, ruházkodási, lakhatási, létfenntartási szükségleteit nem, illetve alig elégítheti

ki. Relatív szegénységről akkor beszélnek, ha valaki nem rendelkezik elegendő anyagi lehetőséggel ahhoz, hogy abban a közösségben, amelyhez tartozik, az általános, szokásos javakat megszerezhesse. Muzslay fontos megállapítása, hogy *„a szegénység nemcsak a nélkülözéssel, hanem az egyenlőtlenséggel is összefügg”*. [Muzslay I. (1997), 134. old.]

Évszázadokon keresztül a család és a rokonság feladata volt az öregekről, a betegekről, a szerencsétlenül jártakról való gondoskodás. Az ipari társadalom kiépülése, az urbanizáció, a családi közösségek felbomlása a hagyományos gondolkodási rendszerek széteséséhez vezetett. Az állami szociálpolitika és a társadalombiztosítási rendszer fenntartása és finanszírozása egyre súlyosabb problémát jelent a mai Európában. Az aktív lakosság arányának csökkenése és az eltartottak számának és arányának növekedése az ellátó rendszerek finanszírozási válságával fenyeget. Muzslay professzor igen jó történelmi áttekintést ad a szegénygondozás alakulásáról, a szerzetesrendek és a karitatív szervezetek szerepéről és munkájáról. A korunkban tapasztalt új szegénység okait és az Egyház álláspontját jól összegzi a szerző:

„Az Egyház aggódó figyelemmel kíséri az új szegények sorát, akik a gazdasági konjunktúra hullámzásai és a technikai változások következtében a társadalom peremére szorulnak, akik csökkent munkaképességűek, beilleszkedési zavarokkal küzdenek, támogatásra szoruló idősök stb. Helyzetük egyre nehezebbé válik az olyan társadalomban, amely a versengés önző szelleme és a siker hajszolása következtében szinte kivetközni látszik minden emberségből.” [Muzslay I. (1997), 139. old.]

A szükségét szenvedők támogatásában is fontos alapelv a szubszidiaritás, hogy a rászorulóknak talpra állhassanak, szükséghelyzetükből kiszabaduljanak és önfenntartókká váljanak.

6. Korunk gazdasági kulcskérdései és az erkölcsi megújulás szükségessége

Ezután a szerző az erkölcsi megújulás szükségességét és tényezőit mutatja be. Max Weber megkülönböztette a „meggyőződés etikáját” és a „felelősség etikáját”. A meggyőződés Weber szerint abszolút, a felebaráti szeretetre épít és nem evilágból való. A felelősség etikája olyan magatartáson alapul, amelyben

az egyén tudja, hogy saját meggyőződését nem tudja teljesen érvényre juttatni, ezért számolnia kell az adottságokkal és gyakran kompromisszumokat kell kötnie. Ez azonban könnyen értékrelativizmushoz, sőt nihilizmushoz vezethet, ami káros és romboló. Muzslay rámutat, hogy *„korunk problémái megoldásához nélkülözhetetlen az olyan erkölcs, amely az ember méltóságát és jogait tiszteletben tartja és tekintetbe veszi élete horizontális és vertikális dimenzióját egyaránt”*. [Muzslay I. (1997), 140. old.]

A gazdálkodó, dolgozó ember a gazdasági realitások, korlátok és kényszerek közepette tevékenykedik, a valóság talaján kell állnia. Ugyanakkor a gazdaság nem működhet szabály- és normakövetés nélkül, ami etikus magatartást feltételez. Az üzleti életben elengedhetetlen az etikus cselekvés, mivel bizalom nélkül nem működhet a gazdaság. A gazdaság és a társadalom sem érthető meg erkölcsi, szociális vonatkozásaitól függetlenül. Jól mutat rá a szerző, hogy a gazdálkodás, az emberi szükségletek kielégítésére irányuló tevékenység az emberi életnek fontos, de csak egyik dimenziója. Az ember megcsonkítását jelentené, ha csak termelői és fogyasztói szerepére degradálnánk.

A javak és szolgáltatások előállításához különböző termelési tényezők koordinált együttműködésére van szükség, ez pedig kölcsönös bizalmat és felelősségvállalást feltételez. A vállalat nemcsak anyagi javakat és szolgáltatásokat állít elő, hanem emberi kapcsolatok rendszerét is jelenti. A kölcsönös bizalom a csereforgalomhoz is elengedhetetlen. A hitel a *credit* (hinni) szóból származik, így hitelesség nélkül nem működhet a gazdaság. Ennek hiányát, az erkölcsi értékek relativizálódását, sőt tagadását meg tapasztalhatjuk a gazdaság gyakorlati működésében. Gomba módra szaporodnak az egyetemeken az üzleti etikai tanszékek, a gyakorlatban azonban gyakran alárendelik az etikai szempontokat a profitmaximalizálásnak. Az ún. jóléti társadalmat pedig a fogyasztás minél nagyobb növelésére való törekvés jellemzi. Nem a teljesebb lét, hanem a több birtoklás áll előtérben. II. János Pál pápa írja:

„Az ember többet akar, de nem azért, hogy jobb legyen, hanem hogy az életet élvezhesse. Ezért fontos olyan életvitel felépítése, amelyben a valóság, a szépség, a jó utáni vágy és a másokkal való együttműködés minden egyes résztvevő közös növekedését eredményezi, a fogyasztás, a tevékenység és a beruházás döntéseit meghatározza.” [CA, 36.]

Muzslay István jól mutatja be, hogy a gazdaságilag fejlett országokban, a jóléti államokban az anyagi fogyasztás nagymérvű növekedésével, sőt a pazarlással

együtt növekedett a cinizmus, a nihilizmus, az elmagányosodás, a kábítószer-fogyasztás, a deviáns magatartás különböző formái, a banditizmus, valamint az öngyilkosságok száma. Megoldást csak alapvető erkölcsi megújulás hozhat a társadalomban és a gazdaságban egyaránt. A volt szocialista országokban nem a gazdasági válság, hanem az erkölcsi válság a rendszerváltást megelőző évtizedek legsúlyosabb öröksége.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar az „Igazságosabb és testvériesebb világot” című dokumentumában 1996-ban átfogóan bemutatta, elemezte a magyar nép helyzetét, gondjait és világos következtetéseket fogalmazott meg a megújulás érdekében. Muzslay István tömören összegzi e dokumentum tartalmát:

„A Magyar Katolikus Püspöki Kar is világosan látja, hogy az elmúlt évtizedek súlyos károkat okoztak népünk testi-lelki egészségében. Sokakban megtépázták az eszmények és az értékek rendjét. A közerkölcsök megromlása, a korrupció, a politikai hatalommal való önző visszaélés, egyesek tisztességtelen meggazdagodása súlyos teherként nehezedik az országra. Megcsappant az élet tisztelete. A lakosság számottevő része egészségtelen, önpusztító és embertelen életmódba kényszerült és csak magával törődik. Romlott az élet minősége nemcsak anyagiakban, hanem a kulturális és morális értékek tekintetében is.” [Muzslay I. (1997), 144. old., vö. MKPK 80–83.]

Az Egyház világosan követeli, hogy az erkölcs mércéjével kell mérni a gazdaságot, a társadalmat és a technikai vívmányok alkalmazását. A szerző a német író, Novalis (Friedrich von Hardenberg, 1772–1801) több mint kétszáz évvel ezelőtt leírt tanulságos szavaival zárja a fejezetet: *„Ha az emberek egyetlen lépést akarnak tenni abba az irányba, hogy az organizáció és a technika segítségével uralkodjanak a külső természet felett, akkor három lépést kell tenniük befelé az erkölcsi elmélyülés irányába.”* [Muzslay I. (1997), 145. old.]

A korunk szociális problémáiról írt fejezetben Muzslay István kifejti, hogy a XIX. század elején, 1820 után kibontakozott ipari forradalom nyomán megsokszorozódott az anyagi javak termelése. A piaci mechanizmusok azonban a munka világában és a megtermelt javak elosztásában nemcsak a jövedelmi és vagyoni különbségek növekedését okozták, hanem az igazságtalanságok szaporodását és elmélyülését is. A gazdasági szakadék mellett a szociális szakadék is megnőtt a világ országai között és az országokon belül is a lesüllyedt rétegek kárára. A multinacionális vállalatok előszeretettel telepednek le olyan orszá-

gokban, ahol alacsony a munkabér, a társadalombiztosítási és nyugdíjrendszer fejletlen vagy majdnem hiányzik, a munkakörülmények rosszak és a munkavállalók védelme alacsony szintű vagy megoldatlan.

A fejlődés korunkban nem szorítkozhat az anyagi javak és szolgáltatások növelésére, hanem figyelembe kell venni az emberek képzéshez, szakképzéshez, továbbképzéshez fűződő jogait és érdekeit, s ezen túlmenően a munkafeltételekkel, a szociális helyzet javításával és a társadalmi részvétellel, közszolgáltatásokkal kapcsolatos jogos, növekvő elvárásokat. A szociális kérdés méreteiben és mélységében egyaránt kiterjed az egész emberiségre. A XIII. Leó pápa által a *Rerum Novarum*-ban 1891-ben tárgyalt szociális problémák mellett azóta újabbak is megjelentek vagy súlyosbodtak: a munkanélküliség és szegénység világméretű megléte, a természet romboló kifosztása, a hulladékok és mérgező anyagok kibocsátásának növekedése, a természeti erőforrások pocsékolása.

Az elidegenedés súlyos problémája összefügg a gazdasági és társadalmi rend anomáliáival. Muzslay joggal emeli ki, hogy az elidegenedés alapja

„az élet igazi értelmének elvesztése. Az embereket egy hamis és felületes igénykielégítés hálójába sodorja a tömegtájékoztatási eszközök manipulációja, amely a valóságos életszükségletek és igények tárgyilagos vizsgálata helyett akadályozza az embert személyisége hiteles megélésében.” [Muzslay I. (1997), 149. old.]

A fogyasztói társadalom gazdasági rendszere nem segíti az embereket a valódi emberi szükségletek és az emberhez méltó létet romboló manipulált fogyasztási kínálat megkülönböztetésében, sőt a fogyasztók manipulálása, a kábítószeres és a pornográfia terjedése a társadalmi rendszer súlyos válságának a jele. Egyértelműen és pregnánsan fogalmaz a szerző: *„A szabadpiaci rendszerrel, a féktelen nyereségvágygal való romboló visszaélés ez, amellyel kihasználják a gyengék törékenységet és lelki ürességet, amelyet a rendszer maga hozott létre.”* [Muzslay I. (1997), 149. old.]

Korunkban kiéleződtek a világméretű ökológiai problémák. Az ember nem korlátlan ura a földnek és javainak, nem tehet vele azt, amit akar. Ezért nem megengedhető a környezetrombolás, a föld természeti erőforrásaival való visszaélés. Az emberiségnek jól kell sáfárkodnia a természeti javakkal, amelyek felhasználásakor az egész emberiség javát és a jövő generációk érdekeit is figyelembe kell venni. A föld javainak felhasználásában egyre nő a polarizáció. Muzslay rámutat arra, hogy:

„Egyre súlyosabb gondot jelent a természet mértéktelen kizsákmányolása és rombolása, a nyersanyagok és az erőforrások pocsékolása. Ezenfelül a légszennyeződés rontja az ember természetes életterét, és új betegségek forrásává válik. A mezőgazdaság túlhajtott kemizálása tönkreteszi az ember egyik legfőbb életszükségletét, az ivóvizet és veszélyezteti a halászatot és az állattenyésztést egyaránt. Az ipari és háztartási hulladék kezelése egyre súlyosabb problémát jelent, főleg a fejlett országokban.” [Muzslay I. (1997), 150. old.]

A világgazdaságban tovább nő a globális pénzügyi spekuláció, a kegyetlen harc a nyersanyag- és energia-lelőhelyek kiaknázásáért, a multinacionális vállalatok oligopol versenye és hatalma a szabadkereskedelem álcája alatt. Az Észak-Dél közötti különbségek növekedésének súlyos következményeire már VI. Pál pápa rámutatott az 1967-ben kiadott „Populorum Progressio” című enciklikájában. Azóta a helyzet tovább súlyosbodott. II. János Pál pápa ennek három fő okát emelte ki: 1. Súlyos mulasztások és visszaélések történnek a gazdasági és politikai hatalom birtokosai részéről a fejlődő országokban. 2. A fejlett országok által nyújtott támogatások és azok felhasználása terén jelentős hiányosságok vannak. 3. Olyan pénzügyi mechanizmusok működnek a világban, amelyek egyesek gazdagságát növelik, míg a tömegek szegénységét fokozzák. Valójában nem is önmaguktól létező mechanizmusokról van szó, hanem az emberek által kreált és fenntartott rendszerekről. A világméretű kölcsönös, de aszimmetrikus függési rendszer miatt a negatív hatások a gazdag országokra is visszahatnak, azokban is negatív következményekkel járnak. [SRS 12–18.]

Muzslay István az 1990-es években írt arról, hogy

„egyre több emberben tudatosul a rendelkezésre álló nyersanyagok és erőforrások korlátozott volta, és felébred a természet megőrzésére, valamint a környezetszennyeződés megakadályozására irányuló törekvés. Egymás után jelennek meg tudományos jelentések az erdőirtás, az erózió, a sivatagosodás, a légköri zavarok és a nyersanyagokkal való rablógazdálkodás súlyos következményeiről.” [Muzslay I. (1997), 151–152. old.]

Az informatika rendkívüli fejlődéséről és következményeiről is ír könyvében a szerző. Kiemeli, hogy a tömegtájékoztató eszközöknek sok pozitív hatása van a távolságok legyőzésével, az információk gyors továbbításával. Ugyanakkor

veszélyeket hordoz és káros is lehet a kultúra eltömegesítése, uniformizálása esetén. Muzslay István állításait azóta a történelem igazolta.

Muzslay István a munkanélküliség problémáját külön alfejezetben tárgyalja. A munkanélküliség lényegéről megállapítja, hogy az

„az egyik legsúlyosabb baj, ami az embert érheti. A munka lehetővé teszi az emberhez méltó életet. A munkajövedelem révén bejuthatunk a javak és a szolgáltatások piacára, biztosíthatjuk önmagunknak és családunknak a tisztas életfenntartást. Ezen felül a munka lehetőséget nyújt fizikai és szellemi képességeink tökéletesítésére, és arra is, hogy másokkal együtt dolgozva a társadalom javára, felülmúljuk önzésünket, felemelkedjünk a szellemiség és az erkölcs magaslatára. Ezzel szemben a munkanélküliség kérdéssé teszi magunk és családunk létét, és a társadalom életéből való kiszakadás a marginalitás veszélyével jár olyannyira, hogy emberségünkben sérülünk meg, és testi-lelkileg lerongyolódunk.” [Muzslay I. (1997), 152–153. old.]

A liberális gazdasági elmélet szerint a munkanélküliség átmeneti jelenség, oka a gazdasági egyensúly ideiglenes megbomlása. Szerintük a munkaerőpiac a munkaerő kínálatának és keresletének alkalmazkodásával az egyensúly automatikusan helyreáll. F. A. Hayek szerint a munkabérek folyamatos alkalmazkodása megoldja a munkanélküliség problémáját. Ez azonban a valóságban nincs így, mert ha minden betöltetlen állást betöltenének, akkor is maradna munkanélküli, másrészt a munkaerőpiac képzettség, szakképzettség szerint erősen tagolt. Muzslay részletesen elemzi a munkanélküliség különböző fajtáit. A fő probléma a strukturális munkanélküliség, amelynek fő okai egyrészt a termelés struktúrájának változása, a technológiai és munkaszervezési változások, másrészt ezzel összefüggésben a foglalkoztatás szerkezete is átalakul, más minőségű és szakmájú munkaerőre van szükség.

Az automatizáció is munkaerő-felszabadító hatású. Régi munkahelyeket szüntet meg, de cserébe a kutatás-fejlesztésben a technológiai innováció révén új, magasabban kvalifikált, jobban fizetett, jövőorientált munkahelyeket teremt. A problémát e téren az okozza, hogy sokkal nagyobb számú egyszerű segéd- vagy betanított munkást alkalmazó munkahely szűnik meg, mint amennyi kvalifikált új munkahely keletkezik. Ezenkívül az automatizáció miatt munkanélkülivé váltak jórésze nem képes megfelelően alkalmazkodni, át- vagy továbbképzésük gyakran akadályokba ütközik.

Az informatika elterjedése viszont pozitív forradalmat idézett elő. Ez az ágazat folyamatosan több kvalifikált munkaerőt igényel, mint amennyi rendelkezésre áll. Másrészt a távmunka, az otthoni munka, a rugalmas munkavégzés tömeges új lehetőséget teremt, foglalkoztatási hatása jelenleg rendkívül pozitív.

Az olcsó bérű fejlődő országok versenye, egyre nagyobb világgazdasági térnyerésük a fejlett országokban a költség okokból nem-versenyképes belföldi termelést kiszorítja, s ezzel fokozza a munkahelyekre gyakorolt költségnomást. A szerző rámutat, hogy a termelés és a kínálat ösztönzése és növelése nem vezet eredményre, ha nincs elegendő kereslet a piacon. A kereslet növekedése jelenleg a fejlett országokban, főleg Európában nem elégséges, mivel a lakosság adó- és járulékfizetési terhei magasak, ami akadályozza a gazdaság növekedését.

A munkanélküliség hosszú távú alakulásának megítélésében két gyökeresen ellentétes felfogással találkozunk a fejlett országokban. A pesszimisták szerint az új technológiák elterjedésével, az automatizáció miatt rövidesen a jelenleg aktív munkaerő kisebb része is elegendő lesz a gazdaságban, a képzetlenek és elavult szakképzettségűek többsége véglegesen munkanélküliségre lesz kárhóztatva. Az optimisták ezzel szemben úgy vélik, hogy az emberi igények végtelenek. Az anyagi termelés a jelenlegi jórészének automatizálásával felszabaduló munkaerő a nem-automatizálható, személyes munkát igénylő szolgáltatásokban megfelelő átképzéssel munkát találhat. A munkával kapcsolatos terhek, elvonások csökkentése, a meglévő munkahelyek jobb elosztása (*job sharing*) és a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztése is pozitív hatással járhat.

Muzslay István kiemeli, hogy a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás között nem automatikus a kapcsolat. Hozzátehetjük, hogy a beruházások jórésze is nem munkahelyteremtő, hanem az automatizálás miatt nettó munkahely-megtakarító hatással jár. Ezért a munkanélküliség hosszú távon is súlyos gazdasági és társadalmi probléma marad. Csökkentésének fő útja, a gazdasági növekedés mellett, az oktatás, a képzés, a szakképzés, a továbbképzés. Ez a legfontosabb feladat az állam, a vállalatok és az egyének számára egyaránt.

A félidős munkaidő elsősorban a családanyák foglalkoztatása szempontjából kedvező megoldás mind a munkaadók, mind a munkavállalók számára. Muzslay István hangsúlyozza, hogy „[a] nők alkalmazásában el kell kerülni minden hátrányos megkülönböztetést, de tekintettel kell lenni arra a különleges szerepre is, amelyet a család életében és a társadalom felépítésében betöltenek”. [Muzslay I. (1997), 160. old.]

A népesedési kérdésnek szentelt részben a szerző megvizsgálja, hogy a történelem során hogyan alakultak a demográfiai viszonyok és a velük kapcsolatos felfogás. T. R. Malthus (1766–1834) népesedési elmélete szerint a

létfenntartáshoz szükséges javak termelése csak lineárisan növekszik, míg a népesség exponenciálisan szaporodik. A túlságos népszaporodást megboszszolja a természet, az éhínségek, a nyomor, a fertőző betegségek és a háborúk visszaszorítják a népességet a rendelkezésre álló létfenntartási lehetőségek színvonalára. Malthus alapvetően tévedett abban, hogy nem vette figyelembe a technika és a termelékenység növekedését. A gazdaságilag fejlett országokban ma nem az élelmiszerhiány, hanem az élelmiszerek túltermelése okoz gondot. Ha az afrikai országok mezőgazdasága holland színvonalú termelékenységgel működne, nem lenne éhínség és alultápláltság. Malthus tévesen az emberi munkaerőt is homogén termelési tényezőnek tekintette. A szakképzett munka nem csökkenő, hanem növekvő fajlagos hozzáadott értéket termel. A sűrűbb népesség pedig az új technikák jobb kiaknázását teszi lehetővé. (Természetesen csak egy koronként változó optimumig).

Muzslay idézi a méltatlanul elfeledett W. Godwin és B. Cornet munkásságát, akik 1792–1793-ban fontos tanulmányokat publikáltak. W. Godwin és B. Cornet szerint:

„A néprétegek siralmas helyzete a társadalom igazságtalan berendezkedésének a következménye. A rendelkezésre álló javak és gazdasági lehetőségek megfelelő felhasználásával még nagyobb létszámú népességnek is biztosíthatunk jólétet a földön.” [Muzslay I. (1997), 163. old.]

A világ mezőgazdasága és élelmiszeripara a technológiai fejlettsége alapján ma megfelelő színvonalon képes lenne megtermelni a Föld népességének élelmiszerszükségletét. Az elmaradott országok jórésztében az észszerű és célszerű gazdálkodás hiánya, a termőtalaj eróziója, a földek, a vidékek elnéptelenedése a lakosság tömeges városokba áramlása miatt, a háborús konfliktusok következményei, a gazdasági és politikai vezető rétegek képzetlensége és korrupciója – mind-mind súlyosbítják a helyzetet és akadályozzák a mezőgazdaság fejlődését. A fejlődő országokban az elmúlt évtizedekben drámai népességszaporodás következett be, amellyel az élelmiszertermelés és az egyéb létszükségleti javak termelése nem tudott lépést tartani a jelzett súlyos káros folyamatok miatt. A szerző hangsúlyozza:

„A probléma megoldására tehát, minden bonyolultsága ellenére, olyan utakat kell keresni, amelyek nem sértik az erkölcsi rendet és az emberi élet folytonosságát. A tudományos és műszaki ha-

ladás, a tudás és a tapasztalat feljogosít minket arra a reményre, hogy ezt a súlyos gondot is megoldjuk. Az emberéletnél nincs magasabb rendű érték a földön. Keresni kell a nemzetközi összefogás útjait a kérdés optimális megválaszolására.” [Muzslay I. (1997), 165. old.]

A könyv utolsó, VII. fejezetének témája: „Az Egyház és a társadalomtudományok párbeszéde” címet viseli. Muzslay István kifejti, hogy a fejlődő országokban tapasztalt népességrobbanással szemben Magyarországon (és Európaszerte) a népesség drámai mértékű fogyásának vagyunk tanúi. Magyarország népessége az 1981–1996 közötti időszakban majdnem félmillió fővel fogyott. (Ez a csökkenés a 2010-es évek elejéig drámai ütemben folytatódott, azóta azonban a születések száma növekedésnek indult, amelyben az új családpolitika fontos erkölcsi és anyagi szerepet játszik. Igaz, a halálozások száma még mindig meghaladja a születéseket – Kőrösi I. megjegyzése). Muzslay rámutat, hogy a szív- és érrendszeri, valamint a daganatos betegségek száma és aránya az 1990-es években jelentősen megnőtt Magyarországon. (Ezek csökkentésével jelentős javulást lehetne elérni a várható életkor és az egészségben megélt életkor növekedése terén – Kőrösi I. megjegyzése).

Muzslay István könyvében újra kifejti és összegzi az Egyház és a liberális kapitalizmus viszonyáról írt gondolatait. [Muzslay I. (1993)]

Az Egyház és a társadalomtudományok párbeszédével kapcsolatban Muzslay professzor idézi II. János Pál pápát, aki a Társadalomtudományok Pápai Akadémiája alapító okmányában hangsúlyozta e dialógus fontosságát:

„Az Egyháznak szüksége van a modern társadalomtudományokkal való alapos és állandó kapcsolatra, azok kutatási eredményeinek ismeretére. Az utolsó száz esztendőben az Egyház a katolikus szociális tanítás gazdag örökségét építette fel, hála a katolikus szociális mozgalmakkal és a társadalomtudományok szakembereivel való együttműködésnek. Tekintettel a jövő nagy feladataira, ezt az interdiszciplináris párbeszédet újjá kell szervezni.” [Motu Proprio, 1994. január 1., idézi Muzslay I. (1997), 187. old.]

Ennek az Akadémiának a célja korunk gazdasági, jogi, politikai és társadalmi problémái tanulmányozásának előmozdítása az Egyház szociális tanításának fényében. A tudomány eredményei jóra vagy rosszra is használhatók, az ember

javára vagy kárára. Az Egyház rámutat a tudomány felhasználásának erkölcsi dimenziójára. Muzslay István arról ír, hogy

„[a] tudományokba vetett bizalom (azonban) mindenütt kezd megrendülni. Az emberek egyre inkább rájönnek arra, hogy tudásukkal és technikai képességeikkel olyan világot teremtenek, amelyben az élet minősége nem követi a technikai lehetőségeket. A tudomány egyre inkább a hasznosságot szolgálja, nem a jót, az igazat és a szépet. Az alapvető tudományos kutatás háttérbe szorul. Az alkalmazhatóság és a megvalósítás kerül előtérbe a gazdasági érdekek szolgálatában. A tudományos kutatók, akik eredetileg minden tekintély beavatkozását elvetették, kutatásuk haszonélvezői áldozataivá válnak.” [Muzslay I. (1997), 190. old.]

A közgazdaság-tudomány lényegéhez tartozik a hasznosság vizsgálata és annak növelése a gazdasági javak előállításában és fogyasztásában, de a gazdaság mindig túlmutat önmagán, az embert kell szolgálnia. Sem a közgazdaság-tudomány kutatásának, sem a gazdasági döntéseknek nem szabad a pénz és a gazdasági hatalom szolgálatába jutniuk. A gazdaságnak az emberi szükségletek minél jobb kielégítését kell szolgálnia, ami viszont a szűkös erőforrásokkal való racionális gazdálkodást feltételez. A tudomány és a technika fő kihívása, hogy humanizálni kell őket, az ember javára kell hasznosítani.

A közgazdaság-tudományban a XVIII. században indult útjára a klasszikus iskola, amely igyekezett a közgazdaságtant a természettudományokhoz hasonlóan kezelni. Az egzaktságra való törekvés napjainkban is előtérben áll a mennyiségi modellezésben és az ökonometriában. Téves vélekedés azonban, hogy a közgazdaságnak ugyanúgy nem lenne köze az erkölchöz, mint a matematikának.

Muzslay István ezzel kapcsolatban idézi XI. Pius pápát, aki világosan kifejtette:

„A modern gazdasági rendszer csírái akkor kezdtek kihajtani, amikor a racionalizmus eszméi megtelepedtek és gyökeret vertek sokak gondolkodásában. Így aztán rövidesen kialakult egy olyan közgazdasági elmélet, amely a valódi erkölctől idegen. Ennek következménye, hogy az emberi szenvedélyeket fékező

gyeplők teljesen elszabadultak.” [QA, 132., idézi Muzslay I. (1997), 193. old.]

A közgazdaságtannak nem szabad elfeledkeznie a gazdálkodás végcéljáról, az emberről és szükségleteinek kielégítéséről. A gazdasági modellezésnek sem szabad elfeledni, hogy a gazdasági modellek nem a fizikai modellek módjára működnek. A fizikában a kauzalitáson, az okok-okozatok összefüggésén van a lényeg, a gazdaságban a célszerűség a meghatározó elv. A gazdaság nemcsak anyagi, hanem szellemi valóság is az egyéni és közösségi célok szolgálatában. A szerző rámutat, hogy az Egyház nem a gazdaságpolitika gyakorlati kérdéseiben foglal állást, hanem a gazdaság erkölcsi értékekkel való összeegyeztethetőségével kapcsolatosan: *„Az emberek mindennapi életének jelentős részét a megélhetési gondok, a javak és a szolgáltatások előállítása és megszerzése foglalja le.”* [Muzslay I. (1997), 195. old.] Muzslay István könyvének egész tartalma viszont azt bizonyítja, hogy ez nem szabad, hogy így legyen. A gazdaság eredményei alapul szolgálhatnak arra, hogy az alapvető szükségletek kielégítése, a létfenntartás biztosítása után az embernek mind több lehetősége és ideje legyen a magasabb rendű lelki, szellemi szükségleteinek kielégítésére, az emberi kiteljesedésre.

E tanulmányban Muzslay István jezsuita egyetemi tanár rendkívül sokoldalú munkásságának egy szegmensét; közgazdasági tudományos munkájának eredményeit kívántam bemutatni, amelyek maradandó szellemi örökséget képviselnek. A gazdaság és erkölcs viszonyának elemzésével és értékelésével jelentős mértékben gazdagította a közgazdaság-tudományt, amelyet mindig a társadalomtudományok egészének kontextusába helyezve vizsgált.

Ez világos értékrendi alapot jelent: hit, tudomány, pedagógia, emberség összekapcsolását annak a keresztény intellektualitásnak a jegyében, amely ma is elkötelezett, értékes, mély, a hitben és tudományban egyaránt megalapozott válaszokat nyújt a XXI. század kihívásaira.

Irodalomjegyzék

- MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR: *Igazságosabb és testvériesebb világot*. Budapest, MKPK, 1996. 69.
- MUZSLAY István: *Gazdaság és erkölcs*. [Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata 7.]. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1995. 201.
- MUZSLAY István: *Az Egyház szociális tanítása*. [Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata, 17.]. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1997. 232.
- MUZSLAY István: A liberális kapitalizmus keresztény kritikájához. *Távlatok*, 1993/10. 156–163.
- MUZSLAY István: Az Európai Unió agrárpolitikája. *Távlatok*, 2001/51. 70–72.
- MUZSLAY István: Az európai agrárpolitika reformja. *Távlatok*, 2002/57. 461–465.
- MUZSLAY István: Gazdaság és erkölcs. *Távlatok*, 2006/72. 14–18.
- TOMKA Miklós – GOJÁK János (szerk.): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 585.

Az idézett pápai enciklikák rövidítése

- XIII. LEÓ: Rerum Novarum, 1891 (RN)
XI. PIUS: Quadragesimo Anno, 1931 (QA)
VI. PÁL: Populorum Progressio, 1967 (PP)
II. JÁNOS PÁL: Laborem Exercens, 1981 (LE)
II. JÁNOS PÁL: Sollicitudo Rei Socialis, 1987 (SRS)
II. JÁNOS PÁL: Centesimus Annus, 1990 (CA)

SUMMARIES

HELLER AND NAVRATIL: THE „NEIGHBORING CASTELS”

Katalin Boros

The article is about the life and work of Farkas Heller and Ákos Navratil, establishing a parallel between them. Heller Farkas was professor of the Politechnic Institute on the Buda side of Budapest Navratil Ákos was working for PPCU, on the Pest side of the Danube. Farkas Heller was the best-known Hungarian economist internationally at the time. His books were study materials, among others in Brazil and Australia, even in the 1960s. Ákos Navratil was a professor at the Pázmány Péter Catholic University. Heller was a representative of mathematical economics, while Navratil gravitated towards the historical school and represented the institutionalist approach. However, they respected each other, and worked together in the Council of the Hungarian Economic Research Institute founded by István Varga. Both have lost the membership in the HAS in 1949. Full rehabilitations of their scientific activity happened only in 1989.

* * *

LIFE AND ACTIVITY OF ISTVAN VARGA

Katalin BOTOS – Violetta MÁNYÓ-VÁRÓCZI

István Varga's theoretical and economic policy work is outstanding. He established the Economic Research Institute in the second decade of the XIX century in Hungary. He was imprisoned during the German invasion of Hungary in 1944. After the second World War he was the creator of the so called Hungarian „currency miracle”. The principles of the strong Forint were

based on his ideas. During the communist area, in 1949 he lost his job and membership in the Hungarian Academy of Sciences. After the 56 revolution he got certain rehabilitation. He became the chairman of the Economic Commission established in December 1956. He was allowed to teach on the Karl Marx Economic University till his death in 1963. Much of his reform ideas were built into the so called New Economic mechanism in 1968.

* * *

INDIVIDUAL CHOICE, ECONOMIC FREEDOM, AND DEVELOPMENT – ON THE INTELLECTUAL LEGACY OF P. T. BAUER

Péter Ákos Bod

The professional oeuvre of Peter Tamas Bauer (1915–2002) is not generally known in Hungarian economic community even if his contribution to economics should earn him an outstanding place alongside with N. Kádor, T. Balogh, V. Fellner, Bela Balassa, T. Scitovsky Tibor, Francis Bator.

Born in Budapest, young Bauer first studied law but left Hungary for Britain in 1934. He enrolled in Gonville and Caius College (Cambridge) where he met Maynard Keynes, Joan Robinson and other eminent scholars of varied conviction. He conducted studies in developing countries and emerged soon as an expert of development issues and important scholar in development economics.

His views were strongly opposite to those of G. Myrdal and the official mainstream of that era, particularly regarding the efficiency of international aid to underdeveloped nations. Bauer attributed the practice of offering international transfers to poor nations to certain Western guilt, as well as to self-interests of the international aid bureaucracy. He found in field research that aid tended to be economically inefficient and socially perverse (transfer from the poor of advanced nations to the rich of underdeveloped nations). Instead, he argued for the importance of trade, rather than of official aid programmes which, he claimed, added to the already existing tendencies of over-politization of economy and society in the third world. His strong pro-market views were close to libertarianism, and his criticism of the Left-leaning intellectuals did

not earn him much popularity in academia at that time. Later, as advisor to PM Thatcher, his voice was heard in political circles.

Since he had been most of the time in opposition to the mainstream of economic development, his books and articles were not much translated and referred to in Hungary before the regime change. This fact must be one of the reasons why his perception in Hungary was rather muted during his professional activity. His views concerning the regime change of his native Hungary, and his research related to rent seeking and political corruption in modern societies are analysed in this essay.

* * *

LÁMFALUSSY SÁNDOR' WORK IN THE VIEW OF THE LATEST FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS

Klára KATONA

When Queen Elizabeth II visited the London School of Economics in 2008, posed the following question to the professors of this illustrious institution: *„If economists couldn't predict the biggest financial crisis in decades, what are they good for?”*

Lámfalussy Sándor occupied such kind of relevant positions like the CEO of Bank for International Settlements, or the member of Delors' Committee and president of European Monetary Institute, which made him addressee of the question above by being responsible for the changes in the European and – from broader meaning – world financial system.

If we examine Lámfalussy's academic work, we can find a number of publications and speeches, which can prove that Lámfalussy was one of those economists who drew the attentions to weaknesses of the financial system, and the risks of a potential crisis long before the beginning of the real crisis in 2008.

This study presents those elements and arguments of Lámfalussy's theoretical work, which were considered as the main reasons of the financial, economic and euro crisis in 2008 by the subsequent relevant literature. This correspondence with the conclusions and explanation after the crisis proves that Lámfalussy is an economist who is good for “something”.

A NON-UTILITARIAN ECONOMIST

Tibor Scitovsky, a forerunner in behavioural economics

András SCHLETT

The aim of my study is to look at Scitovsky Tibor's psychological-economics approach. Scitovsky, who is known as a forerunner of behavioural economics, presented a new challenge to the conventional economic models and he was one of the first economists to deploy the results from cognitive psychology in his studies. He pointed out that achieving well-being is a more complex process than economists consider (focusing mainly on incomes). Currently, when researchers are trying to find less consumerist ways that can drive for happiness and the immaterial forms of satisfaction, his views are more topical than ever. He criticised the theory of economic utility and he recognised that welfare economics must be more than just studying how the economy operates. It should take the societal-psychological aspects and impacts into account as well.

* * *

ECONOMY AND MORALS

– P. ISTVÁN MUZSLAY SJ ON ECONOMY

István KÖRÖSI

In the rich oeuvre of Professor István Muzslay SJ (1927–2007), economic research and education played a very important role. He studied social and economic sciences at the University of Tilburg, The Netherlands. In 1961, he became Professor of Applied Economics at the Catholic University of Leuven. „Economy and Morality” and „The Church's Social Teaching”, his two vast comprehensive volumes, have become must readings in their fields.

According to István Muzslay, economists should not forget about the ultimate goal of the economy: about man and his needs. Serving individual and community goals, the economy is not only a material but also a spiritual reality. Muzslay argues that the results of the economy can ensure that, after

providing for subsistence, man has more opportunities and time to meet his higher metaphysical and spiritual needs, as well as human fulfillment.

In this study, I present the economic results of the extremely versatile work of the Jesuit professor, which represent a lasting intellectual heritage. By analyzing and evaluating the relationship between the economy and morality, he significantly enriched economics, which he always examined in the context of social sciences as a whole. This is a clear value-based groundwork; linking faith, science, pedagogy, humanity in the spirit of Christian intellectuality, which provides committed, valuable answers, rooted both in faith and science, to the challenges of the 21st century.

